

ЭКСТРЕМИСТЛИК ҲӘМ ТЕРРОРИСТЛИК ТОПАРЛАР МЫСАЛЫНДА СОЦИАЛЛЫҚ ҚАРАМЛЫҚТЫ РЕАБИЛИТАЦИЯ ЕТИҰ:

КОНСУЛЬТАНТТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЯРЛАҰЫ

ЮЛИЯ ДЕНИСЕНКО

Халықаралық түрме реформасы (PRI) кеңсесінде де-радикализация бойынша эксперт.

«Психолого-филологиялық изертлеулер» хәм «динтаный» қәнигеликлери бойынша суд экспертизасын өткерий хуқықына ийе суд-эксперт (25.07.2017 жылдағы 7013309-санлы лицензия).

Деструктивли топарлардағы социаллық-психологиялық манипуляциялаўға тәсир етиў хәм қарсы хәрекет етиў бойынша мәсләхәтши.

Динтаный қәнигелиги бойынша социаллық илимлер магистри.
Профессионал журналист, тренер.

Бул методикалық қолланба Орайлық Азиядағы Халықаралық түрме реформасы (PRI)ның «_____» жойбарын әмелге асырыў шеңберинде _____ның қаржылай көмеги менен ислеп шығылған.

Бул басылымда билдирилген пикирлер буйыртпашының рәсми позициясы менен сәйкес келмеўи мүмкин.

Методикалық қолланба реабилитация бойынша психологлардың, социаллық хызметкерлердің, консультантлардың, соның ишинде пенитенциар система хызметкерлериниң көнликпесин асырыў мақсетинде исленген.

Басылым ушын жуўапкершилик авторға тийисли болып, ондағы пикирлер, сондай-ақ, тексттеги мағлыўматлар, түсіндірмелер хәм жуўмақлар Германия Федерал сыртқы ислер министрлиги, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH хәм Немец Миллий университетлер бирлеспесиниң Өзбекстандағы филиалының (DVV) көз-қарасын сәўлелендірмеўи мүмкин.

МАЗМУНЫ

АВТОРДАН.....	4
ТЕОРИЯЛЫҚБӨЛИМ.....	6
РАДИКАЛЛЫ / ДЕСТРУКТИВЛИ ТОПАРЛАРҒА ЖАЛЛАҰ ХӘМ ҮГИТ-НӘСИЯТ ПРОЦЕСИНДЕ СОЦИАЛЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАНИПУЛЯТИВ ТӘСІР.....	6
ЭКСТРЕМИСТЛИК ХӘМ ТЕРРОРИСТЛИК ТОПАРЛАР ТӘРЕПДАРЛАРЫНЫҢ МИНЕЗ-ҚҰЛҚЫ ХӘМ ЖӘМИЙЕТШИЛИК ПЕНЕН МҮНӘСІБЕТЛЕРИНДЕ КӨРИНЕТУҒЫН ӨЗИНЕ ТӘН СОЦИАЛЛЫҚ- ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ.....	9
ДИНИЙ РАДИКАЛЛАСЫҰДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ: ҚӘҰИП ФАКТОРЛАРЫ.....	12
РЕАБИЛИТАЦИЯ ЕТИҰ: УЛЫҰМА МАҒЛЫҰМАТ, БАСҚЫШЛАР, ҚҰРАЛЛАР.....	16
ӘМЕЛИЙ БӨЛИМ: ЭКСТРЕМИСТЛИК ИДЕОЛОГИЯҒА ҚАРСЫ ИММУНИТЕТТИ ҚӘЛИПЛЕСТИРЕТУҒЫН ФОРМУЛА.....	19
1-МОДУЛЬ: ЖАЛЛАҰ ПРОЦЕСИ.....	20
2-МОДУЛЬ: СОҚЫР ХӘМ ЖОЛБАСШЫ.....	23
3-МОДУЛЬ: ИНФОРМАЦИЯЛЫҚ ХӘМ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ УРЫСЛАР.....	27
4-МОДУЛЬ: РАДИКАЛЛЫ ТОПАРДАҒЫ ҚЫСЫМ ПРИНЦИПТЕРИ.....	36
5-МОДУЛЬ: БУЗҒЫНШЫ ТОПАРЛАР МЕНЕН БАЙЛАНЫС ЖАСАҒАНДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚӘҰИПСИЗЛИК.....	43
ҚОЛЛАНЫЛҒАН ТЕРМИНЛЕР ХӘМ ТҮСИНІКЛЕР.....	49
ДЕРЕКТЕР ДИЗИМИ.....	51
РЕАБИЛИТАЦИЯ ЕТИҰ БОЙЫНША САЙТЛАРХӘМ БЛОГЛАР.....	51
ОҚЫҰҒА УСЫНЫС ЕТИЛГЕНЛЕР.....	52

АВТОРДАН

Урыс автоматтан оқ атыудан басланбайды. Дәслеп ол мийде тууылады, соң физикалық көриниске айланады. Професионал «қайта ислеу»ден кейин алдыңызда басқа адам пайда болады. Ол шөлкем ушын пайдалы болса екижүзлиликке, урлыққа, өлтириуґе таяр.

Экстремистлик хәм терроршылық топарларға кириудің себеби көбинесе интернетте жаллаушылардың белсендилиги ямаса диний билимнің жетиспеушилиги деп көрсетиледи. Бирақ, мен он еки жыллық ребилитация етиу бағдарламасы бойынша мәсләхәтшилик тәжирийбемнен келип шығып бул тезис пенен келисе алмайтуғынлығымды билдиремен. Ҳақыйқый «илгек» адамның терең психикасында, оның өтмишинде, қатнасықларында, қәлеуінде, қорқыуында, стереотипінде, дүньяға төмен исениминде жасырынған болады.

Менде ребилитациядан өткен адамлардың көпилиги (хәр түрли жастағы, мағлыұматлы, дәрежедеги) әжайыбатқа исениуді қәлейди, басынан кешкен бахытсызлықлар жақсылық пенен жуұмақланса екен дейди. «Руұхый базар»дағы бул исенимди ушығына шыққан жалатайлар жедел пайдаланады. Олар «fastfood» («тез аұқатланыу») принципи бойынша барлық толғандыратуғын мәселелерди шешиуді уәде берип мийин уұлайды.

Әлбетте, булардың барлығы «эрзац» позициясынан: сағым, ҳақыйқый өмирдің жасалма түри. Қосымша тәсир – иллюзиядан тәсирлениу (тап усындай жағдай нәшебентлик ямаса ишиушиликте де болады).

Социаллық тәсир хәм сын пикирлеу бойынша қәниге, орыс психологы Евгений Волковнинг пикирине қосыламан: инсанның социаллық яки диний қарамлығын қәлиплестириу онда алдын болмаған айырым структураларды жаратыу емес, ал, бундай терис хәрекетке иммунитет болмаған гезде эззи жағынан пайдаланыу. Адамның өзи қағылып кетеди яки оны ийтерип жибереди – ол мудамы өзиниң түпсизлигине, пикирлеу хәм дүньяға көзқарасының әуметсизлигине түсип қалады¹. Яғный, көпилик жағдайда,

потенциал жәбирлениуши, Пушкиннің айтқанындай, «алданғанынан қууанышлы», жалатайлар оның эззилегинен өзлериниң мәплери жолында пайдаланады.

Жақтылық оғада кеш келеди, бул уақытта ҳақыйқый дүньядан ҳеш нәрсе қалмаған болады – я шаңарағы жоқ, я дослары хәм т.б. Тек тесип өтер сууықлық хәм қорқыу қалады. Реабилитация процесине кирген адамды түпсиз жардың шетинде турған адамға уқсатаман. Оның ушын алдыға қәдем басыу өлим менен тең.

Реабилитация етиудің сапалы процеси – бул социаллық (диний) қарамлықтың түпсизлиги үстинен көпир. Оны қурыу қыйын. Бирақ, туұры шәраятларда буны әмелге асырса болады. Тийкарғысы, инсанды сын пикирлеу қураллары менен тәмийинлей отырып, оны сиясий культке тартқан «илгек»ти анықлау, бул болса келешекте «автономия» ны тәмийинлеуґе имкан береді.

Азғана шегинис жасап, неге экстремистлик хәм террористлик топарларды диний топарға жатқызбайтуғынымды түсіндирген мақул. Бундағы дин – тек жаллау ушын арналған экран. Бул қубылыстың артында геосиясий хәм экономикалық мақсетлер, яғный хәкимият пенен ақша жатыр.

Экстремистлик (бул жағдайда диний) белгилери бар қәлеген байрақ астына альтернатив идеологияның қурылуы террористлик қәуип-қәтердің артыуына алып келеди.

Усы қәуип-қәтерлер ис жүзинде әмелге асырылғаннан кейин, яғный террористлик хәрекеттен кейин мәмлекет әлбетте өзиниң инвестициялық тартымлылығын жоғалтады, бул қаржы системасындағы дағдарысқа әкеледи, бул өз гезегинде жұмыссызлыққа, гедейликке хәм т.б. алып келеди.

Кейингиси мәмлекетлик хәкимиятты қулатыуды мақсет еткен наразылық топарлары ушын қолайлы мәсканға айланады. Хәм бундай «тәртипсизликлер» сырт елдің әскерлериниң мәмлекетке кириуине хәм суверенитетин жоғалтыу ушын имканият жаратады.

Ис жүзинде биз жәмийеттиң проблемалары фонында белсенди түрде электорат жыйнап отырған белгили бир сиясий күшпенен айналысамыз. Коррупция, билимлендириу, жұмыссызлық хәм басқа

¹Волков Е.Н. Исцеление от «рая»: реабилитация и самопомощь при социальной зависимости. – Спб.: Речь, 2008. – С.28.

«альтернатив идеология» мәселелери негизінде шешиўге ҳәрекет етпейди. Ақыры, буннан кейин жоқарыға көтерилетуғын ҳеш нәрсе жоқ-дә. Бирақ жаман фондағы сиясий технологиялардың көмеги менен «сайлаўшыларды» радикаллы ҳәрекетлерге аңсат бағдарлай алыў мүмкин. Ҳаслында биз концептуал күшти жаратыўға ҳәрекет етемиз.

«Концептуал күш» терминин жәмийетлик турмыс концепциясын қәлиплестириўге, оны кең массаны басқарыў ушын ҳақыйқый қуралға айландырыўға ҳәм бул процессте керек болғанда оны сазлаўға уқыплы топардың күши деп түсиниў керек². Бул жәй «адасқан, диний мағлыўматсыз адамлар топары»на қарағанда бирәз әҳмийетли.

Демек, экстремизм ҳәм терроризмди жеңиў халықтың ызамлы ҳүкиметке деген исеними жоқарылаған ўақта басланады. Бул ызамшылықтағы өзгерислер болсын, коррупцияға қарсы гүрес ямаса профилактикалық жумыс болсын барлық өзгерислердің глобал мақсети саналады. Бирақ, бул енди өз алдына бир әңгиме.

Террорлық идея менен зыянланған хәттеки бир адам болса да гүресиў керек. Бул қолланба әне сол ҳаққында. Бир адамды реабилитация етиў арқалы жүз, мың адамның өмирин қутқарған боламыз.

Психологиялық манипуляцияның байқалыўы – оны нейтралластырыўға болған қәдем. Гейде «илгекти» анықлаў, мәселени шешиў жеткилики, сонда адамның топарда қалыўына ҳеш себеп қалмайды. Бирақ, көбинесе бирнеше қәнигелердің қатнасыўы менен реабилитация етиўдің пүткил сценарийи керек болады.

Соны айтыў керек, бүгинги күнде экстремистлик/террористлик топарларға араласыўға қарсы гүресиў бойынша универсал шаблон жоқ. Егер бир рецепти болса, онда пүткил дүнья бул тағамды таярлаўды узақ ўақыттан бери ўйренген болар еди.

Тийислисинше, төменде ҳәм қолланбаның кейинги бөлимлеринде баянланатуғын ҳәр бир нәрсе абсолют ҳақыйқат деп қабыл етилмеўи керек, олар сынға алыныўы мүмкин, түсиндирмелер ҳәм қосымшалар енгизилиўине болады. Бул мениң тәжирийбем ҳәм психологиялық манипуляция ҳәм социаллық инженерлик тараўындағы жетекши

қәнигелерден (олардың мийнетлерине силтемелер усыныс етилген әдебиятларда келтирилген) алынған «психологиялық самбо»ның табыслы усылларын бөлисиў ушын азы-кем ҳәрекетим болып табылады.

Солай етип, ең алды менен, өзиңиздің даналығыңыз ҳәм ақылыңыздан пайдаланың – бул пикирлер ҳәм туйғыларды қарама-қарсы бағдарда емес, ал биргеликте ислеўди аңлатады. Сабыр етиң ҳәм дәретиўшиликтен қорықпаң.

²В.И. Карпенко, А.Б. Рудаков «Новая реальность: террор», М: Товарищество научных изданий КМК. 2016. 4-е изд. С-328

ТЕОРИЯЛЫҚ БӨЛИМ

РАДИКАЛ-БУЗҒЫНШЫ ТОПАРЛАРҒА ЖАЛЛАҰ ХӘМ ҮГИТ-НӘСИЯТ ПРОЦЕСИНДЕ СОЦИАЛ-МАНИПУЛЯЦИЯЛЫҚ ТӘСІР

Белгили бир социаль-психологиялық тәсир жасаудың зыян ямаса қәўпин түсиндириў хәм концепциясы туўралы түсиниклерде қарама-қарсы пикирлер жүреди.

Хәзирги күнде ғалаба хабар қуралларында, жәмийетте психологиялық зорлық хәм психологиялық зыян бар нәрсе деген түсиник қәлиплескен. Психологиялық тәрептен жәрдем көрсетиўши қәниге хәм ҳуқық қорғаў уйымлары қәнигелери бул феномен менен дерлик хәр күни дусласады. Солай да бул бойынша системалы түсиник хәм терминлер қәлиплеспеген. Буннан психологиялық зорлық хәм агрессия формасы бойынша анық түсиникти қәлиплестириўден қашып атырғандай ой пайда болады.

Инсанды радикал топарларға тартыў торы бәрқулла дин менен байланыслы бола бермейди, ал, техникалық түрде психологиясына тәсир етиў арқалы жүз береді. Бул процесс Орайлық Азия регионы (келесиде - ОАР) Жынаят кодексинде жаллаў деп аталады.

И.Ш. Борчашвилиниң айтыўы бойынша, *«жаллаў дегенимиз, ғарезли мақсетте ямаса келисим бойынша жыйнаў, ықтыярлыларды террористлик яки экстремистлик ҳәрекетлерге қатнасыў ушын материаллық сыйлық ўәде етип тартыў ямаса ийтермелеў. Бул жумыс кандидатларды излеўден басланады, соңынан террористлик яки экстремистлик шөлкем дүзиў ушын өзлери унататуғын психологиялық усыл (исендириў, шантаж ислеў, түрли ўәделер менен) менен тәсир жасалады. Ең соңы келисимге келиў менен жуўмақланады.*

Жаллаўға және төмендегилер физикалық хәм психологиялық басым өткериўди қолланыў арқалы бир яки бир неше жынаятларда қатнасыўға бағдарланған ҳәрекетлерди де қосыўға болады. Сондай-ақ, буған террористлик ямаса экстремистлик жынаятларды ислеўге қатнасыўға ғыжақ беруї де киреди.

Жаллаў шәрти жазба түрде (шәртнама усылында) яки аўызша болыўы да мүмкин»¹.

Бурынғы аўқамның барлық мәмлекетлериндеги ҳәрекеттеги нызамшылық адамды жаллаў яки диний топарда (психологиялық зорлық)

услаўда манипуляциялық техниканың психотерапевтикалық характерин усылын қолланыўды анықлаўға мүмкиншилик бермейди.

Деген менен, бундай әмелият 2000-жылларда Франция хәм Бельгияда енгизилген еди. Оларда «адамның денсаўлығына зыян келтириўши манипуляцияға» төмендегилер енгизилген, атап айтқанда, медициналық көриктен өткериў хәм даўалаўға қарсылық көрсетиў, адамның санасын тәсир жасап, ойлаў процесин тоқтатып, мағлыўмаларды қабыллаўға тәсир етиўши усыллар хәм басқалар.

Бул жерде гәп жеке көзбаяўшылық, яғный психотерапевтикалық манипуляция туўралы барамақта. Ал, оның жәбирин тек хәлсизлер ғана емес, ал алданған яки жаңылысқан адамлар да тартыўы мүмкин.

Солай да, бир неше манипуляция түрлери бир ҳәрекет етиў структурасы (экстремистлик топар) ишинде болыўы, бир-бирин толықтырыўы мүмкин.

Әлбетте, әмелиятта бундай шөлкемлер жаңа адамларды тартыў ушын жумсақ «аўзына жип байлаў», яғный олардың зәрүрликлери, дыққаты, мухаббаты, қандай да өзиниң артықмашылығын айтып пайдаланыў усылы қолланылып атырғанын көремиз. Ал, «тис қаққан»ларға буларға қарағанда үлкенирек, «жаңа басқышқа өтиў ушын зәрүр жаңа шараятлар» жаратаман деп жоқарыдағы қатламға қарағанда салмақлы усыллар қолланылады.

Ал, «жетилискен» жол басшылар болса зыян бериўши ҳәрекетлер (шеклеў, өзін-өзи жазалаў, бийпул яки аз ҳақы төленетуғын жумыслар х.т.б), болмаса булардың барлығы зорлық хәм мийнетинен пайдаланыў деп емес, ал топар болып үйрениў хәм өлшемлер деп уқтырады.

Консультант Е.Н. Волков процессти сәўлелендириўши тиклениў жумысларында дус келип атырған термин хәм төмендеги көрсетпелерди келтиреді:²

***(Социаллық) Психологиялық жарақат (психологиялық жарақат, психологиялық зыян, психологиялық шығын)–** қәлеген бир адамның басқа адамлар ямаса жеке өзиниң ҳәрекетти арқасында салмақлы хәм узақ

¹Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная (том 2). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 520-521 стр.

²Е. Н. Волков. (Социально)Психологическое насилие в обществе: мифы и реальность. Введение в проблему. Доступно на сайте <http://evolkov.net>.

дауам еткен зыянлы социал-психологиялық тәсірлердің ақыбеті. Психологиялық жарақатта оның дәрежесін анықтау керек (әпиұайыдан баслап әхмийетлиге шекем). Сондай-ақ, тийкарғы жарақатланған көлемді (когнитив, эмоционаллы, минез-құлықлы, коммуникатив).

***(Социаллық) Психологиялық жақтан езиу (психологиялық жақтан езиу)** – адам тәрәпинен (ямаса топар) өзиниң социал-психологиялық жақтан жоқарылығын басқа адамға бир-бирине сәйкес келмейтуғын социаллық хәм манипуляциялық хәм жеке қарым-қатнаста пайдаланыу; жеке адам яки топардың бир тәрәплеме психологиялық хәм экономикалық пайдасы ушын адамлардың социаллық жағдайынан пайдаланыу.

***(Социаллық) Психологиялық агрессия (психоагрессия)** – бул адамның биле тура намысына тийиу, қорқыту, онда мәжбүрликті пайда етиу, мийнетинен пайдаланыу хәм басқа да бундай қатнасты қәлемеген, яки бундай тәсирдің ақыбетин билмеген бир адамға яки бир топар адамға психологиялық, физикалық хәм материаллық зыян (шығын) келтириуге қаратылған хәрекетлер.

***(Социаллық) Психологиялық зорлық (психозорлық)** – бул басқа адам яки бир топар адамларды олардың жобасына кирмеген, жеке адамның психологиялық шегарасын бузатуғын, оларға айтпай, түсіндирмей хәм жеке адамның яки топардың психологиялық жақтан қорғалыуын, барлық ызамлы хұқықларын есапқа алмай олардың социаллық, психологиялық, физикалық ямаса материаллық шығынға (зыянға) алып келиуи хәрекетлерге бағдарлау.

Радикал, адамды бузыушы диний топарларға ағза болыудың өзи еки бир-бири менен ислеуи күшлер: жаллау, мийин уулау, ажастыруу хәм адамларды услау, болажақ жаңа ағзаны тартыу тактикасының нәтийжеси болып табылады.

Екинши фактордан баслаймыз. Жаллаушылар жаңа адамларды бақалауға шебер болып келеді. Көбинесе сол ўақытта социаллық хәм психологиялық жақтан қыйналған яки басқаша жағдайда жүрген адамлар менен байланыс жасайды.

Булар демалыстағы адамлар (мийнет дем алысы, саяхат, демалыс орынларындағылар), жоқары оқыу орынлары студентлери (әсиресе, биринши курс хәм питкерийшилер), қариялар (жақында напқаға шыққан яки көптен берли жалғыз жасап атырған), еле өзін-өзин аңламаған кризистеги сада жас өспиримлер, қандай да стресс (ауыруу, жақынларының өлими, ажырасыу хәм т.б) жағдайы басынан

өткерип атырған, сырттан келгенлер, посқынлар, жұмыссызлар, қамалғанлар, олардың дерлик барлығы жаңа дос арттырууға, жүректен сәубетлесийди излейди хәм қарым-қатнас дереклерине зәрүрликті сезеди.

Ең тийкарғы жәбир тартыушы топарға руұхый байлық излеуи, «толық хәм жеке өзін аңлауға» умтылыу (көбинесе әпиұайы хәм қыйын саўалларға жуўап излеуи)шылар, сондай-ақ, дәретиушилик пенен шуғылланыушылар киреди.

Солай да, жағдайға байланыслы манипуляция құрбаны қәлеген адам болыу мүмкин.

БОЛАЖАҚ АҒЗАНЫ ҮШ БАСҚЫШТА ТАЯРЛАЙДЫ:

I-басқыш: қызықтыруу хәм жағыныу:

- өмирде жасау бойынша қыйын саўалларға (өмир, өлим, ауыруу) топардағы жыллы орталықта әпиұайы, хәтте жеңил жуўаплар беруи;

- бүгинги күннің әхмийетли темалары: экология, коррупция, азат болыу сыяқлы темаларға сүйенип сөйлеу;

- жағымпазланыу арқалы: «сен сулыұсаң, сен бизлерге уллы миссия ушын керексең»;

- болажақ ағзаға бахыт, еркинлик, билимди кепиллеп.

II-басқыш: сын пикир билдириу хәм жеке қәсийетлерин көрсетиуді сөндириу:

- шаршатыу жағдайына келтириу: узақ дауам еткен жұмыс күни, лекциялар, үйинде хәм жәмийетлик орынларда жүриу (жаңа ағзаларды тартыу ушын), оқытыу;

- ағзаның тоқтауы, не ислеп атырғанын, қалай жасап атырғанын ойлап алыуы ушын мүмкиншилик жаратпау;

- өзи туұралы айтыуға мәжбүрлеуге бағдарлау, жеке өмирин шегаралап қойу: бир минут та бир өзи болыуға мүмкиншилик бермеу;

- сөзлик құрамын өзгертиу: болажақ ағза әхмийетли илимий хәм диний тәрәптен «жақсы» еситилетуғын, бирақ тек топар ишинде әхмийетли сөйлеу усылын үйрениу лазым. Бул хийлекер техника адамды сыртқы әлем менен қарым-қатнасын шеклейди хәм дерлик оның санасын жарлыландырады (нәтийжеси 1-басқышта ўәде етилгеннің кериси болып шығады).

III-басқыш: оның топардағы ағзалығын бекемлеу хәм жәмийеттен үзилип атырғанын қоллап-қууатлау:

- оқыу-жұмысты таслауға ийтермелеу;

- сырт елге кетиу (оқыуды дауамлау, әскерий соқлығысыуларда қатнасыу ушын);

- шаңарақ, дослары, жәмийет пенен байланысын үзиу. Сырттан келетуғын хәр қандай мағлыұмат гұманлыға шығарылады. Топарды сынға алған хәр қандай адам

адамзаттың рауажсланыуына бөгет болып атырған етип көрсетиледи. Оның менен қайтып ушыраспау бойынша кеңес бериледи, олар туұралы өсек тарқатыу, мүмкиншилик болса оларды судқа беруі. Гейде топар ағзасы дус болған, яки дус келген барлық қыйыншылықтарға шаңарақ жууапкер етип көрсетиледи;

- жәмийет тек адамды құртыушы, медицина - пайдасыз, психиатрия — зыянлы, түрли динлер — толығы менен «қара күшлер»ге хызмет етеди деп көрсетиледи. Топар ғана, жол басшы муғаллим-шейх ғана адамларды бахытқа жеткериуі мүмкин;

- топар ағзалары өзлерінде гүналарын жууыу миссиясына қатнасып атырғанына исеним пайда болғанда, оларға «жәмийет олардың өз қәсийетлери, өз қызығыушылығы бар екенлигин түсинбейди, қарсылық көрсетеди, изиңизге түседі деп уқтырады. Бул болса хақыйқый дәлил, сизлер туұры жолдасыз. Көплеген көсемлер де усындай болғаны жоқ па?». Бул хийлели дәлил – топар ағзалары сырттан қаншелли қарсылық көрсетсе, оннан бетер топарға тереңлесип кирип бара береді.

IV-басқыш: изге қайтыу (жәмийетке) мүмкин емес:

- табыстың жоқ болуы (финанслық тәрептен ғарезли болуы), жәмийеттен қоллап-қууатлау болмауы, жетерли қәнигелик тәжирийбеге ийе болмау изге қайтыуды қыйынластырады;

- изге қайтыуды жеңиллестериуши топардан басқа дүнья менен турақлы қарым-қатнастың болмауына бәрқулла орынды өзгертип туруы мүмкиншилик бермейди;

- ески дослардың болмауы;

- шаңарақлық байланыслар үзилген яки шарықлау шегине жеткен;

- топар ағзасы менен турмыс қуруыға болады, оннан бала бар. Бир өзиң кете алмайсаң – бирден екеуі де усыны қәлеуі керек;

- қорқыныш: қатаң тәртип, сыртқы дүньядан қорқыу;

- ең аңсаты қалыу, ағыс пенен жүзиу;

- бахыт, еркинлик, жеке адам байлығын ямаса билимди хәм бир басқышта үәде етеди, егер топар ағзасы сыртқы дүньяда (топарға кирген уақтында) болғандағыдан да көбирек, бурынғыларынан да бетер қыйыншылықтарға шыдаса. Хәр қашан ол өзине мақсет жақын турғанда кейин шегинуі ақмақлық, оның үстине ақша қуры далаға кеткенін айтып турады. Топар ағзасы қанша қыйналған болса, соншелли дәрежедеги қыйыншылыққа таяр болады.

Жоқарыда атап өтилген төрт басқыш: қызықтыру хәм жағыныу, сын пикир

билдириуди жоғалтыу, топарға сиңистириу хәм жеке, социаллық хәм мәдений байланысларды үзиу адамды жедел хәм изге қайтпайтуғын етип топарға тартыу хәм оның санасын бузыуға қаратылған. Сонда ғана топар ағзасы толығы менен жол басшыға бағынады хәм қорқынышлы фанатқа айланады.

Буларды оларды белгилери, топардың мақсети хәм топар туұралы барлық мағлыуыматларды билиу арқалы анықлауға болады:

- минез-құлқының, кийиниу манерасы, сөзлик қурамы, қызығыушылығының өзгериуі;

- қайталанып туратуғын, изи үзилмейтуғын цитаталар келтириу;

- бир жерде айлана беретугын пластинканы еслететугын ядлап алынған сөйлеу усылы;

- шаңарақ, дослар, жумысы яки мектеп, қызығыушылығына суып кетиуі;

- гүман туұдыратугын ушырасуларда (жыйналыс, съезд) қатнасуы;

- турақлы түрде мәмлекет бойлап хәм сырт елге саяхатқа шығыу;

- телефон қоңырауларының, хабарлардың көбейиуі;

- социаллық тармақларда диний характерге ийе хабарлардың көбейиуі;

- өзгермейтуғын дауыс;

- жақынларына агрессивлик ямаса бийпәруалық;

- жаңа жумыс ушын шетлеу яки экзальтация (кейпийттың өзгериуі).

Солай етип, соны анық айтыуға болады, заманагөй радикал шөлкемлер өзиниң қатарына тартылғанлар ушын өз алдына психологиялық концлагерь дүзиуға уқыплы, оның үстине құрбанлардың жеке өзлерінде радикал өзгерислер тез жүз береді.

Жоқарыда айтып өтилген механизм, травмадан кейинги стресс синдромы формасында, деструктив топарлардың айырым тәрепдарларында да, ең қорқынышлы қыйнақ ханаларын бастан кеширген яки урыс шараятларына түсип қалған адамларда да көринетугын психологиялық травманың ауыр екенлигин түсіндиреди.

Солай да жақсы нота да бар: хәтте усындай түрли зорлықтар тәсир жасауына қарамастан, егер бурыннан әпиуайы социаллық орталықта қәлиплескен адамның хақыйқый мени қайта тууылыу хәм өмирге қайтыу уқыбына ийе. Бузғыншы-радикал топар құрбанларына тийимли жәрдем көрсетиуіге тийкар бар.

ЭКСТРЕМИСТЛИК ХӘМ ТЕРРОРИСТЛИК ТОПАРЛАР ТӘРЕПДАРЛАРЫНЫҢ МИНЕЗ-ҚУЛҚЫ ХӘМ ЖӘМИЙЕТШИЛИК ПЕНЕН МҮНӘСИБЕТЛЕРИНДЕ КӨРИНЕТУҒЫН ӨЗИНЕ ТӘН СОЦИАЛЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

Қәлиплескен пикир бойынша, сыртқы белгилер (кийим-кеншек, сақал қойыу яки қоймау) экстремистлик хәм террористлик топарларды жақлаушыларды айырып турыушы тийкаргы белгилер емес.

Солай да сизин алдыңызда экстремистлик ямаса террористлик идеяларды таратуушы турғанын көрсетиуши бир неше белгилер бар.

Экстремизм дегенде – жеке адам, үлкен-киши социаллық топарлар, жәмиyetлик-сиясий шөлкемлер, хәрекетлер хәм тағы усыған радикал сиясий, миллий, диний хәм басқа көзқарасты жақлаушы, жәмиyetте руқсатсыз жәмиyetлик жумыс жүргизип атырған, конституциялық дүзим, бурыннан бар жәмиyetлик қатнасықлар (миллетлераралық, динлераралық хәм басқалар) ды бузыуға қаратылған идеяларды түсиниу лазым»¹.

Батыста қабылланған «зорлық экстремизми» түсиниги, ОАның миллий ыызамшылығында сонысы менен ажыралып турады, бунда экстремизмнің барлық формаларын бир түсиникке жәмлейди – бул «идеологиялық, диний яки сиясий мақсетлерге ерисиу ушын зорлықтан пайдаланыу»².

Тийкарында экстремизм өз алдына идеологияға ийе. Экстремизм идеологиясы дегенде радикал хәм теориялық көзқараслар, мәмлекет хәм жәмиyetтеги сиясий, диний, миллий хәм социаллық қатнасықларды, биле тура бурыннан қәлиплескен демократиялық өзгерислер, конституциялық дүзимди өзгертиуге урыныу системасын түсиниу керек»³.

Экстремизм менен терроризм хәр қашан өзине сиясий мақсет қояды, тап усынысы оның басқа жынаятлардан кескин айырмашылығы.

¹Этнорелигиозный терроризм / под ред. Ю.М. Антоняна. М.: Аспект Пресс, 2006.

²Минерва Насер-Эддин и др. «Обзор литературы по противодействию насильственному экстремизму», Центр технологий по безопасности и противодействию терроризму, Организация оборонных исследований и технологий, Министерство обороны Австралии, 2011, С – 9.

³В.И. Карпенко, А.Б. Рудаков «Новая реальность: террор», М: Товарищество научных изданий КМК. 2016. 4-е изд. С-232.

Экстремистлик шөлкемлерди жақлаушы адамды анықлау индикаторы сыпатында төмендегилерди пайдаланыуға болады:

1. Миллий пуқаралық ыызамларды, мәмлекеттеги демократиялық системаны мойынламау, хуқық қорғау хәм суд уйымлары исламнан қайтқан хәм физикалық тәрептен жоқ етиу керек «муртлар» деп жәриялайды. Басқа исенимдегилерди айыплай.

2. Басқа диний конфессиялар жек көриу, оларға зорлық ислеуге шақырмайды. Бирақ, диний тийкарга қурылған өзлериниң хуқық хәм мәмлекетшилигин қурыуға шақырады.

3. Мәмлекеттеги хуқықый хәм сиясий системасы өзгертиуди мақсет етип қояды, барған сайын өз қатарына пуқараларды тартады. Бул болса шөлкем идеяларын жақлаушылар саны көбейип, сиясий дүзимнің өзгертиуине алып келиуине хәрекет етеди. Мүмкиншилик тууылса мәмлекеттеги дүзимди зорлық, аударыспақ жәрдемінде ийелеуге хәрекет етеди.

4. Оларға тән нәрсе өзлериниң көзқарас хәм тилеклерин барынша жақлайды. Буған дәлил ретінде хәмме мойынлаған дереклерден пайдаланады (кәраматлы китаптар), бирақ, оларды пайдаланғанда өзиниң сиясий мақсетлерине қарай өзгертип айтады. Әпиуайы ағзалардың диний әдебиятларды өз бетинше додалауына, үйрениуи қоллап-қууатланбайды, ал гейде улыума қадаған етиледі.

Терроризм, экстремизм сыяқлы ыызамға қарсы. Бирақ, оны басқа жынаятлардан бир қанша өзгешеликлері ажыратып турады.

Бириншиден, терроризм жүдә аяусыз болады, оның үстине буны шөлкемлестириушилер алдын-ала жобаластырады. Қәлеген террористлик акт оның менен келиспейтуғынларды қорқытуға бағдарланған.

Солай етип, терроризм мәмлекетке материаллық, экономикалық хәм сиясий зыян бериу менен бирге, жәмиyetке жарақат жеткереді.

Екиншиден, терроризмнің улыума жынаятлардан айырмашылығы сонда, терроризм хеш қашан бирден, билмей қалып

ямаса адам ауыр психологиялық жағдайға түскенде жүз бермейді.

Олар майда-шүйдесине шекем жасырын таярланады. Сонлықтан, олар менен гүресіуге арналған хуқық қорғау ұйымдары хәм арнаулы хызметлерде оператив мүмкиншиликлер арқалы жынаяттың таярланып атырғанын анықлау хәм алдын алыуға уақыт болады.

Басқа тәрәпинен шөлкемлестиріушілер тәрәпинен террордың жасырын түрде таярланыуы олардың жұмыстарын қыйынластырады.

Үшіншиден, егер мәмлекетлик ұйымдар менен пуқараларды террористлердің айтқанын қылыу ушын мәжбүрлейтуғын болсақ, терроризм акциясы өз алдына мақсетке ийе болып шығады.

Терроризмге қол урыу хәр қашан еки түрли характерге ийе, я өз ишине терроршылардың өзлериниң курбан болыуы яки олар тәрәпинен жоқ етилетуғын материаллық байлықлар менен конституциялық дүзимди (мәмлекетлик басқарыу, аймақлық пүтинлик яки елдің сиясий дүзими, оның әскерий яки экономикалық құдирети, финанслық системасы ғ.т.б) құртыуға қаратылған болады.

Исламды жамылған идеологиялық диний терроризм пуқаралық мәмлекетке қарсы кураллы көтерілис бағдарлайды хәм оның орнына «ислам мәмлекети», «халифат» құрыуды мақсет етип қояды.

Жүдә радикал «таухид»те (бир құдайлық), жаңалық енгизиу хәм гүна, исеним түсинигин басқаша түсиндириу «такфир»ге (басқа мусылманлардың исениминиң туұры емеслиги) алып келди.

Бул жағдайда такфирит идеологиясын анықлауда төмендеги индикаторларды есапқа алыу керек:

1. Диний айырмашылық. Такфирит идеологиясы өзиниң исенимин, өзиниң ураны хәм «манхадж» (усыл)ын ҳақыйқый деп есаплайды хәм басқа мусылманларды адасқан деп есаплайды. «Такфирит»лердің принципи әпиуайы: ким басқа оппонентлерин кәпир (исенимге кирмегенлер) демесе, өзи автомат түрде кәпирге айланады. Буны сыртынан соннан билсе болады, өзиниң орталығындағы адамдардан басқалар менен сәлемлесиуден бас тартады (қол узатыу/ «сәлем»ди әлик алыу).

2. Миллий пуқаралық ынаамларды, пуқаралық жәмийет, демократиялық басқарыу системасын тән алмайды.

Бундағы айырмашылығы сол, ел басшысын, президентти, патшаны динге исенбейди деп есаплайды. Соның менен бирге, пуқаралық жәмийеттиң ынаамларына бағынатуғынлар: министрлерден тартып хуқық қорғау ұйымдары хызметкерлері менен әпиуайы пуқараларға шекем. Олар муртад деп жәрияланады (исламнан қайтқан хәм физикалық жақтан жоқ етиу лазымлар).

3. «Такфир» деп жәриялау – мусылманлық жолынан қайтқан – мусылманлық идеологиясы менен келиспейтуғынлар. Солай да, жеке мүлк, шаңараққа қол қатылмаслықтан айрылады. Солай етип, «басқаларға» қарата исленген жынаят (адам өлтириу, зорлық, адамларды қул етип сатыу хәм тағы басқалар) дин жолынан қайтқанлар менен гүрес ретинде бериледи. Намаз оқымау, басқарыушыға бағынбау, шарият мәмлекетин дүзиуге қарсылық көрсеткенлер такфир (диннен безгенлер) деп жәрияланады. Бул тек такфиршилерге ғана тән емес, ОАР судлары тәрәпинен қадаған етилген басқа ағымдар - «Аль-Каида», «Хизбут - Тахрир», ДАИШ хәм басқаларға да тийисли.

4. Басқа конфессия, ислам топарларына зорлық ислеу, оларға жек көриниште болыуға шақырыу.

5. Күш ислетиу жолы менен мәмлекеттиң хуқықый хәм сиясий системасын өзгертиуди мақсети етип қойыу. Қураллы хижадқа шақырыу хәм соқлығысулар аймағына диний нышанлар менен шығыу.

6. Пуқаралар арасында террористлик актлерди шөлкемлестиріу.

7. Пуқаралық мәмлекет ынаамларын сақлау зәрүр жұмыстарға шығыуды қадаған етиу, буны кәпир басқарыушылар менен байланыс жасамаймыз деп түсиндириу. Айрым жағдайлар буған кирмейди – ол такия талабына бойсынып – жасырын мағлыуыматларды алыу ушын өз ойларын жасырады.

8. «Алланың хәм оның уәкилиниң жеңиси» деп қабылланатуғын, экстремистлер тәрәпинен исленген терриристлик актлерди қоллап-қууатлау. Ал, керисинше, түрли динлердің болыуын «исламға қарсы» хәм «мусылман дүньясына қәуип» деп қабыллау. Бунда «ислам» термини сыпатында тек өзлериниң ағымын түсинеди. Сонлықтан, булардың түсиндириуі менен келиспейтуғын басқа мусылманларды, дин, құдай жолын туұры пайдаланыушы ислам илимпазларын сынға алыу буның жарқын көриниси болып табылады.

9. Хәтте жума күни де мешитке кириуди қадаған етиу. Себеби, хукиметти жақлаушы

имамлар «еки жүзлі»ге шығарылады.

10. Қандай да мазхаб (ислам мектеби) жолы менен жүриў «бидъаат» (жаңалық енгизиў)қа теңлестириледи. Усы жерде сонны түсиндирип өтиў керек, «бидъа» (жаңалық) тек диний көрсетпелер менен жүреди. Мысалы, биреў намазды күнине бес мәрте емес, ал бир мәрте оқыў керек деп жәриялайды. Әлбетте, мазхаблар бул категорияға кириўи мүмкин емес.

11. Басқа көплеген топарлар сыяқлы, такфиритлер сөйлегенде спецификалық терминлерди тез-тез пайдаланып турады.

Такфириттиң өз алдына сөзлигин дүзиўге болады. Мысалы,

- **«Әмелият», «ғанимат»** – әскерий операция, әскерий олжа. Усы терминлер менен жасырын жихад топарлары зорлық пенен ақшаны басып алыў, қорқытыўды жасырмақшы болады.

- **«Муртад»** – исламнан шыққан, кәпирге айланған мусылман. Бул термин менен такфиритлер пуқаралық жәмийет хәм мәмлекет нызамлары менен жүретуғынларды айтады. Сондай-ақ, олардың идеологиясына қарсы шыққан илимпаз, экспертлерди де усыған қосады.

- **«Мушрик»** – көп қудайлық. Барлық «басқа» мусылманларды мушриклер деп атайды.

- **«Тагут»** – «кәпир» хүкимет, яғный пуқаралық жәмийет.

- **«Мухаджир»** – ислам елине «исенимге кирмейтуғын аймақ»тан келгенлер.

- **«Муаскар»** терминиң пайдаланылыўы (жас әскерди таярлайтуғын әскерий лагерь). Бул Сирияға барыўға таяр адам, дегени.

12. Мусылманның ўазыйпасы – «хиджра» ислеў, «халифат»қа өтиў деп түсиндиреди. Бул шақырық астында ДАИШ (ямаса қадаған етилген халықаралық террористлик шөлкем ИГИЛ,) жасырынған болады.

13. Өз ағзаларына ата-аналарын жеке көриўшилиқ пенен қараўды мийине сиңдиреди. Хәтте, анасы гөштен писирген аўқатын да жемеўге дейин алып келеди. Ал, қамақханаларда олар асханада таярлаған аўқатты жеўден де бас тартады. Олардың түсинигинше, намаз оқымаған, такфир идеологиясын қабыллаўдан бас тартқан адам кәпир саналады. Хәтте, олар сойған хайўанатлар да ҳарам деп есапланады.

Жоқарыда санап өтилген тийкарғы баҳа бериўши индикаторлар блогы ишинен төмендегилерди ядта сақлаў керек:

- Экстремизм хәм терроризм идеологиясына бағдарлаўшы жағдай (туўған-туўысқанлары

топарда қалыўы, жол басшылардың шантаж ислеўи);

- Мақсет (жағдайға қарай ис тутыў);

- Мүмкиншилиқ (жарыў қурылмаларын үйрениў, адамларды тартыў, террористлер арасына кириў, финанслық ресурс хәм арнаўлы кийим-кеншеклерди алыў, жасалма хўжетлерди алыў).

ДИНИЙ РАДИКАЛЛАСЫҰДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ: ҚӘҮІП ФАКТОРЛАРЫ

Түрлі социаллық топарларды үйренген «шығып кетиу» бойынша консультантлар хәм социаллық психологлар жеке адамлардың барлық социаллық хәм жолдан адасыуға бейимлерди үйренип төмендеги жуумаққа келди:

- қояншықлыққа бейим,
- психологиясы бузылған адамлар,
- психастениклер,
- биреуден ғәрезли адам,
- қатты қадағалауда болған шаңарақтан шыққан адам,
- толық емес шаңарақтан шыққан,
- жәмийеттен бөлинип қалған шаңарақ ағзасы,
- физикалық мүмкиншиликлери шекленген адамлар,
- ауыр психикалық жарақаттан бастан кеширгенлер,
- дүньяны қабыллауы өзгергенлер (галлюцинация),
- конфабуляцияға бейимлер («қәте қабыллау»дың түри, «еслеу қәбилети өзгерген»),
- террористлердің балалары, ақлықлары хәм тууған-тууысқанлары.

Оннан тысқары, адам қанша жас болса, сыртқы тәсирлер құрбанына айланыуы аңсат. Себеби, ол қоршаған орталықты өзине мектеп деп биледи. Ерте ержетуі кишкене топарларда болыу, яғнай жәмәттің қауасын қабыллау менен түсиндириледі. Бул жас топар ағзалары усынып атырған нәрселерге бейимлесіу, оларды тууры деп қабыллау ушын аңсат олжа саналады. Усы жаста ата-ананың келбетин сырттан излеу басланады.

Екинши тез қабыллау жасы — жас өспиримлик 17-19 жас. Бул жаста инсанда социумда өзін көрсетуіге урынуы пайда болады. Бирақ, еле буған күш жетерли емес, сонлықтан олар жол баслаушыға зәрүр. Жол баслаушылар олардан күшли хәм ақыллырақ. Жас адамның кумири болыу ушын қыйын жағдайларда өзін услауды көрсетуідің өзи жеткилики.

Жас өспиримликте усынылып атырған өзін услауды қабылламай, өзиниң «Мен»ин пайда етиу күшли болады. Өз орнын табыу хәм өзиникин болдыруу қарама-қарсылық хәм сырттағы тәғдир хәм өмир моделинде өзін

айрықша етип көрсетуі менен алып барылады. Психосиясат мине усындай дүзилип, жас адамға инсаният улыума қабыл еткен моделлерден басқаша рол бериуіге бағдарланады.

Террористлик шөлкемлерде өзиниң қәтеликлерин жағдайға жүклейтуғын, өзиниң кемшиликлерин сырттан излеуітуғынлар көпшиликти құрайды.

АҚШта өткерилген изертлеу соны көрсетти, қамалғанлардың орташа 20 проценти психопат (ауырыулардың жаңа классификациясында МКБ-10 –жеке адамның бузылуын қоздырушы). Сондай-ақ, психопатлар ауыр жынаятлардың 50 процентин ислеген¹. ФББ тәрәпинен өткерилген изертлеу соны көрсетти, хуқық қорғау хызметкерлерин өз ұазыйпаларын орынлау пайытында өлтирген 44 процент жынаятшы психопат болған².

Бундай адамның минез-құлқы өзгереді, жәмийет қабыллаған өлшемлерде өзін жақсы сезбейді, олардан қашады. Бул минез-құлықтағы өзгерислер тенденциясы көбинесе адамның жеке адам сыпатында хәм жәмийетке енисіуіндегі өзгерислерге алып келеді. Бундай жағдай көбинесе балалықта яки жас өспирим дәуирде пайда болады хәм ержеткен дәуирде де дауам етеді.

Анығырағы психопатлар — жәмийеттегі жыртқышлар болып, олар адамларды өзине тартады, өз мақсетине жумсайды, изинде болса ұайран болған, орынланбаған хәм бос қалған қалтаны қалдыратуғынлар. Хақыйқатында ар-намыссыз хәм биреуіге жаны ашымайтуғын өзлери қәлегенин алады, өзи қәлегенин ислейді, хұжданы хеш қандай қыйналмастан, өзиниң айыбын сезбей жәмийеттегі барлық өлшемлерди бузады.

Көплеген жынайый элементлер экстремистлик хәм террористлик шөлкемлерге қосылады. Себеби, олардың нызамлары қәлеген жынаятты «кәпирлер»ге (дин жолынан шыққанлар) яки «амалият»қа (әскерий қәрежетлерге жыйнақ) қарсы гүрес пенен ақлайды.

¹Роберт Д.Хаэр. Лишенные совести. Пугающий-мирпсихопатов – Вильямс, 2007.

Killed in the Line of Duty, the Uniform Crime Reports Section, Federal Bureau of investigation, Министертство-юстиции США, сентябрь 1992.

²Роберт Д. Хаэр. «Лишенные совести. Пугающий мир психопатов». Вильямс, 2007.

Мениң өмирімде бир ўақыя болды. Түрмеде радикал ағымға кирген былай деди: «тутқында» хәм «исеними ушын отырған». Ҳақыйқатында болса ол урлық ушын қамалған. Бирақ, экстремистлик топарға берилген анты психологиялық жақтан: «Мен кәпирдің қалтасына түстим, бул жынаят емес, буған руқсат етилген. Бизлер кәпирлерден жәбир көрип атырмыз, олар бизлерге шәрият мәмлекетин қурыўға кесент етип атыр» деп өзін ақлаўына мүмкиншилик жаратқан».

Бул жағдай Эрик Хоффердің «Туўры жолдағылар» атамасындағы монографиясында келтирилген пикирлерге мас келеди, онда былай делинеди. Барлық диний қудайларға тән нәрсе – улыўмалық душпанның болыўы, оны болса диний шөлкемнің ишиндеги машқалалардың барлығында айыплаўға болады. Бундай душпан шайтан, ҳүкимет, басқа динлер (Hoffer, 1951) болыўы мүмкин.

Радикал шөлкемлер ағзаларының өзлигин жоғалтыўдың ең баслы қуралы – олардан өзиниң ислеген жынаяты ушын жуўапкершиликти алып таслаў болып табылады. Былайынша айтқанда, әпиўайы адамлар басшыға бағынып, қәлеген қорқынышлы ҳәрекетлерди ислеўи мүмкин. Бул фашистлик Германия өзиниң тотал террор системасы менен көрсетип берди. Ал, оның идеологиялық тийкарын болса А.Гитлердің: «Өлтириң, өлтириң, өлтириң! Барлығын мен өз мойныма аламан» деген сөзлери қурады.

Қубылыстың қосымша қәсийети туўралы саўалды бундай қойғанда өз-өзинен Лифтонның «Нацист шыпакерлери: медициналық тәрептен адам өлтириў хәм геноцид психологиясы» жумысында айтқан «адамның бөлиниўи» (қосымша, екинши дәрежели) модели көринеди.

Ол қәнигели шыпакерлер адамлар цивилизациясы билетуғын: нацистлердің өлим лагерьлериниң ең алдыңғы адам өлтириў конвейериниң бир бөлегине айланғанын сезбеў ушын қандай механизм қолланғанын түсиндирмекши болды.

Бул изертлеў жуўмағы соны көрсетти, психологиялық хәм физикалық тәрептен саў-саламат, оқымыслы хәм идеал адамлар тез арада өзлериниң бастағы әлемди қабыллаўына толығы менен қарама-қарсы келсе де ҳәрекеттиң фанатларына айланып кетиўин көрсетти.

Бундай адамның бузылыўының тез арада тереңлесип кетиўине тийкарғы себеби адамға топардың тәсири хәм адамның тийкарғы талаплары үстинде манипуляция жүргизиў

болып табылады.

Мен бундай адамның екиге бөлиниўин экстремистлик хәм террористлик топарлар ағзаларында көрдим. Бул жеке адамның «мен»и өз алдына бир-биринен ғәрезсиз функцияларға айланыўынан болып атыр. Террористлик шөлкем ағзасы жаңа минез-құлқы террористлик шөлкемге ағза болмаған ўақыттағы «мен»и менен келисе алмай қалған ўақытта бөлиниў жүз бередиди.

Тоталитар топар тәрепинен талап етилип атырған, ўақтында сыйлықланатуғын минез-қулық бурынғы «мен»нен айырмашылыққа ийе, бурынғы психологиялық қорғаныс (рационализация, қуўып шығыў х.т.б) жетерли болмай қалады.

Радикал топар менен байланыслы барлық ой, түсиник, ҳәрекет, сезим өз алдына системаны пайда етеди, өз «мен»иң сол топар талаплары менен толық келиседиди. Бирақ, бул өз ерки менен болмайды, ал бул адам шыдап болмас психологиялық жағдайда өзін-өзи сақлаўға деген реакцияға барып тақалады. Жаңа «мен» толық «мен» сыяқлы ҳәрекет етип, иштеги психологиялық қарама-қарсылықты сөндирип бара бередиди.

Бөлиниў дәстүрий сананың «бөлиниў»и хәм психологиялық системаның «бөлиниўи» (жеке адамның бөлиниўи) концепциясынан ажыралып турады. Бул процесслер балалықтан басланып мәңгилик модел болып қалады. Буған себеп болатуғынлар төмендегилер: түрли адамға жарақат жеткеретуғын ўақыялар хәм жүдә тартыслы жағдайлардың жүз бериўи. Буны болса жетилиспеген психология түсинбейди, солай да «бузылмай» қалыўи мүмкин.

Оның үстине, бир қанша адамның көплеген «жеке система»сы санасында бир-бирин сезбейди, ал өз алдына ҳәрекет етеди.

Ал, бөлешкелениўде болса, еки «бөлшек» бир-бирин биледи, бирақ «жаўыз» тәрептиң ҳәрекетлери өзінде жаўызлық сезбейтуғын «мен»и өзінде ҳеш қандай мораллық жуўапкершиликти сезбейди. Балаларда аўыр жарақат алғанда да бөлешкелениў жүз бермейди. Бул процесс ересеклерде, ағылға уғрас келмейтуғын жағдайларға (мәселен, тотал режимде) дус келгенде жүз бередиди.

Оның үстине, «бөлшекленген» ересеклерде исшең, сиңисип, аўыр жағдайдан шығыў жағдайы деп қабыллаған ўақытта пайда болады.

Бөлешкелениў өз ишине психологиялық тәрептен қайтадан туўылыўды алады. Деген менен, бул жағдай ўақытша, оның изге

қайтарыу аңсат. Өз-өзінен бөлшекленіу жақсы да, жаман да емес. Улыұма алғанда, бөлшекленіуіге ийкемлесіу адам психологиясына тән нәрсе, ал гейде өмірін сақлап қалыуы мүмкін: мысалы, әскер ушын урыста, ямаса жауызлық қурбаны, Аушвиц тутқыны тири қалыу ушын бөлшекленіуді басынан кешіріуі мүмкін.

Деген менен, бейимлесіп «бөлшекленген мен» қорқынышлы да болыуы мүмкін, бундай жағдай нацистлердің шыпакерлерінде жүз берді. Оның үстине, «бөлшекленіу» жәмийетке қәуіп туудырып қоймастан, оны басынан кешіріуіге мәжбүр болған адамның санасына хәм психологиясына қатты тәсір өткеріуі мүмкін. Буны болса урыс ветеранлары менен тутқында болғанлар тәжіриібесінен көріуіге болады.

«Бөлшекленіу» бақланған көпшилик қамалғанлар экстремистлик хәм террористлик топарлардың 12 жылдан 27 жылға шекем ағзасы болған. Олар көп жыллар дауамында өзін «тууры келетуғын», «хақыйқый» исенімдегі адам – исенімлі, мийриман, бәрқулла өзін қурбан етіуіге таяр, жетилисіуіге таяр хәм.т.б. сыпатында көрсетіуіге мәжбүр болған. Нәтиіждеде хақыйқый «мен»и ойлап табылған «мен»ге айланған.

Оның үстине, бул категориядағы адамларда «биреуден ғәрезлилик», психологияның бузылыуы анық көрінген»³ :

- Ислейтуғын жұмысларының барлығын басшының руқсаты, оның кеңесі менен ислейді. Олар болмаса өз бетінше хеш нәрсе ислей алмайды;

- Олар топардағы көрсетпелердің барлығына бағынады;

- Анық жағдайды есапқа алып, ойлап көріу мүмкіншилигіннен айрылады.

Террористлик топарлар ағзалары шөлкемнің ұазыйпа хәм идеяларына исенеди. Бул мақсет хәм идеялар адамларды шөлкемге ағза болыуға ийтермелейді деп ойлау да мүмкін. Бирақ, булай болыуы жүдә шәрт емес екен. Баслы себеп — ағымға қосылыу, топарға кириу зәрүрлігі хәм өзінің кереклігін сезиніу.

Әлбетте, радикал идеологияның нағыз жақлаушысы бирден пайда болмайды. Оннан айтқаннан шықпайтуғын қул жаратыу ушын оны тар туннельге салғандай төрт жағынан шеклейді.

³Международная классификация болезней (10-й пересмотр), — /F60.7/ Специфические расстройства личности. Диагностические критерии

Мағлыұматларды қадағалау

Сезимлер-
ди қадаға-
лау

Сананы
қадағалау

Қылықларды қадағалау

Қылықларды қадағалау түрлі қадағалау топар ағзасының жеке өмірін басқарыу (ким менен жасайды, қандай кийинеди, шаш түймегі қандай, жейтуғын ауқаты, нешеде жатыу хәм финансылық тәрептен зәрүрлик) системасын енгиізіу хәм хошаметлеу арқалы әмелге асырылады.

Мағлыұматларды қадағалаудың бас мақсети адамлардың «басқа» мағлыұматларды алыуын шеклеуден ибарат.

Сезимлерді қадағалау болса, адамлардың өзлігін жоғалтыу, шөлкемнен шығыудан қорқыуды, түрлі эмоционал жағдайларға түсіуіге алып келиуін айтып, оның сезимлерін жылаулау.

Ойлауды қадағалау техникалық жол менен әмелге асырылады. Бундағы мақсет топар ағзасы жол басшының буйрығы, пикирлерінің қәтелигіне гүманланбауы керек.

Радикал топарлар инсанның қылықтарын, сезимлерін, санасын хәм мағлыұматларды қабыллауын қадаған етіу системасын пайдаланып бастырып, дерлік бул органларды керек емес сыпатында тоқтатып таслайды. Солай етип, биреуіге ғәрезлі, тек биреудің айтқаны менен жүретуғын адам пайда етеді. Әхмийетлісі сонда: хәзір шөлкемде баслы позицияларды ийелемегенлер тууралы сөз болады.

Радикал топар менен биригіу бундай

адамларға жаман болса да жәмийетте рольге ийе болыуға мүмкіншілік жаратады. Бундай «берилген» адамлар топардан үзилип кетиуі мүмкін емес — бул психологиялық тәрептен өзін өлтириу менен тең.

«Берилген» адамды гейпара, қолайсыз некеде болған, бирақ, бул некесіз жүргеннен жақсы деп есаплайтуғын хаяллардың түсиниги менен теңлестириуға болады. «Берилгенлер» ушын топардан шығыу дегени өзлигин жоғалтыу менен барабар.

«Берилген» адам өзине сондай төмен баға береді, жаңа өзлигин аңлауынан қайтарыу дерлік мүмкін емес. Қатаң түрде биреуіге бағыныушы топарларға биреуіге бағынышлылықта жүрген адамлар ғана ағза болмайды. Усындай топарға кирип олар өзін биреуіге бағыныудан қорғау ушын киреди.

Солай да, топарға болған хәр қандай хұжимди өзине болған хұжим деп қабыл етеді. Соған сәйкес, сырттан болған хәр қандай басым топардағы бирликти күшейтеді. Соның ушын террористлик шөлкемлерге қарсы информациялық гүрес жүргизгенде усыны ядта сақлау керек. Адепт қанша шөлкем идеологиясына сиңискен сайын, жаңа нәрселерди қабыллап бара береді.

Бул жағдай (процесс) адептлерди олар менен келиспейтуғын жәмийет яки душпанға қарсы хұжим жасауға ийтермелейді. Душпанды шөлкем жолбасшысы анықлайды. Олар хұжим жасау методың ислең шығады, нышанды анықлайды. Сол ўақыттың өзінде халықтың ишиндеги белгиленген топарларға (мәмлекетке оппозиция хәм т.б) террористлик шөлкем тәрепине алған көрсетпесине тийкар бул топарлар да террористлерди қоллап-қуўатлауы кереклигин уқтырады.

Бир-бирине жәрдемлесіу жағдайы жүзеге келеді. Бул террористлер басшыларына көрсетилген топарлардан финанслық жәрдем алыуға, оларды жасырыуға хәм тағы басқа да жәрдем бериуіне алып келеді. Усылайынша террор туўры хәм сырттан халықтың үлкен қатламын өзине тартады. Бул болса оларға үлкен база болады, ал жәмийеттиң зорлыққа қарсы турыуын қыйынластырады.

Бундай зорлыққа қурылған, идеологиялық орайы, арнаўлы бөлимшелери хәм социаллық базалары бар радикал топар – оны қадағалаушылардың қолында жетерли қурал болып табылады.

Диний фанатизм – урысқа өш экстремизмнің баслы индикаторларынан бири. Ол жерде адам бир сәт те жалғыз өзи

қала алмайды. Соның ушын сананың тотал бағыныуын қадағалаушы түрли манипуляция техникасы қолланылады. Адам өзи ойлауды, шешим қабыллауды тоқтатады – оның ушын барлығын топар басшысы ислейди.

Анық бир адамды зорлыққа мәжбүрлеуши түрли фактор хәм бәнелерди есапқа алсақ, реабилитация, әсиресе, түрмеде қыйын жумысқа айланады. Себеби, ең жақсы жағдайда бул бағдарламада түрли эксперт қатнасыуы хәм түрли стратегияларды пайдаланыуға туўра келеді.

РЕАБИЛИТАЦИЯ ЕТИҰ:

УЛЫҰМА МАҒЛЫҰМАТ, БАСҚЫШЛАР, ҚҰРАЛЛАР

Егер психологиялық қадағалауды анықлауға болса, бул процесс қаншелли узақ уақытта алып, ауыр болыуына қарамастан оны алып таслауға болады.

Оның үстине бунда консультант өз алдына адамларға радикал топарлардан шығыуына көмеклесиу ғана емес, ал олар сыртта қалғанда психологиялық жақтан денсаулығының орнына келиуине де жәрдемлесиуи керек.

Бул ауыр, узақ дауам ететугын жумыс, оның менен қәниге ғана шуғылланыуы керек. Ең дәслеп оның менен қарым-қатнас дослыққа, исенимге қурылыуы керек. Буның ушын оны өзине тартыуға урыныу емес, ал оның өзиниң тилинен нусқа алыу керек болады. Ұркитиуши дауыста сөйлемей керек, барлық сауаллар әпиуайы хәм жағымлы болып еситилиуи керек. Бирден пикир жүргизиу хәм баха берийге болмайды. Бунда нейролингвистикалық бағдарлама жәрдем береди.

Сөйлесиу бизнестеги сыяқлы «мақсетли» болыуы керек. Негизинде шаңарақ ағзалары хәм дослар сезимге берилип сөйлейди, ишинде барын төгип салады. Себеби, әпиуайы жағдайда бир-бирине жақын адамлар сөйлескенде бир-бирине тәсир жасауды ойламайды. Ал мақсетли сөйлесиу өзінде адамды керекли бағдарға бурыуды мақсет етип қояды.

Реабилитация процессиниң мақсети адамды радиуал топардан алып шығыудан ибарат. Буның ушын алдын-ала жоба дүзиу жетерли емес, өзи тәсир жасауы күтилип атырған адам кимлигин анықлауы керек. Оның «ишинен» түсиниуи керек.

Атақлы актёр рольге таярланғанда ең дәслеп өзи ойнайтуғын персонаждың минез-құлқын, оның қалай жасайтуғынын билиу ушын түрли мағлыұматлардан пайдаланады. Актер өз ойында персонаждың образы «пайда етеди» хәм соған киреди хәм өзін де, өзиниң түсиниклерин де умытады. Соңынан ол сахнаға шығып өзи жаратқан образ тамашагөйлер жүрегінде қалай қабылланғанын көреди. Бундағы жол да сондай: пайдасы барды исле. Егер актер қәтелессе, образын өзгертеди хәм басқаша жолды излейди. Бирақ, ол барлық уақыт өзиниң мақсетин биледи.

Соңынан ол адамды өзине келтирийге хәм топарға кирместен алдын ким болғанлығын еслеуге мәжбүрлейди. Усы уақытта оның

хәзирги ойын өзгертип, бурынғы ойлау тәризине алып келиуи керек.

Оны усы системада, яғный хеш қандай «бир адамға сыйыныу» яки психологиялық қадағалау болмаған жағдайда қалдырсаң, адам топарға тартыу процессиниң барлық басқышында не ойлағанын билип алыуға болады.

Ол шөлкемде болған уақытта ишинде пайда болған гүман, гүдик, сорауларды өзи бастырыуға урынғанын еслей баслайды. Радикал топарға кирмес бурын силтеме жасаған "қарыйдар" ды муқыят бақлау мәсләхәтшиге бул адамның топардан шығыуы ушын қандай сөзлер, сезимлер яки дәлийллер керек екенлигин түсиниуге мүмкиншилик береди.

Егер радикал идеологияға кирместен бурын ол бахытсыз хәм ауырыу болған болса, оны берик услап алыу ушын оның өмириндеги жақсы уақытларды излеу керек. Егер бундай уақыт болмаған болса, ойлау табыу хәм айтыу керек. Жақсы фантазияны ойлап табыу ушын сананы иске қосыу лазым.

Оны «жақсылық» хәм «жаманлық» бар қара-ақ реңдеги тегисликтен алып шығыуға жәрдемлесиу керек, яғный ол түрли реңдеги реаллықты көре алыуы дәркар. Оған дүнья бирдей емес, өзгермели екенлигин уқтырыу лазым. Егер саған дүнья унамаса өзгерт, егер мүмкиншилиги болмаса өзиңниң дүньяға көзқарасыңды өзгерт.

Хәр бир адепт бағдарламастырылған болады. Шөлкемниң мақсети, басшының жаман тәреплерин айтқанда тоқтап қалады. Бул процесс бирей оның топарын хәм топарының миссиясын, топарының әхмийетин сынға алғанда яки оған гүман туұдырғанда пайда бола береди. Бул процесс душпан «хүжим»ге өткенде жасырыныу орны ролин атқарады.

Егер адепт басқа адам тәрөпинен қорқытыуды сезбесе, оны «душпан» деп есапламаса, оның ойлау тәризи тоқтап қалмайды. Оның соған исеними кәмил, яғный оның топары — культ емес, соның ушын оның менен басқа бар культларды да додалауға болады деп ойлайды. Сондай-ақ, буны ол топарға, оның басшысына хүжим деп есапламайды. Сонлықтан, бундайда ең тийимли усыл бул – туұрыдан-туұры айтыу

емес, шамалап айтыу керек. Себеби, ол буны билмеуи, «жасырынып» алмауы лазым.

Бундай алжастырыушы сәўбетлесийде басқа шөлкемлердеги адамның санасынан тәсир жасаушы технология хәм усыллар менен таныстыруу керек. Бундай психологиялық қадағалаудың не екенлигин түсиндируу, шөлкемлерге анықлама бериу керек. Оның санасы түбине бул мағлыұмат жеткенде, ҳақыйқый «өзлиги» оянады, оған сүйенип өзине не болғанын түсиниуи жүзеге келеди.

Оған топарда тысқарыда да бахытлы болыуын жеткере алыу керек. Буның ушын оны сырттан киргизилген барлық қорқыныштан азат етиу лазым. Соны умытпау керек, оны жетерлише алжастырған, сыртқы дүнья менен қорқытқан.

Қорқыныш туудыруу сананың түбине ҳужим жасау арқалы әмелге асырылады. «Исенимдеги адам» топардан шығуыды ҳеш қашан ойламайды: бул жерде ол бахытлы, умтылыушаң, басшының айтқанынан шықпайды.

Егер оған өзинди бахытлы сезетуғын келешекте көз алдыңа келтир десе, оның ишине кирилсе, бул жағдай, ондағы қорқыныш жоғалып кетеди. Визуал техника қорқыныш реакциясын жоғалтыуға хызмет етеди. Усылайынша адам топардың арасынан шегарасыз еркин өмирге қәдем басады. Оны усы дүньяға тийисли екенлигин түсиниуе ийтермелеу керек.

Жумыстың басында, хәтте реабилитация басында зорлық пенен экстремизм идеялары менен суўғарылған адамлардың көпшилигиниң санасы пәс болады.

Бизлер мийнетте дүзетиу колонияларында судланғанларды анализден өткергенимизде изертелеудегилерге тән бир нәрсе анықланды - көпшилигиниң (86,7%) санасы төмен раўажланған. Ал, олардың 30%и болса орташа дәрежеге де жетпейди. Тек 13,3%и ғана орташа көрсеткишке ийе.

Сонлықтан, реабилитацияның 1-басқышы (әлбетте, профайлинг процедурасынан кейин) – сананың «қосылыуы» - жүдә қыйын хәм ауыр жумыс. Әлбетте, бул қәнигели психологлар, ал гей ўақытлары психиатрлар тәрәпинен алып барылыуы шәрт.

2-басқыш – ҳақыйқый шаңарақ байланысларын тиклеу. Бунда шаңарақ ағзалары үлкен роль атқаруы мүмкин, әсиресе, оның азат етилгеннен кейин радикал көзқараслардан қутылыуына жәрдем береді. Сонлықтан, реабилитация судланғанлардың

шаңарақ ағзаларының қатнасыуында жүргизилиуи керек. Соны түсиниу керек – адам қайтты, оны күтип алыу, жақсы көриу керек.

Солай да сондай жағдайлар да болады, шаңарақ ағзаларының өзи судланғанды зорлыққа баслауы мүмкин. Сонлықтан, шаңарақ ағзаларының экстремистлик хәм террористлик шөлкемлерге байланысы бар я жоқ екенін үйрениу лазым.

Реабилитацияның 3-басқышы – диний көзқарасларды өзгертиу, тек қәнигели адамлар тәрәпинен ислениуи мүмкин.

Экстремистлик топарда сыртта жасау, дүньяға қайтыудың ең соңғы процеси жәмийетке қайтарыу. Бунда мийнет хәм түрли қәнигеликке үйретиу қол келеди.

Реабилитация процесиниң даўамында психотерапия қолланылады. Бунда туўған-туўысқанлары, усындай радикал шөлкемлердиң бурынғы ағзалары хәм басқа да оған жәрде бериуи мүмкин адамлар қатнастырылады.

Бирақ, адамның экстремистлик яки террористлик идеясына қайтпауына ҳеш бир консультант кепиллик бере алмайды. Себеби, оның басынан өткерген тәжирийбеси ҳеш қайда кетип қалмайды, адам қыйын жағдайға түсип қалғанда және жәмийеттен «үзилип» қалыуы мүмкин.

Солай етип консультантың ўазыйпасы – адамның санасын орнына келтириу, оған радикал топарға киргеннен кейин жойтылған жәмийеттеги орнын табыуға ҳәрекет етиу лазым.

Бирақ, бундай сананың қайта таярланыуы сыйқырлы таяқшаның жәрдемінде емес, ал, өзінде жәмийетлик хәм психологиялық таярлау техникаларының жәрдемінде узақ, ауыр мийнет арқасында жүз береді.

Хәр бир жағдай өз алдына көриледі, ал соңынан, егер мүмкиншилик болса реабилитация системасы ислеп шығылады. Егер санап өтилген бөлимлер есапқа алынса, адамлар командада ислеп атырған болса, демек, терапия ислеп атырғаны.

Биреуе сыныушылықтан қайтып, өмирдеги хәм жеке адамлар арасындағы қарым-қатнасты системасының өзгериуи, экстремистлик көзқараслардан қутылыу, жәмийетке қайтыу (жумысқа кириу, оқыуға қайтыу, шаңараққа қайтыу ҳ.т.б) – ҳақыйқый нәтийже, соған избе-из умтылыу керек.

ЕСТЕ ТУТЫҢ ЛАЗЫМ! Ямаса РЕАБИЛИТАЦИЯНЫҢ БИР НЕШЕ ТАЛАПЛАРЫ

Адамды бузатуғын идеологиядан бас тартың тек адамның еркін таңлауы арқасында болады. Сонлықтан, адамның келісімиз консультация іслеу мүмкін емес.

Психологиялық жарақатлар – көгеріу хәм қыршылған жер. Олар бирден көзге тасланбайды, изсиз тәуір болып кетпейди.

Кәрамат жүз бермейди. Тек хәр бесинши адам шөлкемнен шығыу басқышына шекем жетип барады.

Хәтте ең қолайлы жағдайда да узақ даўам ететуғын мийнетке таяр болыу керек.

Ең баслысы — тез хәрекет етиу.

- Сизиң «клиент» ушын ең баслысы - БАЙЛАНЫС. Жақсы қарым-қатнасқа, ашық сәўбетке таяр болыу керек.

- Онда қәте болса да өзиниң таңлауы бар екенин умытпау керек. Бул адам өз түсиниги болса да сиз ушын керек екенлигин көрсетиу лазым. Хеш қашан оның түсинигине бирден қол салмаң. Хеш қашан, хәзил ретинде болса да топар, оның басшылары менен устазлары үстинен күлмең.

- Тек бизиң түсинигимизде оның баҳалау хәм қаралауға болатуғын сорауларды берің.

- Шөлкем, оның жол басшылары туўралы мүмкиншилиги барынша көбирек мағлыұмат

жыйнаң.

- Топардың сөзлик қурамын, олардың оқыуын үйрениу. Көбинесе, олар усыған сүйенеди. Соны умытпау керек, ең тийимлиси диалогты даўам етиу. Сөйлескен ўақытта оның топар қадағалауынан тысқарыдағы – оның бурынғы қызығыушылығы, шаңарақ хәм дослары туўралы ойларын қоллап-қуўатлаң.

- «Клиент»тиң психологиялық хәм жәмийетлик портретин салың.

Неден қашыу керек?

- *Хәулығыу: барлығы тамам болды..... ең баслысы:

- өзиңизди сырттан басым өткеріуге, жаманлауға, қорқытыу хәм шантаж іслеуге жол қоймаң, өз «клиент»иңиз хәрекетлерин шеклең –буны сизде хәрекетсиз қалдырыу ушын іслеиди;

- хеш қашан ким болмасын өзиңизди айыплы сезиуди сиңдириуине жол қоймаң;

- өзиңизди адамды қутқарыуға болған хәрекетлериңизди ол ержеткен, барлығын түсинеди деп тоқтатпаң. Хәтте ол бул дәлилленбеген, не іслеп атырғанын билетуғын айтып атырған болса да;

- хеш қашан «клиент»иңиздиң тынық ақылы топардың өтиригине қарсы шығады деп ойламаң.

ӘМЕЛИЙ БӨЛИМ

Реабилитация процесіне белсене қатнасыушы консультанттардың өзлери қәуипли зонаға түсип қалады, себеби олар хәр күни жаллауға урыныулар менен дусласады. Бул қаншелли қәуипли екенлигин түсиндириуға зәрүрлик жоқ. Бирақ, олардың өзлерин сапалы психотерапиядан өтиуине хәм психологиялық машқалаларын қайта ислеуға мүмкиншилик бериуға мүтәжлик бар.

Консультант та адам, оның да басқалардай өзине тән минези бар. Ол да «басқа тәрәп»ке ауйп кетиуи мүмкин. Өкинишлиси, дүзетиуи мәкемелер хәм арнаулы хызмет хызметкерлери арасында бундай жағдай аз емес. Сонлықтан реабилитациялық әмелият алдынан «психологиялық самбо» курсынан өтип алыуды усынған болар едим. Ол жерде тек ғана манипуляцияның барлық түрлерин тек анықлап ғана қоймай, оларға қарсы гүресиуди де үйретеди.

Экстремистлик идеологиягия иммунитетин қәлиплестириуи формулалар алты шынығыу сабағы модулинде бериледи. Бул сабақлардың мақсети төмендегише:

- кәсибий жумысына тәсирли зыян келтиретуғын факторлар ретинде күнделикли ойлаудың иллюзиялары менен стереотиптерин билиу;
- манипуляцияның хәр түрли көринислерине хәм өзін-өзи алдауға қарсы хәрекет етиу критерийлери менен көнликпелерин үйрениу;
- қабыллауды дурыс шөлкемлестириу принциптери менен көнликпелерин үйрениу, фактлер менен жағдайларды бақалау.

1-МОДУЛЬ: ЖАЛЛАҰ ПРОЦЕСИ

«Көпшилик адамлар жылына еки ямаса үш рет көбирек пикир жүритеди; мен хәптеге бир яки еки мәрте пикир жүргизип өзиме халықаралық абырой арттырдым».

Жорж Бернард Шоу

АУДИТОРИЯНЫ ҲӘМ КЕРЕКЛИ МАТЕРИАЛЛАРДЫ ТАЯРЛАҰ

Сабақты аудиторияда столларды классикалық үлгиде орналастырған халда өткеріу мүмкін.

Столларды периметрии бойынша жайластырыу яки оларды бөлек-бөлек етип топарластырыу класста биймәлел атмосфераны қурыуға хәм қатнасыушылардың нәзерин тренер фигурасынан сабақ уақтында қатнасыушылардың өзара хәрекеті мазмунына қаратыуға көмеклеседи.

Сабақта көргизбелі тахта ямаса флип-чарт, маркерлер хәм фломастерлер болыуы шәрт.

Информациялар көргизбелі болыуы ушын темаға байланыслы видеоларды, слайдларды алдына ала таярлап қойыу керек.

САБАҚ МАҚСЕТІ

1. Экстремистлик көзқараслар тәрепдарлары тәрепинен манипуляциялық тәсирге түсип қалыудың алдын алыу;

2. Диний радикалласыудың психологиялық тәреплери, қәуип факторлары хәққында мағлыұмат бериу.

ЕСТЕ БОЛСЫН!

- Тренинг мусылман аудиторияға мөлшерленген.

- Егер аудиторияда диний хызметкерлердің ўәкиллери отырған болса, сиз олардан «алдауықшы үйрек» ролин ойнауды, сиз бенен бирге ойнауды сорауыңыз мүмкін.

САБАҚ КОНСПЕКТИ

Танысыу (5 минут)

Егер Сиз топар менен биринши мәрте ислесип атырған болсаңыз, олар менен алдын танысып алың. Соң болажақ сабақ хәққында, мәселен шөлкемлестириу мәселелери бойынша мағлыұмат бересиз.

Алдағы ярым саат ишинде сиз террористлик топарлар принципери бойынша қолланатуғын жаллаудан басқа хештеңе ислемейсиз. Соның ушын, баслаушы/тренердің регалиясы күшли шығыуы ушын презентация тәсиршең хәм жарқын болыуы

керек. Егер сизди аудиториядан жетекши/баслық таныстырса, әжайып болады.

Шын мәниде, бул хәзирдің өзінде тренингнің басланыуы, онда сиз өзиңиздің абыройыңыздың қатнасыушыларға тәсирин, демек, оларға деген хұкимиңизді күшейтиуиңиз керек. Бул не береді? Хәкимият пенен (әсиресе Орайлық Азияда) дауласыу әдетке айналмаған, олар оған көплеген сораулар қоймайды, ақымақ болып көриниуден қорқады, олар хәкимияттың сөзлерин исеним менен қабыллайды.

Сабақ соңында сиз, басқа нәрселер қатары, провокациялық моментти де ашып бересиз, бирақ енди ўазыйпа жаллаудың хәқыйқый халатына ең жақын шараятларды жаратыу саналады. Әдетте, жаллаушы потенциал неофиттен авторитет саналады.

Хызметлеримизди хәр түрли системаластырылғаннан кейин биз "сорау-жууап" түриндеги гәпке көшемиз, бул бизди қызықтыратуғын темаға бағдарланған дәслепки қадем (соның менен бирге жаллаушының стандартлы минез-құлқын алыстан баслау дәркар).

Баслаушы: бизиң тренингимиз экстремистлик топарларға социал-психологиялық бағынышлы болыудың алдын алыуға қаратылған. Мениң аудиторияға сауалым бар: ким өзін жаллау қурбанына айланбайман, деп ойлайды? Қолыңызды көтериң.

Керисинше ким өзін усы қақпанға түсип қаламан деп ойлайды?

Әдетте көбиси қандай жағдай болса да радикал топарларға түсип қалмайтуғынлығын исенимлі айтады. Не ушын деп сорап көриң. Жууаплар мынадай: «Мен жаллаушылардың қолына түсип қалмайман, себеби дәстүрий диннен тыяман» (егер, жууаплардың ишинде өзиңізге керегин еситкен болсаңыз, аудиторияға айтың).

Додалау нәтийжелери флип-чарт тахтада екиге бөлинип жазылады. Мәселен:

Мен жаллаушылар қолына түспеймен, себеби...	Мен жаллаушылар қолына түсіп қалыуым мүмкін, себеби...
<i>Мен өз динимді жақсы билемен</i>	<i>Менде нерв кеселліктері бар</i>

Усы жерде биз манипуляция ноқатына бир қәдем жақынласамыз.

Баслаушы: *Сіз қақыйқатында да өз диниңизді билетуғын шығарсыз. Орайлық Азия регионьында (ал қатнасыушылардың көбиси - мусылманлар) имам Матуридийдің¹ ханафит мазхабы² хәм ахидасы³ дәстүрий саналады. Қыйын сауаллар бермеймен. Усы әпиуайы сорауларда қаламан. Билесиз, исламның бес парызы бар. Санап бересиз бе?*

Аудитория әдетте бул сорауға аңсат жууап бере баслайды: ийман (исеним), намаз, ораза, зәкат хәм хәж.

Баслаушы: *бүгин бил исламның биринши парызы - ийманда тоқтаймыз. Ийман бул Аллаға деген исенимнің шын жүректен қабыл етилиуі хәм усыны сөз бененен айтыу (ықрар). Бул "исеним тууралы мәлимлеме" барлық суннитлик хәм басқа да ағымларда бар хәм ол жәмийеттеги исениуші адамның позициясын белгилеуге бағдарланған хәм социаллық сыпатқа ийе.*

Бул мәлимлеме яки шахада (араб тилинен аударғанда «гүуалық») мына тәризде еситиледи – Ашхаду ан ля Иляха илла Ллах уа ашхаду анна Мухаммадан губдуху уа расулу Ллах.

Баслаушы шахаданың сөзлерин келтиргеннен соң, ол тийкарғы манипуляцияға өтеди. Бул формуланың сөзбе-сөз аудармасы: "Алладан басқа тәңир жоқ, Мухаммед оның

¹Бул суннитлик бағдардың негизин салыушы – Абу Мансур ал-Матуридий (944-ж. қайтыс болған). Оның теологиялық илиминің негизінде (текстлерди қолланыуды) ақылға үлкен роль бериледи.

²Мазхаб - араб тилинен "жол" дегенди билдиреди, ал ыызамлы мағынада – исламдағы шарият хуқықының "мектеби". Хәзирги уақытта суннитлик мусылманлар арасында төрт мазхаб бар: ханафитлер, маликитлер, шафиитлер хәм ханбалитлер. Суннизмде ең биринши болып Ханафи мазхабы пайда болды. Бул хуқық мектебинің тийкарын салыушы – имам Абу Ханифа, миллети – парсы. Бул мектептің айырмашылығы, онда логикалық жууамақларға үлкен әхмийет берилди.

³"Ақида" түсиниги "ақд" сөзинен қәлиплескен болып, аудармада "түйінге байлау", "келісу", "шәртлесу" мәнилерин аңлатады. Терминологияда "ақида" "хәр қандай белгиленген принципке мәжбүрий исениу" деген мәнини аңлатады. Илаҳиятта төмендеги тәрийп берілген: "диний бағдардың тийкарғы диний принциптері хәм қағыйдаларына исеним мәжбүрияты".

елшиси хәм пайғамбары".

Бирақ экстремистлик әдебиятта Н. Албаний түсиндирмелеринен пайдаланылады, ол өзинен және бир сөз - "сыйыныу"ды қосады.

Албанийдің аудармасы: Баслаушы мынадай дейди: "Алладан басқа өзге сыйыныу ушын құдай жоқ хәм Мухаммед оның елшиси хәм пайғамбары".

Хәм дәрхал, ойлау ушын уақыт ажыратпастан, ол төмендеги сауалды береді: "Мусылман ушын "сыйыныу" нени аңлатады?

Қатнасыушылардың жууаптары арасында исламның барлық парызларына әмел етиу, өзін тутуу, хиджабта жүриу айтылады. Әдетте, буннан ары аудиториядағы адамлардың көпшилиги намаз оқымайтуғынлығын, алкогольге тыйым салмайтуғынлығын хәм т.б. келтиреді. Барлық жууаптар флип-диаграммада жазылады.

Усы факттен пайдаланып, **баслаушы төмендегіше ислейди, дәслебинде, бул жүдә логикалық жууамақ болып көринеди:**

Сизлер бәриңіз өзиңизди мусылманман дейсиз хәм исламның биринши шәрти болған шахаданы айтасыз. Билесиз бе, усы формуладан бир сөзди бийкар етип, адам исламда болмауы мүмкін. Басқа тәрептен, Сіз намаз оқымайсыз, сыйыныудың бир бөлеги деп айтатуғын орамал тартпайсыз, сақал қоймайсыз. Ал сыйыныу – ийман-исенимнің бөлеги. Изге қайтамыз, еки минут алдын не деген едиңіз (жазыуды көрсетеди).

Демек, айтыу қаншелли қыйын болмасын, лекін егер мусылман адам намаз оқымаса, демек, ол шахаданың биринши ярымын бийкар етеди: «Алладан басқа сыйыныуға ылайық құдай жоқ», демек, исламнан шығады. Ол - ...

Усы гезде баслаушы тынып қалады. Аудитория гәпти өзлери дауам етеди. Егер баслаушы бәрін дурыс айтып ислеген болса, хәмме қатнасыушы бир ауыздан «ол - кәпир» дейди. Бундайда басқа мәлимлемелерди баслаушы бийкарлайды. **Баслаушы: Ал, енди айтың, МЕН СИЗЛЕРДИ ҚАЕРДЕ АЛДАДЫМ?**

Тренингнің бул тийкарғы сауалына бирден тууры жууап болыуы қыйын. Әдетте баслаушының өзи провокациялық пайытты ашып береді.

Ол былайынша болады:

Экстремистлер усталық пенен терминлерди манипуляция ете отырып шахаданың бузылған түсинигин пайдаланады. Олардың айтыуынша, "ийман формуласы" жүректен қабыл етилип, тил менен айтылыуынан тысқары "амал" - хәрекетлерин де өз ишине алады (намаз оқыу, ораза тутыу, зәкат төлеу, хажыға барыу хәм т.б.).

Сәйкес түрде, «Амал»ды орынламаған адам исламнан шығады. Бул террористлик топарларға зорлық характериндеги көп жынаятларды ақлауға мүмкиншилик береді. Ақыры, олардың рууғый басшылары айтқанындай, "кәпирдің қаны хәм мал-мүлки исенимли адамларға рухсат етиледі". Яғный оны урлау хәм өлтириу мүмкин, хәм ол жерде гүнә болмайды.

Егер биз Матуридийдің Орайлық Азиядағы барлық мусылманлар рууғый кеңселери тәрәпинен рәсмий тән алынған ақидасына қарасақ, олар ийман хәм ислам пүткіллей басқа түсиниклер деп есаплайды.

Яғный, егер адам диний салт мәжбүриятларын орынламаған болса (улыұма бийкарламаса да), ол гүнәкар, лекин диннен шығып кетпейді.

Олай болса аудитория экстремистлик хәм террористлик топарлар пайдаланатуғын түсіндірмеге неге исенип қалды?

Бириншиден, бул минез-құлықтың атақлы автоматизми - бул қақыықатлыққа уқсайтуғын сыяқлы, сонлықтан оны қақыықатлық деп санауға болады. Шешим қабыллау гезинде биз әдетте исенимли деп санайтуғын мағлыұматқа сүйенемиз. Сиясат, экономика, этика, дин, билим, тәрбия, хуқықтаныу ямаса маркетинг болсын - бәри мұдамы бизди бир нәрсеге исендириуға хәрекет етеді.

Бизиң пикиримизди қәлиплестириуға қаратылған бундай урыныұлар болатыны анық. Бирақ, айырым урыныұлар жақсы болсын, жаман болсын нәтийжелірек болып шығады. Бизде улыұма информация ағымындағы хәр бир хабарды тастыйықлау ушын ўақыт жоқ.

Биз олардың мазмұнына қарай «жақсы» яки «жаман» мағлыұматлардың белгилерин өзимиз жабыстырамыз. Биз информациялық мазмұнды унатқан гезде, биз бул хабарды абайлап қабыллаймыз, ал унамай қалса, қорғаныу сүзгилерин қойып, оны пропаганда деп атаймыз.

Екиншиден, абыройлы адам тәрәпинен манипуляция етиу. Биз досларымызға хәм билимли «экспертлер»ге исениуға бейимбиз. Тренерде сонша регалиялары бар болса,

оны экстремизмге қарсы гүресиуде эксперт деп таныстырса, онда ол тийкарсыз нәрселерди айтпауы керек. Жиңишке сызық ағартыушылықты аздырыудан, пропаганданы информациядан ажыратып турады. Бизди исендиргенде, айтылып атырған нәрсе өз-өзинен жақсы яки жаман емес, хәммеси мақсетке байланысly. Исендириу күши адамға билим алыуына яки мийи уўланыуына имкан береді.

Үшиншиден, маған көпшиликтің психологиясы көмеклесті. Егер, адам гүманланса да, мен әдейи итибар бермеген саўал қойса да, қатнасыушылардың көпшилиги үнсиз қалды. Соның менен бирге, гүмәнланыушы бул мәселени тек өзи ғана түсінбейтуғынын, талап етиу нийети жоғалып кететуғынлығын сезинеді, ол сыртқа шығарылмау ушын басқа «түсінген» қатнасыушыларға қосылыуға мәжбүр.

Мен сорағым келеді, өзлерин «кәпир» деп таныған тренингке қатнасыушылардың қаншасы басында өзлерин хешқашан хешким жаллай алмайтуғынына исенимли болды? Ал хәзир-ақ Сизлерге жаллаушы менен дерлик классикалық сәўбет қойып берилді. Егер, ол басқаша шәраятларда болып өткен болса, ол қалай жуўмақланыуы белгисиз еді хәм провокациялық пайыт ашып берилмеген болар еді.

Сизлер менен таныстырған хәзирги манипуляция менен келесі тренингте танысамыз.

Презентация ақырында баслаушы қатнасыушылардан өз тәсирлери, жаратыулары менен ортақласыуда, тренингди қайта байланыс формасында додалауды сораиды.

2-МОДУЛЬ: СОҚЫР ХӘМ ЖОЛБАСШЫ

АУДИТОРИЯНЫ ХӘМ КЕРЕКЛИ МАТЕРИАЛЛАРДЫ ТАЯРЛАҰ

Столларды периметр бойынша жайластырыу керек ямаса бөлек-бөлек топарластырылып қойылсын. Сонда қатнасыушылардың дыққаты тренердің фигурасынан сабақ уақытында бир-бириниң арасындағы қантаслар контекстине қаралады. Тренингди өткерийу ушын еркин кеңислик болыу зәрүр.

Көргизбели тахта ямаса флип-чарт, маркер, фломастерлер болғаны мақул. Тренинг ушын көзди байлайтуғын 4 лента хәм узынлығы 1,2-2 метрлик 4 лента керек.

Қатнасыушыларда өз бетинше ислеуи ушын таза қағаз, қәлем, фломастерлер болсын.

Көргизбели болыуы, теманы ашып берийу ушын видео/аудиоматериаллар қолланғаны мақул.

САБАҚ МАҚСЕТИ:

Тренинг жуумағында қатнасыушылар ислеуи шәрт:

1. Өзара хәрекеттиң манипуляциялық жағдайын критикалық қабыллаудың саналы тәжирийбесин алыу.

2. Манипуляциялық хұжимди зыянсызландыруу усыллары ҳаққында түсиникке ийе болыу.

3. Өзиңиздиң рефлексив шеберлигиңизди асырың

ТИЙКАРҒЫ ТҮСИНИКЛЕР

Манипулятор – адам өзиниң қәтеликлерин жүзеге асыратуғын жағдайларды жаратыу шебери.

Манипуляцияны нейтралластыруу усылы - манипулятордың хұжимине ушыраған адамның ис-хәрекетиниң, минез-құлқының белгили бир алгоритми. Бул усыл биринши гезде манипуляторға жағдайды толық бақлауды болдырмауға көмеклеседи, бирақ белгили бир жағдайларда ол манипуляциялық тәсир етиу куралы бола алады.

САБАҚ КОНСПЕКТИ

Темаға кирисиу.

Бүгинги күнде жалған диний топарлардың бузғыншылық искерлиги машқаласына хәмме түсип болды. Тиккелей болмаса да қыя түсип қалған болып шығады. Ол жерге бир адамды рууҳый яки физикалык кеселликтен емлеу ушын алып келеди. Бирақ, буның есесине ол жаңасын алады. Ол еле де қорқынышлырақ,

хеш нәрсе көрмейди, қолдағы қууыршаққа уқсап, тек қолына услап ойнатып отырған адамның айтқанын ислеиди. Енди ол адам емес, ал жаңа Масихқа соқырларша исенип, жаңа құдайдың дауысы таман көзи байлаулы ҳалда жүрип, оны бағыу бар тапқанынан ўаз кешеди.

Әпиуайы адам бундайдан аман қалыу итималы оғада аз. Әдетте, ол психологиялық емлениу яки жаллаушылар қалай ислеитугынлығын билмейди. Билимсиз адам қандай сауаллар бериуин хәм қандай ис-хәрекетлер оны сақландыруу кереклигин билмейди. Көбинесе, ол жаллаушылар менен ислесиуди улыума билмейди.

Егер, хабар авторы биз ушын тартымлы хәм шешен болып көринсе, жақсы нийети бар сыяқлы көринсе, өз позициясын қорғауда көплеген дәлийллер келтирсе, биз көбинесе оның айтқанына бойсынамыз.

Супермаркеттен зат сатып аларда, биз белгили бир товар басқа дүканларға қарағанда арзан деген плакатларға исенемиз. Биз былай ойлаймыз: бизди алдағаннан не пайда? Биз тексерип, айланып келип администрацияны өтирикшиге шығарыуымыз мүмкин. Егер, биз хешқашан хешкимге исенбесек, паранойяға айналған боламыз. Ал, хәммеге исене берсек, «лох» саналамыз, өйткени бизиң аңқаулығымыздан жеке мәплер ушын пайдаланғысы келетуғынлар мудамы болады. Сонлықтан биз «алтын орта» қағыйдасы менен өмир сүремиз, скептицизм хәм исеним арасындағы теңликти сақлаймыз.

Бизиң хәммемиз, мәдениятымыз дәрежесине, рууҳый рауажланыуымызға хәм өмирлик позицияларымызға қарамастан – қәлейик, қәлемейик психологиялық программаластыруудың қурбаны болыуымыз мүмкин. Аўа, биз бәримиз бахытлы болғымыз келеди. Биз сүйиспеншилик пенен кеуил бөлиуди қәлеймиз. Биз барлығымыз базыбир мақсетлерге жетисиуге тырысамыз: ақыллы болыуға, бай болыуға, жоқары лауазымға жетиуге, денсаулықты жақсартыуға, сүйиспеншиликке хәм сүйикли болыуға. Жаллаушылар болса әне усыған пул тигеди.

Еслеп қалың, көпшилик жағдайда адамлар өзлери сыйынбайды, ал оларды жаллайды.

Қәуипли манипуляцияларды қалай таныуға болады? Олардың хәрекетти усылларын қалай билсе болады, сондай-ақ оларға қандай

усыллар менен қарсы турыў мүмкин, мине буған усы тренинг жәрдемлеседи.

«СОҚЫР ХӘМ ЖОЛБАСШЫ»¹ ТРЕНИНГИ

Биз психикамыздың эззилигин «Соқыр хәм жолбасшы» тренинги арқалы ап-ансат билип аламыз.

Баслаўшы ойынды өткериў ушын бес қәлеўшини шақырады. Ойын еки басқыштан турады, деп айтса да болады. Қәлеўшилер ортаған шыққанда, көрсетпени текстке жақын айтыў мүмкин.

Биринши басқышқа көретпе:

Баслаўшы: *Биз ҳазир өте қызыў ойын ойнаймыз. Алдыннан ескертейин, ойын еки басқыштан ибарат. Соның ушын үлкен өтиниш биринши басқыш таўсылғаннан кейин тарқап кетпең, ал екинши басқыш бойынша мениң көрсетпелеримди күтиң.*

Ойынның екинши тийкарғы қағыйдасы: мен ойын қағыйдасын қатнасыўшыларға түсиндирип баслағанымнан өзара сөйлесиўди тоқтатасыз.

Ойынның биринши басқышы «Соқыр хәм жолбасшы» деп аталады. «Соқыр» ролинде бизде _____ (қатнасыўшы аты) ойнайды. Ал, қалғанларының хәммеси «жолбасшылар». Хәр бир «жолбасшы»да өзиниң арқаны болады (арқан тарқатылады). Арқан дузақ етип исленеди хәм усының менен «соқыр» басқарылады (қалайынша илмеклер жасаўды хәм бул илмеклерди "соқыр"дың аяқлары хәм билеклерине таслаўды көрсетеди).

Мен «соқыр»дың көзин байлайман. Соң аудиторияға мына үш нәрсени таслайман (барлық предметлерди – гилт, қәлем, күнделикти көрсетеди). Буларды тек «жолбасшы»лар қайерде тұрғанлығын көре алады. Ал «соқыр»дың көзлери таңылған. «Соқыр», Сизден өтиниш, бул затларға сығалап қарамаң. «Жолбасшы»лардан да өтиниш – сөйлеспең, айтып қоймаң. Сизлер («жолбасшылар»)ге «соқыр»ды дузақ қурып зат тұрған жерге алып келиў тапсырылады. Усы дузақ жәрдеми менен «соқыр»ға оларды жыйнатып маған әкелип бериң. Қайталайман, сөйлесиў қадаған.

Және еслетемен – ойын еки басқыштан ибарат, сонлықтан, «соқыр» маған барлық

затларды жыйнап берген гезде тарқап кетпең. Түсиникли ме? Ҳазир мен «соқыр»дың көзин байлайман хәм усы гезден баслап «жолбасшы»лар сөйлескенди тоқтатың. Таярсыз ба?

Баслаўшы таярланған дузақлардың илмеклери "соқыр"дың билеклери хәм аяқларына тасланғанлығын тексереди. Хәр бир «жолбасшы»да бир арқаннан. Кейин ол "соқыр" адамның көзин байлайды хәм үш нәрсени көринетуғын, бирақ ерисиў қыйын болған орынларға жайластырады. Соның менен бирге, және бир мәрте сөйлеспеў кереклигин уқтырады, "жолбасшылар" тек арқанлар жәрдемінде хәрекет етиўи мүмкин.

Баслаўшының буйрығы менен "жолбасшылар" объектлерди жыйнаў ушын "соқыр"ларды басқарады. Бул әдетте жүдә жанлы хәм қызықлы болады. Тренер қатнасыўшылар қәуипсизлигин қадағалаўы әхмийетли. Биринши басқыш ақырында баслаўшы басланғыш позициясына қайтады хәм "соқыр"ды оған алып келиўин күтеди хәм бул ойыншы барлық топланған нәрселерди тапсырады.

Қатнасыўшыларды эмоционал түрде қуўантыў, қызықлы ойын ушын алғыс айтыў хәм тарқап кетпеўди сораў оғада әхмийетли. Арқан туўралы қәлеген саўалды елестирмеў де маңызлы.

Ойынның екинши басқышы. Көрсетпелер:

Баслаўшы: *Ойын жуўмақланбады. Сиз, бәлким, қолымда көзди байлаў ушын төрт шүберек барын байқаған шығарсыз. Дурыс таптыңыз – ойынның екинши басқышында «жолбасшылар»дың көзин байлайман (атларын санап өтеди). Көретуғын тек бир адам қалады («соқыр»дың аты айтылады). Көзиңизди байлағаннан кейин сөйлесиў қадаған. «Жолбаслаўшы» мен затларды қайерге қойғанымды таба алады. Ескертемен, мен затларды енди қыйынырақ жерге қояман. Хәмме «жолбасшылар»дан усы затларды жыйнап, маған әкеп бериўин сорайман. Демек, «соқыр»лардың көзлерин байлайман...*

Усы ўақыттан баслап, баслаўшы арқан менен не ислеў кереклиги туўралы итимал сораўларды елестирмей, өзиниң хәм басқалардың дыққатын толық аударыўы керек. Сөйлеспеў туўралы өтиништи тыныш еске түсире аласыз. Төрт қатнасыўшының көзлери байланған ўақта затларды жаңа жерлерге қойыў мүмкин. Ис-хәрекет баслаўшы буйрығынан кейин басланады.

¹Тренинг разработан на базе материалов, представленных в статье Мерзляковой Е.Л. Профилактика социально-психологической зависимости. Опыт разработки и реализации образовательных программ. Журнал практического психолога № 4. М., 2008, С – 43-50.

Әдетте, көзі байланған қатнасыушылар орайдағы ойыншыға бірдей арқан менен "байланады" хәм сол керекли затларды жыйнап, баслаушыға әкелийге ҳәрекет еткен ўақта оның артында "ғаз" бенен "соқыр" жүреді. Қатнасыушылардың қәуипсизлигин тәмийинлеу өте әҳмийетли.

Барлық затлар жыйналып, баслаушыға берилгенде, басқаларынан оларды қоллап-қуғатлауды сораң. Хәм ойыншыларды орынларына жиберместен алдын олар биринши хәм екинши басқышта өзлерин қалай сезингенлерин сораң.

Мыналарды сораған мақұл:

- Сизге қайсы роль унады: басқарыушы ма яки басқарылыушы? Не ушын?
- Көзиңиз ашық ўақтында нени сезиндиңиз? Байланған ўақтында ше?
- Сизге кайсыдур туслар қорқынышлы болды ма? Егер, аўа болса, не нәрсе қәўетерге салды? Егер, яқ болса, не нәрсе исенимлик бағыш етти?
- Ойында қасыңызда ким бар болғанының әҳмийети бар ма? Не ушын?
- Хәзир қалай сезип атырсыз өзиңизди?
- Алға қойған тапсырманы орынлау жетерли ме?
- Хәмме ойын жетерли ме?

Қатнасыушылар өзлериниң сезимлерин ортақласқаннан соң, топар болып додалауға кирисуи мүмкин. Қатнасыушылар өз орынларына отырыуы мүмкин.

Хәр басқыштағы ойындарды бузғыншы топарлар менен қандай уқсаслық хәм салыстырмалы тәреплери бар, булар ҳаққында барлық тыңлаушылардан сорау керек. Әдетте биринши басқыш бул сыйыныушылыққа тартыуға салыстырылады, оған тартыушылар тәжирийбели шөлкемлердиң жаллаушылары саналады. Екиншиде неофит өзиниң досларын, туўысқанларын сыйыныушылыққа тартыуға ҳәрекет етип атыр.

Ойындағы провокациялық пайытлардың жасырыныуы:

Баслаушы: *Усы алынған жуўмақлардан басқа ойынның және бир әҳмийетли мәниси бар. Усы мәнисти өзлериңизше табың. Бул айрықша дыққатты талап етеди. Қәне, ойынның биринши, екинши басқышларындағы көрсетпелерди қайта көрейик.*

Қатнасыушылар көрсетпелерди тәкирарлағанда, көбинесе кимдур екинши басқышта арқанлардан пайдаланыуға зәрүрлик жоқлығы айдынласады. Буннан тысқары, көрсетпелерде баслаушы тек "жолбасшы"ға мүрәжат еткен, соның ушын ол тапсырманы өзи орынлауы керек еди. Қатнасыушыларды

соған уқсас жағдайда адамлардың дерлик жүз проценти тап усындай жол тутатуғынына исендириу керек.

Баслаушы: *Билесиз бе, не ушын сизиң әзизлигиңизди бийкарлау дерлик жүз процент жеңилиске ушырағанлығын? Инсан өзин ҳеш қашан "мийимди зәҳәрлей алмайды" деп ойлағанында, ол таярлана алмайды. Бул исеним көпшиликтии ўайран етти.*

Соң сораулар «соқыр» болып ойнағанға, соң «жолбасшыларға» хәм хәмме қәлеушилерге сөйлеу имканиятын берий керек.

- Бул ойын турмыс тәризиңиздиң қайсысына уқсайды?

- Минез-құлық автоматизми не ушын пайда болады?

- Адам автомат минез-құлық орнына саналы қатас жасауы ушын не ислеу керек?

- Ойыннан қандай негизги жуўмақлар табыуға болады (жаллаушылар менен қатнас жасағанда)?

Баслаушы: *Мәселе сонда, бизиң ядымыз образлардан, «картина»лардан ибарат болады, ол «картина»ға турмысымыздың тийкарғы түсиниклери «сызылған» болады. Жаллаушы бир дегеннен усы «картинка»ларға сүйенеди. Ол он мәрте сөйлесип сизиң пикир менен тил табыса алады. Мейли бул глобал ыссылық болсын, мейли айлық, мейли терроризм ... Бирақ он биринши мәрте ол улыўма басқа сизиң санаңызда жоқ жана нәрсе айтады. Ол «буны» гөззал етип тәрийплейди, майда-шүйдесине шекем тоқталып, сизиң мийиңизде «картина» пайда етеди. Соң, сизиң мийиңизде жер жүзиндеги ямаса пейиштеги бахытлы өмир көриниси пайда болады, мийиңиз жаллаушы менен автомат түрде келисе кетеди – «буған шекем он мәрте сәйкес келди, демек, бул дурыс айтып отыр». «Қус тутыушы»ның сытайы, күлимсиреген, ашық жүзли хәм мийирмили болатуғынлығын умытпа. Бундайды бийкарлап, кетип қалыу қыйын. Әлбетте, бузғыншы ямаса экстремистлик топарларда өзлери келмейди, ол жаққа алып барады. Бирақ, жылауымызды тартыу орнына енди қорқыныш, үмит, қәтелеримиз хызмет ете баслайды. Биз алданғымыз келеди. Қандай болмасын, көпшилик ертекке исенгиш келеди.*

Усы жерде және бир маңызлы саўал бар:

- Бул «картина» бизиң қандай қасийетлеримизден жасалған? Адамлар қалай хәм неге ақымақ буйрықларға бағынады?

Бул жүз пайызлық манипуляция – жасырын психологиялық тәсир, онда объект бурын ислей алмаған нәрселерди орынлайды. Адам

картинаға нәзер аударып атырғанда, оған манипуляция жасалып атырған болады.

Мен манипуляция техникасы жақсы көринуі ушын аңлы рәуиште жағдайдың усылайынша рауажланыўын қозғаттым. Жердің пүткил халқында сыйыныў стереотипи жәмлескен. Бул сезгиниң ассиметриясы: "бул хақыйқатқа уқсайды", "бул бир қыймыл" дегени, демек сиз исениўиңиз мүмкин. Арқанлар менен байланыслы жағдайды көрип шығың – саўаллар бериў нақолай, тренер яки қатнасушылар тапсырманы түсинбей атырман, деген жуўмаққа келеди. Егер, қәтелерди тексеруі ушын ҳеш қандай қурылма болмаса, биз манипуляцияларға аңсат-ақ кириўимиз мүмкин. Демек, манипулятор - бул адам өз ойларын аңлайтуғын жағдайларды жаратыўда уста. Ҳаслында, мен барлық ўақыт даўамында хақыйқыи манипулятор болғанман.

Додалаў даўамында қатнасушыларды төмендеги жуўмақларға келтириў әҳмийетли:

- ҳәмме адамлар инерционал пикирге ийе. Соның ушын қандай да бир тәризде уқсас жағдайларда биз соған уқсас ис-хәрекетлер көрсетиўге бейим боламыз.

- автомат ис-хәрекетлер адамды қорғаныўсыз қалдырады, себеби оның хәрекетлери алдыннан айтып болынады.

- автомат хәрекетлер мудамы мақул бола бермейди, альтернатива аңлы ис-хәрекет саналады.

- өз ис-хәрекетлериң хаққында хабардарлықты асырыў ушын жағдайды критикалық қабыл етиўди үйрениў керек. Бул критикалаў дегени емес, ал сөзлерден қәте излеў, пәнт жеў. Базыда қәте де қутқарыў жолы саналады.

ЖУЎМАҚ, ҚАЙТА БАЙЛАНЫС

Манипулятордың «дузағы»на илинбеў ушын манипляцияны көриў, изин аңлыў керек. Буған өз сезимлериңиз ҳәм интуицияңызға абайлы мүнәсибетте болыў жәрдем береді.

Өзин қорғаў усыллары психологиялық араласыў қәўпин азайтыўға жәрдем береді. Бул усыллар жағдайды өзи шешпейди.

Байланыстың басқа, манипулятив болмаған усылларына өтиў манипулятор ҳәм манипуляция етилгенлердің психологиялық кодқа байланыслылығын өзара тәсирдің еле де ашық арнасына өткеріўге имкан береді.

Өзиңизди психологиялық манипуляциядан қорғаўдың ең жақсы усылы бул өзара тәсир етиў әмелиятын жеке бийкар етиў саналады.

3-МОДУЛЬ: ИНФОРМАЦИЯЛЫҚ ХӘМ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ УРЫСЛАР¹

САБАҚ МАҚСЕТІ

Сизиң ұазыйпаңыз сол, сабақ ақырына шекем қатнасыўшылар:

- Ғалаба хабар қураллары хәм рекламадан манипулятив тәсир көрсетиўдиң ең кең тарқалған усыллары менен таныссын.

- медиа өнимлерге болған сын пикирлеў қабылетлерин қолланыў бойынша тәжирийбе арттырсын.

ҮЙРЕНИЎ КЕРЕК

- Ғалаба хабар қураллары хәм коммуникациялар, соның ишинде реклама тутыныўшыға тәсир өткериўде дәслепп манипуляциялық сыпатқа ийе.

- Информациялық меканда қолланылатуғын манипуляциялық тәсир механизмлерин түсиниў өз-өзинен күшли профилактика илажы есапланады.

- Инсанның сын пикирлеў көнликпелерин раўажландырыў оған қәуипли хабар тарқататуғын ғалаба хабар қураллары өнимлеринен қорғаныўға имкан береді.

ТИЙКАРҒЫ ТҮСНИКЛЕР²

Манипулятив тәсир етиў (психологиялық манипуляция) – бул басқа адамлардың ис-хәрекет бағдарын өзгертиўге бағдарланған, соншелли шебер әмелге асырылатуғын, хәттеки олар байқамай қалатуғын психологиялық тәсир етиў усылы.

Адам психикасының эмоционаллы сферасы ғана манипулятив тәсир етиўдиң тийкарғы нышанасы емес. Адамның санасына түрли жоллар менен тәсир етиў мүмкин, әсиресе ол шекленген хәм бурмаланған информацияны қолланған жағдайда. Манипуляциялық тәсир хәр түрли технологиялар хәм рефлексивли

басқарыўдың хәр түрли формаларында анықланыўы мүмкин.

Нәтийжеде манипуляциядан туўылған санадағы өзгерислер менен (көзқараслар, сезим, мотивлер, пикир, стереотиплер хәм т.б.) бирге манипуляциялық тәсирге бағдарланған объекттиң минез-құлқы да өзгереді. Манипуляция – бул хәким қолланыў усылы, оны ийелеген адам басқалардың минез-құлқына тәсир етеді, оннан не күтетуғынын түсиндирмейді.

Реклама – қәлеген түрде қәлеген информациялық қураллар арқалы тарақатылатуғын, физикалық, юридикалық шахслардың товарлар, идеялар хәм басламалар (рекламалық информация) туўралы мағлыўмат. Ол белгисиз адамлар топарына арналған хәм усы физикалық хәм юридикалық шахслардың товарларына, идеялары менен басламаларына қызығыўшылықты қәлиплестириўге ямаса қолланыўға, сондай-ақ, товарларды, идеялар менен басламаларды иске асырыўға тәсир етиўге арналған.

Ғалаба хабар қураллары (ҒХҚ) – ўақытлы баспасөз басылымлары, радио-, теле-, видеобағдарламалар, кинохроникалық бағдарламалар, ғалабалық информацияны ўақытлы тарқатыўдың басқа да формалары (мысалы, Internet-басылымлар). Ғалаба хабар қураллары хабар қуралларының системасын қурайды, олар социаллық әхмийетке ийе информацияны тарқатыўды әмелге асырады, оның тәсир етиў объекти ғалабалық сана болып табылады. Гейде ҒХҚ мәнисин бериў ушын "масс-медиа" (ағылш. -mass-media) термини пайдаланылады, бунда масс, биреўдиң хәм бир нәрсениң көп мөлшерин (массасын) билдиреди, media – хабар қуралы.

ҒХҚ хәм ҒК (ғалаба коммуникация) ниң манипулятив характери мына себеплер (себеплер топары) арқалы түсиндириледі:

- Ғалаба коммуникация тараўында жумыс ислейтуғын адамлардың ғәрезилиги хәм субъективизминен дөреген себеплер: олардың жеке-психологиялық, шахсый өзіншелликлери, сиясий еликлеўлери хәм симпатиялары хәм т.б.).

- Ғалаба хабар қураллары хызмет көрсететуғын сиясий, социал-экономикалық хәм шөлкемлестириўшилиқ жағдайлардан дөреген себеплер. Баслысы - ғалаба хабар қураллары менен ҒК-ниң анық социаллық

¹С использованием материалов Социально-психологической коррекционно-развивающей программы «Развитие критичности мышления и профилактика психологического манипулирования». Авторы: Мерзлякова Е.Л., Петухов В.Э. Науч. редакция Волков Е.Н.

²Ключевые понятия этого занятия раскрыты с использованием материалов: Операции информационно-психологической войны. Краткий энциклопедический словарь-справочник / В.Б. Вепринцев, А.В. Манойло, А.И. Петренко, Д.В. Фролов; под ред. А.И. Петренко. - М.: Горячая линия - Телеком, 2005. - 495 с.

В.И. Карпенко, А.Б. Рудаков «Новая реальность: террор», М: Товарищество научных изданий КМК. 2016. 4-е изд. С-185-319

субъекттерге ғәрезлилиги. Ол өзін еки тийкарғы формада көрсете алады – экономикалық хәм административлик. Ғәрезлиликтің экономикалық формасы базар жағдайында ғалаба хабар қураллары менен ҒК белгили бир қарыйдарларға, мәселен, реклама бериўшилерге хәм ири капитал ўәкиллериниң басқа қарыйдарларына хызмет етиўинде көринеди. Ғәрезлиликтің административлик формасы ғалаба хабар қураллары менен ҒК өз ийелери хәм шөлкемлестириўшилерине бағынышлы болыўынан көринеди.

• Ғалаба хабар қуралларының хызмет процесі себеплери. Ғалаба аудиторияның нәзерин аударыў хәм жаўлап алыў ушын ғалаба хабар қураллары менен ҒК хәр түрли бағдарламалардағы материалларды усыныў хәм хабарларды таярлаў пайытында белгили бир улыўма қағыйдалар ямаса принциплерди басшылыққа алады, олар көбинесе манипуляциялық сыпатқа ийе болады.

Информациялық урыс – кризислик жағдай яки конфликт ўақтында анық мақсетлерге ерисиў ушын жүргизилетуғын операция, информациялық бағдардағы қарама-қарсылық.

Информациялық қурал – оның психологиялық тараўын жоқ етиў ушын хужим мақсети сана астына қаратылған техногенли, коммуникативли хәм информациялық-психологиялық тәсир қураллары. Информациялық қуралларға төмендегилер киреди:

- нейролингвистикалық (белгили бир адамның еркине оның сана-сезимин сезинип кодлау арқалы бағындырыў);

- психоаналитикалық (информациялық-аналитикалық материаллар арқалы психикаға тәсир);

- информациялық-аналитикалық (ҒХҚның тәсир етиў факторы).

Информациялық-психологиялық тәсир – жәмийеттің информациялық-психологиялық орайының искерлигине хәм раўажланыўына, пуқаралық халықтың хәм субъект мәмлекетиниң социаллық ведомстволары хызметкерлериниң психикасы менен минез-құлқына тиккелей (оң яки терис) тәсир ететуғын арнаўлы информацияны мақсетли түрде өндириў хәмде тарқатыў.

АУДИТОРИЯНЫ ХӘМ КЕРЕКЛИ МАТЕРИАЛЛАРДЫ ТАЯРЛАҰ

Сабақты столларды классикалық үлгиде қойып өткен қолайлы. Импровизациялы сахнаға орын ажыратқан қалда киши

топарларда командалық жұмыс ислеўи ушын бирнеше жұмыс аймақлар ажыратылыўы мүмкин. Көргизбели тахта ямаса флип-чарт, маркер-фломастерлер болыўы шәрт.

Альтернатив вариант - сабақ материаллары бойынша медиа-презентация таярлаў. Реклама хәм ғалаба хабар қуралларының манипуляциялық тәсириниң ең кең тарқалған усыллары менен тарқатпа материаллар таярлаў мүмкин.

Сондай-ақ, сын пикирлеў қабылетин өзлестириў мақсетинде жәмәатлик жұмыс ушын тапсырмалар яки реклама хәм ғалаба хабар қуралларының үлгилери (топар қатнасыўшыларына бир қыйлы газета, буклет хәм басқалар) болыўы мақсетке муўапық.

ДӘСЛЕПКИ МАҒЛЫҰМАТ

Хәзирги дүнья информациялық ағымлардың мұдамы өсип барыўы менен сыпатланады, олардың сапалық хәм санлық өзгеріў динамикасы оғада тез. Бирнеше әўладтың өмирин өзлестириўге хәм қайта ислеўге арнаўға болатуғын информация хәзирги ўақытта бирнеше жыл ишинде гөнериўи мүмкин. Бул бир жағынан пайдалы социаллық (ямаса өндириллик) тәжирийбени әўладтан әўладқа бериў механизмін көбинесе нәтийжесиз етеди - алдыңғы әўладтың тәжирийбеси гөнерген хәм әхмийетсиз болып шығады. Екинши жағынан, информациялық процеслердиң бундай күшейиўи хәр жаңа әўладтың белгили бир ўақытта, белгили бир жағдайда өз тәжирийбеси раўажланыўын белсендиреди.

Басқаша айтқанда, соңғы мағлыўматларды еркин рәиште қайта ислеў хәм оны қолланыў алгоритмлерин ислеп шығыў зәрүрлиги барған сайын артпақта. Информация менен ислесиў техникасына ийе болғанлар өзлерин жетекши ролинде табады: олар қабылдайды, талқылайды, қарар қабыл етеди, бағдарлайды, басқарады.

Сәйкес түрде, информация менен ислесиўден махрум болғанлар олар қаққында ойлайтуғын хәм шешетуғын избасарларының тәғдирин түсинеди. Турмыста социаллық абыройлы болыўға тырысады; бул сыртлай бағдарламаланған мақсетлер қалайынша тийимли жүзеге асырылады; неге қуўаныў керек хәм неден қашыў керек.

Информациялық урысларда адам қалайынша қалайыдан исленген әскерге айналатуғынын байқамайды: идеологиялық, сиясий, қаржылық, экономикалық, диний. Дүнья көлеминдеги аймақтық бөлиниў

әллеқашшан әмелге асырылған. Экономикалық тәсир етиұ тараулары менен хәммеси азлы-кем айдынласады. Бирақ, гүрес пенен қарама-қайшылық жойылған жоқ, олар көбинесе информация кеңислигине ауысты, бунда «жан ушын урыс» жүрип атыр.

Сайлаушылардың жаны сиясатшылар арасында, тугыныушылар жаны товар өндириушилер арасында, «фан»лардың жаны шоуменлер арасында, «фанат»лар жаны жаңадан басланған мессиахлар менен пайғамбарлар арасында. Дизим усылай дауам етип кете береді. Усы хәр қыйлы "жан тутыушылар"дың саны қаншелли көп болса, әпиуайы пуқараның усланып қалмау, олардың құрамалы информациялық тармақларына араласпай қалыу итималы соншелли төмен. Әпиуайы пуқараның бундай информациялық хужимге қарсы туруу тәжирийбеси жоқ – себеби алдыңғы бууынларда бундай тәжирийбе жыйнауға зәрүрлик болмаған. Ал, бундай тәжирийбени "әуладтан әуладқа" канал арқалы жеткеріу мүмкин емес. Хәрким өзинің қысқа өмирінде оны жеке халда өзлестіриуине мүмкиншилик бола бермейді. Тек қәнигелестірилген оқытуу ғана бунда шешим бола алады. Хәзирги психология илиминде оғада көп санлы психологиялық тәсир өткеріу технологиялары ислепп шығылған. Әдетте, олар тәсир өткермекши болғанлар тәрепинен белсенди үйрениледі хәм өзлестіриледі. Тағы да сол сиясатшылар, реклама беріушилер хәм PR қәнигелери, ҒХҚ ўәкиллери хәм хызмет көрсетиу хызметкерлери. Психологиялық тәсир етиу технологиялары олардың «өндириллик қураллары» болып табылады.

Террористлик шөлкемлер ушын ғалаба хабар қураллары ғалаба санаға тәсир етиуши тийкарғы қурал саналады. Информацияны телеканалларда узатуу имканиятлары хәм сенсацияларға умтылыу журналистлер хәм терроршылардың мәплерин бир-бирине жақынластарыды. Олардың тийкарғы ўазыйпасы тыңлаушылар итибарын тартыу хәм жоқары рейтингке ийе болыу. Уллы Британияның Бас министри Маргарет Тетчер айтқанындай, "ҒХҚ - терроршыларға керек болған реклама ушын кислород жеткерип беріуши".

Информациялық-психологиялық тәсир етиудің мақсети неде? Жууап: пуқаралардың психикасына тәсир жасау. Себеби алымлардың, атап айтқанда, К.Штайнбухтың айтыуынша, адамның барлық психикалық хәрекеті информацияны қабыллау, қайта ислеу, жыйнау хәм беріуден басқа хештеңе емес.

Ал, бузғыншы психологиялық тәсирди нейтраллауға, психологиялық манипуляцияның алдын алыуға хәм ақыл-ойды басқарыуға ким мәпдар? Бул риторикалық саўалдың жууабы мына мақалда: суўға батып баратырған адамларды қутқарыу – суўға батып атырған адамлардың өзлери ислеген жумыс. «Еркин пуқара» деген мақтанышлы атаққа дауагер ғана қыйын хәм құрамалы болған «өз мийин тазартыу» жумысын баслауға, информация менен ислесиу усылларын үйрениуға, сын көзқарас, рефлексия хәм өзін-өзі ушлау көнликпелерин меңгеріуға умтылады. Усы көнликпелерди ийелеу құрамалы психологиялық манипуляция құрбаны болмауға көмеклеседи.

САБАҚ КОНСПЕКТИ

Информациялық хабар, сәўбет: Рекламада хәм ҒХҚда манипулятивлик қабыллауды қолланыу - 5 минут.

Сабақ басланыуын сәўбет түрінде өткерген мақул. Аудиторияда берилетуғын саўаллар:

- Реклама каналларынан түсетуғын хәм ҒХҚ арқалы тарқалатуғын мағлыұматларға қаншелли исенесіз? Не ушын?
- Адам информацияны алыудан толық бас тартыуы мүмкин бе? Не ушын?
- Хәзирги адамлар жаман нийетли хабарлардан өзлерин қорғай ала ма? Қандай усыллар менен?

Баслаушы «Тийкарғы түсиниклер» хәм «дәслепки мағлыұмат»ларда сәўлеленген материаллар жәрдемінде сәўбетке жуўмақ жасайды.

Баслаушы гәпи: *Экстремистлик топарлар тәрепинен информациялық хәм психологиялық тәсир өткеріудің жарқын үлгиси – басқа (радикал) мәниге ийе болған ислам терминлерин тақирарлау. Айтыңызшы, Құранда неше сүре бар? (жууап: 114, тахтаға жазамыз). Бул сүрелер қандай дәуірлерге бөлинеді? (жууап: мекке хәм мәдийне). Бул дәуірлер хижра деп аталатуғын жыл санауы менен (қууғынлар себепли мусылманлардың Меккеден Мәдийнеге көшиуі) 622-жылда бөлінген.*

Мекке дәуірінде 86 сүре, мәдийнеде 28 сүре бар.

Құран жихад хәққындағы аятлардың дерлик барлығы МЕККЕ дәуіріне тийисли.

Мекке аятларының бирде-биреуінде сауаш алып барыу яки физикалық соқлығысулар хәққында гәп жоқ.

Пайғамбарлықтың меккелик дәуірінде хешқандай әскерий соқлығысулар болған

жоқ, ал Меккедегі пайғамбарлық динге шақырыу ғәм жеке қудайға сыйыныушылыққа шақырыу жолында тууылған машаққаттарды жеңіу менен сыпатланады.

Мәселен, мекке сүресинің 52-інші ал-Фуркан аятында: «Кәпірлерге бойсынба, олар менен ³ уллы жиһад алып бар».

Усы жерде биз «жиһад» деген сөзди көреміз, ал оның хақықый теологиялық аудармасы мынадай: «Кәпірлерге бағынба! Олар менен Қуран арқалы улы гүрес алып бар! (Яғный Қуран ғәм бийғәрез, жеке ой-пикир, рауажланыу, өзинди жәрия етиуде альтернатив мүмкиншиликлер және ўайран етиуши емес, ал унамлы, перспективалы ғәм дәретиуши жолларды таңлау; шынлықты, хақықатты, әсирлер даналығын ғәм мәңгилик қәдириятларды қурал етип гүресиу керек)»⁴.

Имам Мансур ал-Матуридийдің «жиһад» термини бойынша анықламасын келтиремиз. Оның Қуран текстине түсіндірмесінде (қараң: «ат-Тавилат»/ «ат-Таухид»/Жалғыз қудайлық кітабына түсіндірме), «жиһад» **бул муқаддес урыс емес, ал урысты болдырмауға деген хәрекет**. Имам ал-Матуридий түсіндірген "жиһад" атамасқн өз ишине алған Медийне аятларында да тек мийнетсүйиушилик ғәм хәрекетшеңлик көрсетилген.

Хижрадан кейин басланған урыс хәрекетлерин анықлау ушын, яғный Пайғамбар ғәм оның шериклери Медийнеге қоныс аударғаннан кейин, Қуранда тағы бир термин - «қытал» келеди, бул Бақара сүресинің 190-аятындағы мысалындағы сыяқлы: Сизлерге қарсы урысып атырғанлар менен Аллақтың жолында урысың, (бирақ урыс барысында да) хәдден аспаң. Әлбетте, Аллаһ хәдден асқанларды жақсы көрмейди.

³Посредством Корана

⁴Аляутдинов Ш. Перевод смыслов Священного Корана. – Спб.: «Издательство «Диля», 2012, С – 893.

Террористлик топарлардың әскерий хәрекеттерди ақлауы ушын кеңинен қолланатуғын бул аятта жиһад сөзи жоқ, бирақ онда қытал бар.

Диний аудармасы төмендегеше: «Сиз бенен урысып атырғанлар менен Алла Таала жолында сауаш қурың, лекин руқсат етилген шегарадан шықпаң (алдын сиз басламаң, бирге бир жууап берің ғәм мийримсизлик ғәм ғайрыинсанийлық көрсетпең). Хақықатында да, Қудыретли Алла шегараларды (әдеп ғәм хақ нийетлилик шегараларын) кесип өткенлерди сүймейди»⁵.

Кейинги аят (Бақара, 191) дерлие жынаятларға көрсетпе ғәм шақырыққа айланды. Бирақ, бул жерде де биз "жиһад" сөзин таба алмаймыз. Буннан тысқары, диний аудармада кеңирек мағына бар: «(Сизге қыянет етип хұжим еткенлер ғәм урыс жәриялағанларды) тапқан жериңизде (уларды услаң) өлтириңлер (олар менен сауаш қылың) (қарияларға, хаялларға, балаларға тиймең)! Оларды (өз ўақтында) сизди қууып шығарған жерлеринен қууып салың. (Душпанға өз ана

⁵Аляутдинов Ш. Перевод смыслов Священного Корана. – Спб.: «Издательство «Диля», 2012, С – 72.

жериңнің бир қарысын де бермең). Лекин билиң (урыс, өш алыу хәм жек көриушилик көр болыуы мүмкин; хәтте Алланың аты менен сиз де әдалатсызлық, зулымлық етиуді баслайсыз хәм инсан келбетин жойытыуыңыз мүмкин), соны билиң, қозғалаң таратыу өлтириуден де жаманырақ хәм апатшылық алып келеди. Қасийетли мешит қасында жауынгерлик хәрекетлер алып бармаң, тек ол жерде сизге хұжим болған жағдайда ғана қарсы хәрекет етиу мүмкин. Егер ол жерде кимдур сиз бенен урысты басласа, онда сиз қарсы гүресесиз. Кәпирлердің (муқаддес нәрселерге жауызлық еткенлердің) сазайы мине усынжа»⁶.

Не ушын медийнениң "қытал" термини

аз қолланылады, оннан қалса Қуранда әскерий соқлығысыуларды билдириу ушын қолланылмайтуғын "жихадқа" аұыстырылады? Бул саўалды тек араб тилинің хұқықтаныушылары менен лингвистлерине ғана қойыу керек емес деп болжайман.

Не ушын "жихад" терминине деген көзқарас Мекке пайғамбарлық дәуиринде жиберилген мағынада қалды? Мен белгили бир күшлерге бундай жағдай пайдалы деп болжайман. Себеби, пүткил Қуранды түсиндирик медийнелик дәуирдеги бирнеше аятларға қарағанда жақсы. Усы жағдайда пүткил әлем информациялық қуралдың қурбаны болды.

ҚУРАН 114 сүре		
Мекке	ХИЖРА 622 жыл	Медийне
86 сүре		28 сүре
Тавхидти тыныш жол менен ұағызлау, сизің қумарлығыңызғ, жаман пазыйлетлериңизге қарсы гүресіуіге шақырық		Басқыншыларға қарсы қураллы күш ислетиуіге рухсат бериледи
«Жихад»		«Қытал»

Информация менен манипуляциялау усыллары.

Баслаушы адам психикасына хәм информация ағымының каналларына информациялық тәсир етиу схемасының тарқатпа материалларын қоллана отырып, аудиторияға адамды информациялық басқарыуда ғалаба хабар қураллары менен рекламаның ролин түсиндиреди. Информациялық манипуляцияның тийкарғы усулларын билиу, оларды ғалаба хабар қуралларында хәм рекламада агрессив түрде таңланған «сызықлар арасынан» көриу әхмийетли.

Информацияның хәдден тыс жүклениуі.

Көп муғдардағы информациялар бериледи, олардың тийкарғы бөлими абстракт пикирлер, керексиз толықтырыулар хәм басқа да "шығынды"лар саналады. Нәтийжеде, мәселениң тийкарғы мағызын түсиниу мүмкин емес.

Информацияны мөлшерлеп беріу.

Информацияның бир бөлими хабарланады, ал қалғанлары беккем жасырылады. Бул хақыйқатлық картинасының бир бағытқа бурмаланыуына, хәттеки түсиниксиз болып қалыуына алып келеди.

Үлкен өтирик.

Бул усыл өтирик қаншелли турпайы хәм дәлийлсиз болса, соншелли тезирек исенеди деген қағыйдаға тийкарланған, баслысы оны имканы барынша салмақлы жеткерип беріу.

Информацияны араластырыу.

Хақыйқый фактлерди хәр қыйлы болжаулар, шамалаулар, гипотезалар, мыш-мышлар менен араластырыу. Нәтийжеде, хақыйқатты қыялай дөретилген шығармадан айырып алыу имкансыз болып қалады.

Ұақытты ысырап етиу.

Бул усы хақыйқый әхмийетли мағлыұматты хәр түрли сылтаулар менен сол ұақытқа дейин кейинге қалдырып барады. Ең ақырында бирдеңе өзгертиуіге кеш болып қалады.

Қайтара соққы.

Белгили бир ұақыялардың ойдан шығарылған (өзи ушын пайдалы) нұсқасы бийтәреп, жалған шахслар арқалы тарқатылады.

Өз ұақтындағы жалған.

Бул усыл пүткиллей жалған, бірақ хәзирше күтилген ("ыссы") мағлыұматлар хаққында хабар беріуден ибарат. Хабардың мазмұны теманың кейпиятына қаншелли сәйкес болса, оның нәтийжеси соншелли күткендей болады.

⁶Аляутдинов Ш. Перевод смыслов Священного Корана. – Спб.: «Издательство «Диля», 2012, С – 73.

Топар менен ислесиү.

Текстлер менен ислесиү - "манипуляциялық илгеклер"ди гүзетип барыу қабылеті (альтернатив вариант - бул орнатылған "илгеклер" менен реклама роликлерин моделлестіріу хәм оларды топарда додалау). 25 минут

Бул жұмыс еки альтернатив вариантта өткерилиуі мүмкін (қосымша ўақыт болса екеуін де орынлау мүмкін).

Биринши вариант.

4-6 адамнан ибарат қатнасыўшылардың хәр топары ушын информацияны манипуляциялау усылы дизими хәм газета мақалаларын, рекламалық брошюраларды хәм т.б. таңлау усыныс етиледі. Топардың ўазыйпасы - усынылған материаллардан «манипуляциялық илгеклерди» табыу. Қурамалы вариант – топарға усынылған материалларда бақылау ушын "Реклама хәм ғалаба хабар қуралларында қолланылатуғын кең тарқалған информациялық хәм психологиялық тәсир усуллари" дизимин усыныу.

Жұмыс жуўмағы менен топар нәтийжелерди бөліседі.

Екинши вариант. Бул вариант информацияны манипуляция етиу усыллары арқалы рекламалар, хабарлар топарлары хәм т.б. бойынша моделлестіріуді қамтыйды. Процессти өткеріу бойынша көрсетпелер хәм додалау ушын саўаллар дизими мағлыўмат хәм тарқатпа материалларда бар.

Сәўбет: Информацияны критикалық қабыллау усылларын қолланыу - 5 минут.

Қатнасыўшыларды тәрбиялау керек болған тийкарғы идея «Дәслепки мағлыўмат»та көрсетілген - тек «еркин пуқара» деген мақтанышлы атаққа ўмитли адам ғана «өз мийин тазартыу» ушын, информациялар менен жұмыс ислеу усылларын үйрениу ушын, критикалық, рефлексия көнликпелерин меңгеріу ушын көп-көп жұмыс ислеуге жеткиликти түрде инталандырылады.

Жуўмақ жасау: қысқа шешимлер, қатнасыўшылар пикири - 5 минут.

Сәўбет барысында қатнасыўшыларды мынадай жуўмаққа әкелген әхмийетли:

- Ғалаба хабар қураллары хәм коммуникациялар, соның ишинде реклама, ең дәслеп тутыныўшға таңлауда манипуляция көрсететуғын тәсир етиу қуралы саналады. Олардың тәсиринен қутылу – имкансыз, ал өзинди қорғау қолыңнан келеді.

- Ғалаба хабар қураллары хәм реклама қолланатуғын манипулятив тәсир

механизмлерин түсиниу сизди инсапсыз ойынлар тутқынлығына түсип қалмаўыңызға имкан береді.

- Бул жағдайда «шөгип баратырғанларды қутқарыу» - шөгип баратырғанлардың өзиниң жұмысы. Хәр қандай жағдайда, ойлап үйрениу ҳешкимге кесент етпейди.

Баслаўшы тәсирлер менен бөлисиўди сораиды: - Өте қысқа, шын жүректен хәм тек өзиниң хәққында – не нәрсе хайран қалдырды, унады?

ИНФОРМАЦИЯЛЫҚ- ТАРҚАТПА МАТЕРИАЛЛАР

«АДАМҒА ИНФОРМАЦИЯЛЫҚ ТӘСІР» ТЕМАСЫН КИШИ ТОПАРЛАРДА ӨЗЛЕСТИРИУ ҰАЗЫЙПАЛАРЫ

Сабақтың барлық қатнасыўшылары 4-6 адамлық киши топарларға бирлестіриледі. Хәр бир бундай топарға төмендеги келтирилген текст пенен тапсырма бериледи. Хәр түрли информациялық хабарлардан тысқары, топарлар хәр қыйлы информациялық манипуляция усылларын көбейтиуі мүмкін.

Топарлық ислеу бойынша көрсетпе.

- Сизиң топарға белгили бир информациялық манипуляция усылын қолланған халда «...» усынылады. Манипуляция усылын тренер көрсетеди. Жуўмақланыўға 10-15 минут қалғанда өз хабарыңызды басқа топарларға көрсетиуге тайын болыңыз.

- Басқа топардың информациялық хабарын тыңлағаннан кейин келеси сораўларға жуўап беріуге ҳәрекет етиу керек:

- а) Бул хабар кимге тийимли?

- ә) Хабарды жасаўшы қандай мәплерди гөзлейди?

- в) Хабар адам психикасының қандай салаларына тәсир етеди?

- г) хабарды қурыуда қандай манипуляциялық усыллар менен методлар қолланылды?

Хәр команда ушын көрсетпе текстиндеги бос орын турған жерге төмендеги дизимнен информациялық тапсырманың белгили бир түри енгизиледи (тапсырмалардың дизимин баслаўшының қәлеуі бойынша кеңейтиуге болады):

- Рекламалық хабар жаратыу;

- Пропагандалық мақсетте хабар таярлау;

- Қәлеген унамлы хабарды унамсыз көринисте беріу;

- Қәлеген унамсыз хабарды унамлы көринисте беріу.

Жұмыс нәтийжелери бойынша демонстрация жуўмақланғаннан кейин көрсетпеде баянланған сораўларға тийкарланған жәмәәтлик додалау өткеріу әхмийетли.

Көмекші информациялық материаллар

Биз бир тапсырманы өзлестіріуден көре көбірек информациялық материаллар береміз. Бириншіден, мәселені жақсырақ билиү ушын баслаушыны усы материаллар менен таныстыру мақсетке мууапық; екіншіден, материал тыңдаушыларда қызығушылықты күшейтпекте хәм оның тийкарында қосымша сабақ өтилиуі мүмкин.

Реклама хәм ғалаба хабар құралларында қолланылатуғын кең тарқалған информациялық хәм психологиялық тәсир усыллары ⁷

"Шақмақ урлығы" - бул усылдың мәниси мынадай. Егер сиз туұралы (Сизиң компанияңыз туұралы) белгили бир мағлыұматты тарқатыу сизге зыян тийгизуі мүмкин деп ойласаңыз хәм бул информацияның "шығып кетуі" мүмкинлиги өте жоқары болса, Сиз қолайлы уақытта өзиңизге зыян келтиретуғын фактлерди өзиңиз жәриялағаныңыз мақул. Сизиң өзиңиздиң аузыңыздан шыққан тән алыу қарсыласыңыздан шыққан ашкаралықтай апатшылық емес. Сиз ислеген қәтеликлериңиз ушын кеширилиуіңиз мүмкин. Бирақ, ислеп болып, жасыруыға хәрекет етиуіңиз ушын хешқашан кеширилмейсиз.

"Емлеу" - Егер белгили бир бағдарда қәлемеген мыш-мышларды тарқатыу итималы жүдә жоқары болса, сиз өзиңиздиң абыройыңызды төмендегише мәлим дәрежеде сақлап қалыуыңыз мүмкин. Бундай абыройсызлыққа алып келиуши мағлыұматлардың мууапық емеслиги хәм туұрыдан-туұры ақмақлығын көрсетиу имканияты пайда болыуы ушын усы бағдарда киши "мыш-мыш" шығарың. Енди анық сизге жаманлық тилеушилер тәрәпинен тарқатылған өсеклердиң пайда болыуы, бундай «прививка (шаншыу)»дан кейин сизди қоршаған орталық тәрәпинен белгили бир исенбеушилик пенен қабыл етиледі: Бул жаманлық тилеушилердиң басқа талабы жоқпа екен?!

Келешекке биригиу - информациялық-психологиялық тәсир етиу усылларының бири. Бул усыл нәтийжелилиги менен белгили көп мәрте қолланылған усыллардың бири. Усыған жақын белсенди усыл – бул реклама.

Кери жағдайда келешекке қосылуы керексиз "сүйрелип жүриу"ди тоқтатып туруы ушын ислетиледи: "Әлбетте, енди кеш, мен жәрдем

берер едим, лекин ...".

Митинг риторикасында сыпатлама келешекке аңсатлық пенен кирип барады, бул оның хақыйқый күшинен тысқарыда шақырылады. Митинг риторикасы тек ғана ақ хәм қара тайпаларына ғана тийкарланып қоймастан, ал "өтмиш - келешек" системасында пикирлеуді өзгертеди.

«Сынақ шары» - бул информациялық-психологиялық тәсир етиу усылларының бири. Оның мәниси объекттиң белгили бир сценарийге реакциясын тексеруідиң мәлим бир имканият хаққында информация енгизуі болып табылады. Ол шахслараралық қарым-қатынаста да, ҒХҚ әмелиятында да қолланылады. ҒХҚ хәкимияттың базыбир жаңалықларға болған реакциясын тексеретуғын полигон ретинде жийи қолланылады. Не ушын ҒХҚ керекли информация түринде «сынақ шарын» ылақтырады хәм оның талқыланыуын бақлайды (ямаса шөлкемлестиреди). Егер хәкимият буны қабыл етпесе, өзлериниң авторлығын бийкарлай отырып бул идеядан өзлерин алыслатады. Егер оны қабыллау мүмкин болса, хәкимият оны оңай «көпшиликтиң дауысы» деп атай алады хәм қоллайды.

«CNN тәсири» - ҒХҚ арқалы жәмийетлик пикирге тәсир етиу технологиясынан бири. Бул телевизорда реал уақытта реал уақыяларды тамашагөйлердиң әжайып руұхиятын көрсетиуден ибарат. Тамашагөйлердиң уақыя орнында «болыуының» тәсириниң арқасында (мәселен, қалаларды бомбалау пайтында) аудиторияға мақсетли шолыулар менен беккемленетуғын психологиялық тәсир етиудиң эмоционаллы күшейуі жүзеге асырылады.

Визит карточкасы тәсири - психологиялық тәсир субъекти дәслеп объект ушын мақул не екенлигин алдыннан билип айтады. "Улыұма көзқарас" барлығына анықлық киритилгеннен кейин, ол өз хабарында шөлкемлестирген пикирин баянлайды. Объект хәм субъект ортасындағы бир қатар мәселелер бойынша көзқараслардың (пикирлер, хұкимлер) улыұмалығы, объект тәрәпинен қарама-қарсылық руұхын, критикалықты пәсейтеди.

Жаңалық эффекти – адамлар бири-бирин үйренгенде бул эффект таныс адамға тийисли жағдайда ол адам хаққындағы ең соңғы мағлыұмат ең әхмийетлиси болыуынан ибарат. Ал таныс емес адамға тийисли жағдайда биринши мағлыұмат әхмийетлирек болады. Бул қандай да бир уақыя, факт, зат хаққындағы мағлыұматты үйрениуге де тийисли – ең көп исеним биринши болып алынған мағлыұматқа

⁷По материалам: Операции информационно-психологической войны. Краткий энциклопедический словарь-справочник / В.Б. Вепринцев, А.В. Манойло, А.И. Петренко, Д.В. Фролов; под ред. А.И. Петренко. - М.: Горячая линия - Телеком, 2005. - 495 с.

болады, әсіресе ол мағлыұмат «тосаттан» келген болса.

Нур (сәўле) эффекти – адамның (адамлардың) биринши улыўма баҳасының, оның (олардың) ис-хәрекетлери хәм жеке қәсийетлерин үйрениўге таралыўы. Солай етип, егер, бир адам ҳаққындағы улыўма пикир унамлы болса, келешекте де оның барлық хәрекетлери, жүристурысы хәм қәсийети жақсы тәрепке баҳаланып барылады. Ол адамның тек жақсы тәреплери баҳаланады хәм белгиленип барылады, ал жаман тәреплери болса баҳаланбайды ямаса улыўма көзге түспейди. Ал егер, бир адам ҳаққындағы биринши улыўма пикир унамсыз болса, усы унамсыз қәсийетлерине нәзер байланып қалып, кейиннен оның жақсы тәреплери де баҳаланбайды хәм көзге түспейди. Нур (сәўле) эффекти артистлер, спортшылар ҳ.т.б. тәрәпинен түрли товарларды реклама қылғанында, сиясий гүрестеги сөзлеринде қолланылады.

Бириншилик эффекти – биргеликли материаллардың бир неше дәслепки элементлерин орташа элементлерине қарағанда еслеў мүмкиншилиги жоқарылаў болыўынан ибарат. Соның менең бирге, усынылып атырған материал қанша көбирек болса хәм оны усыныў темпи қанша жоқарылаў болса, дәслепки элементлер саны сонша аз еске алынады. Усы эффект есапқа алынып материаллар газетаға жайластырылады: ең «қызғын жаналықлар» - газетаның ең басында ямаса ең ақырында.

Престиж эффекти – үлкен исеним хәм хұрметке ийе дәректен алынатуғын мағлыұмат, үлкенрек тәсир етиў күши менен сыпатланады, себеби адамлар оны сынсызырақ қабыл етеди.

«Өзимиздің адам» эффекти – субъект хәм объект арасындағы хәр бир уқсаслық (егер руўхый тәсир өткизиў объекти бул уқсаслыққа белгили бир әҳмийет қаратса) тәсир етиўдің өзиниң эффектін асырады.

Унаў-унамаў эффекти - руўхый тәсир өткизиў объекти өзине унаған субъект тәрәпинен усынылған көз қарасларды анағұрлым дәрежеде аңсатрақ қабыл етеди хәм өзине унамаған дәректің берген хабарына аңсыз жаман қарайды.

Тәкирарланыў эффекти – бир нәрсе (биреў) ҳаққындағы әпиўайы бирақ турақлы көз қараста сәўленеди. Стереотиплер хабар жетиспеўшилиги ямаса индивидуум оны аңлы қабыл ете алмаўы жағдайында жүдә көп муғдарда жыйналады.

Стереотип ҳеш қашан ҳақыйқый болмайды, ол ҳәмийше тенденциялық, алдын ала берилген қубылыслар характеристикасын өз ишине алады, сол ушында бәрқулла оған ылайық емес.

Стереотип қубылысларды сыртқы уқсаслық принциплери ямаса тосаттан болған уасаслық бойынша улыўмаластырады, бирақ олардың түпкирин анализлемейди.

ҒХҚ АРҚАЛЫ ЖӘМИЙЕТ САНАСЫНА ТӘСИР ЖАСАҰ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ҒХҚларында пайдаланылатуғын жеке адамға, бир топар адамларға хәм мәмлекет халқына информациялық-психологиялық тәсир жасаў усылы, методлары туўралы сөз жүргиземиз. Бул технология жәмийеттиң психологиясының турақлылығын сақлаўда да, сондай-ақ, баслаўшының мақсетлерине хызмет ететуғын информациялық-психологиялық тәсир етиў, өзін сыртқы мағлыұматлардан қорғаў, объекттиң усы көрсетпелерди қабыллаўына тәсир етиўде қурал хызметин де атқарады.

ҒХҚдағы информациялық-психологиялық тәсир етиў мәмлекет тәрәпинен сыртқы сиясий оппонентлерге қарсы яки болмаса өзиниң сырт елдеги аўқамласларын қоллап-қуўатлаў, сондай-ақ, мәмлекет ишинде жәмийеттиң санасына «керекли» мағлыұматларды жеткерий ретинде қолланылыўы мүмкин.

ҒХҚ арқалы жәмийет санасына тәсир жасаўдың тийкарғы технологиялары:

1. Ғақыйқый мағлыұматларды өзгертип көрсетиў.
2. Керекли тема хәм материалларды таярлаў.
3. Эфир уақтың мағлыұматлар ағымына сәйкес емес түрде ажыратыў.

4. Мағлыұматлардан үзинди бериў.
5. Билқастан бир-бирине салыстырып болмайтуғын факторлар-технологияны «mediaamplification» теңлестириў.

6. Аудитория дыққатын керекли, бирақ сиясий тәрәптен сапасы төмен саналған, пайдасыз есапланған ўақыялардан бурыў.

7. Халықты хабарландырыў ушын керекли ўақытты табыў (мәселен, бийкарлаўға арналған материалларды жиберий).

8. Болып атырғанларды сезимге берилип сүүретлеў.

9. Еки басқышлы коммуникациялық ағым: сәўлелендириўде жәмийет хұрмет ететуғын, тийисли ўәкиллерден пайдаланыў.

10. Телевидение алып барыўшысы ретинде тартымлы хәм жағымлы адамлардан пайдаланыў әсиресе жеке өзиниң көзқарасы исенимли болғанда пайда береді («Пикир ең соңында сана менен емес, сезимлер менен пайда болады» - Герберт Спенсер).

11. Мағлыұматларды бериўдің белгиленген избе-излиги: қарама-қарсы көзқараслар пайда

болғанда ең исенимлиси биринши шыққаны болады.

12. Мағлыұматларды арнаулы түрде монтаждау (мысалы, дауыс пенен бирге жұжжетли видео бериледи).

13. Мағлыұматларды тек халықтың белгили бир топарына жеткерий (мысалы, аймаққа, миллетине, диний ямаса социаллық шығысына қарай); бул усыл өзи менен пикирлеслес топарын пайда етиўге жәрдем бередиди.

14. Компьютер графикасын пайдаланыў арқалы пайда болған видеоинформацияны көрсетиў ямаса жасалма синтезленген (мәселен, мәмлекетлик, жәмийетлик ғайраткерлер) дауысларынан пайдаланыў.

15. ҒХҚна тәсир жасаў технологиясы, жәмийетшилик санасына турақсызлық, тәртипсизлик, исенимсизлик, қорқыныш элементлерин енгизиў.

16. ҒХҚын канал сыпатында пайдаланып халыққа, мәмлекет басшыларына қәте мағлыұматларды берий.

17. ҒХҚда жәмийетшилик пикир анықлау ушын көз бояушылықтан пайдаланыў.

18. ҒХҚын жәмийетке, жеке адамларды қорқытыў, талап қойыў, ҳаулықтырыў қуралы ретинде пайдаланыў.

19. «CNN эффекти».

20. Батыс мәмлекетлердин алдынғы ҒХҚы ушын (соның ишинде НАТО) өзлериниң үгит-нәсиятқа қурылған материалларында өзлериниң мәдениятының артықмашылығын айтыўы информациялық-психологиялық тәсир жасаўдың (цивилизациясының) тийкарғы мазмунына айланған.

21. ҒХҚын жәмийеттеги информациялық-психологиялық орталыққа тәсир етиўи ушын мақсетли пайдаланыў, түрли мыш-мыш тарқатыўда пайдаланыў.

22. «Рефлекс арқалы басқарыў» технологиясы.

4-МОДУЛЬ: РАДИКАЛЛЫ ТОПАРДАҒЫ ҚЫСЫМ ПРИНЦИПТЕРИ

ШЫНЫҒЫҰДЫҢ МАҚСЕТИ

Сизің ұазыйпаңыз шынығыу жууағында қатнасыушылар:

- Топарға басым өткеретуғын феноменлердің топар менен жеке ислесиу тәжирийбесине дыққат аударыу.
- Социаллық-психологиялық топарлар бойынша тийкаргы түсиниклерди топладық: топар, топардың санасына тәсир жасау, жол басшылық.
- Өзимиздің топардағы жеке стратегиямыз тууралы ойлап көрдик (жәмийетлик рефлексти рауажландыру).

БУНЫ ҮЙРЕНИУ КЕРЕК

- Топарға бирлесиу адамға тән қасиет. Ал, топарға болса, өз гезегинде усы топардағы адамларға тийисли пикирди пайда етиу тән.
- Топардың нызамлары менен өзгериу хәм топардың тәсир жасауын бийкарлауға болмайды.
- Адамның еркинлиги анау яки мынау топарды таңлай алыуында ғана емес, ал топардың хәрекет етиу стратегиясы, пикири, ойы, принциптери, түсиниклери буның ойы менен тууры келмегенде таслап кетиуінде көринеди.
- Жолбасшы болып тууылмайды, ал жолбасшы болады. Оның үстине көбинесе «хызметкерлер патшаны жаратады». Жолбасшылық тек үлкен хукимдарлық хәм мүмкиншиликти ғана емес, топар санасына тәсир жасау арқалы таңлау хәм хәрекеттерде өз пикир өткериуди де береді.
- Жеке еркинлик хәм анық ғәрезсизликти тәмийнлейтуғын жолбасшылық – бул өзиңе-өзиң жолбасшы болыу

ТИЙКАРҒЫ ТҮСИНИКЛЕР

Топар – дегенимиз өлшеми бойынша кишкене адамлар жыйнағы болып, олар жәмийеттен гейпара хәрекетлери менен: хәрекетлери, социаллық хәм класслық келип шығыуы, структурасы, композициясы, рауажланыу дәрежеси хәм тағы басқаларына қарай ажыралып туратуғынлар.

Топар болып рауажланыу – бул: а) топардағы ашылғаннан баслап тарқалғанға шекемги социал-психологиялық процесслердің хәм қубылыстардың жыйнағы; б) топар ағзалары тәрәпинен түрли байланыстар - мәселен, жолбасшының қарым-қатнасы, адамларға басым өткериу.

Топардың пикири – топардағы яки сырттағы белгили бир факт, уақыя яки қубылысқа олардың барлығының яки басым көпшилигиниң пикириниң жыйнағы. Топар пикири топардың рауажланыуын, бирлигин, оның ағзаларының бирлесиуиниң пайдасын

көрсетеди, ал гейде оларға идеологиялық тәрәптен бағдарланған болады.

Топардың пикирине тәсир жасау. Топарда пайда болған улыумалық пикир анық хәрекеттеги күш болып табылады. Сол арқалы хәр бир ағзаға тәсирин өткереді, тийкарынан төмендеги қураллар менен:

1. Басқа адамлардың олардың хәрекет хәм қылықтарына реакцияларынан хабардар етиу;
2. Оған топар яки жәмийеттеги нормаларға сәйкес белгили-бири талаптарды қойыу; оның хәрекет хәм қылықтарын бәрқулла қадағалап, бахалағанда: хошаметлеу, қоллап-қууатлау, сөгис бериу.

Соны умытпау керек, топардың пикирине тәсир жасаудың психологиялық механизми жеке адамға жақсы тәрәпинен де, жаман тәрәпинен де тәсир жасауы мүмкин.

Жолбасшылық. Улыума қабылланған түсиник бойынша, жолбасшылық дегенимиз топардың бир ағзасы (жолбасшы) басқалардың анық бир улыумалық мақсет жолында шөлкемлестирип, соған бағдарлайтуғын адам. Бурынғы теория бойынша жолбасшылар басқа адамлардан ажыралып туратуғын өзгеше қасиетке ийе деп есапланатуғын еді. Бирақ, адамзат тарийхындағы көплеген жолбасшылардың өмирбанын үйрениу буны тастыйықламайды. Хәзирги изертлеулердің көрсетиуинше, мәселен, исбилерменликте, жумысы жолға түскен жолбасшылар шыны менен басқа адамлардан бир неше белгилери менен ажыралып турады, соннан:

3. Жолбасшылыққа умтылыу, жолбасшы адамларды изине ерткиси хәм басқаларға тәсир жасауды қәлейді.

4. Когнитив уқыпшылық: жолбасшылар жүдә көп мағлыуматларды үйрене алады.

5. Ийкемлесиушилик: жолбасшылар жағдайға, избасарларының талаптарына қарай өзгере алады.

Жолбасшылық теориясы былай дейди, жолбасшы болыу жағдайға қарай хәм оның өзиниң жеке өзине байланыссы болады

Жолбасшы – бул адам топар ағзалары пикири бойынша басқаларға тәсир өткериу күшине ийе адам. Жолбасшыны топар ағзалары сайлауы мүмкин.

АУДИТОРИЯНЫ ТАЯРЛАУ ХӘМ ЗӘРҮР МАТЕРИАЛЛАР

Шынығыуы аудиторияда столларды қәдимгидей жайластырып өткериу мүмкин. Тахтаның яки флип-чарт; маркер хәм фломастерлердің болыуы материалды жеткериуде қол келеді. Шынығыудың баслы

ұазыйпалары берілген «Қалайынша өзіңе жақпайтуғын психологиядан сақлануы мүмкін» естелиги түсірілген адамларға үлестірілетуғын материал таярлау мүмкін. Егер алдын-ала қатнасушыларға қозғау салғың, сол арқалы «топардың сезімлерін» оятқың келсе, адамның санасын психологиялық манипуляциялаушы муғаллимлер тәсир етиуі бойынша салыстырмалы таблица таярлаң хәм үлестіріп бериң.

БАСЛАНҒЫШ МАҒЛЫҰМАТ¹

Өмири дауамында, тууылғаннан қайтыс болғанға дейін хәр бириміз түрлі топарларға тийисли боламыз. Адамлар топарға түрлі себеплерге байланысly бирлеседи: бириншиден, топар адамның белгили-бир қажетлерін шығарады, екіншиден, топардың түсиниги де, ойы да сенники менен уқсас, үшіншиден, топарда болуы сыртқы қәуиптен қорғалуы сезимін пайда етеди.

Социаллық топарлардың төмендеги түрлери бар: өлшеми бойынша – топарлар үлкен, орташа, кишкене, микротопарлар; жәмийеттеги орнына қарай – рәсмий хәм рәсмий емес; топар ағзаларының бир-бири менен байланысының турақлылығына қарай - анық (байланыслар) хәм шәртли (рәсмий түрде белгилерине қарай ажыратылған); рауажланыу дәрежесине қарай - ассоциациялар, корпорациялар, жәмәәтлер; ағзаларға әхмийетли хәм әхмийетсизлигине қарай.

Түрлі топарлар болуына қарамастан, барлығында бир топар динамикасы деп аталатуғын нызамлар хәрекет етеди. Топар динамикасы түсиниги көплеген сауалларды өз ишине қамтыйды: топар ишінде басшылықтың бөлистирилиуі, топар ағзалары атқаратуғын ұазыйпасы, ағзалардың берілгенлик дәрежеси хәм басқалар.

Хәр бир топарда рәсмий хәм рәсмий емес хәректелениу болуы мүмкін. Олар бир-бирине тығыз байланысly болғаны ушын топарды хәрекет етиуіне кери тәсирін өткеріуі мүмкін.

Топардың рәсмий аспектлери қағыйда хәм тәртипке байланысly болады. Ең рәсмий шөлкемлер әскерий структуралар Хируриялық бригада хәм тез жәрдем бригадасы да рәсмий топарларға киреди. Егер, операция ұақтында хирург тапсырма берсе, қандай да қуралды алып бер десе, ассистентлер менен мийрибийкелер оның хәрекетін гүман астына қоймайды, ондай емес деп отырмайды. Хәрекетлердің жоқары дәрежеде болуы хуқық қорғау ұйымлары менен өрт қәуипсизлиги хызметкерлери ушын да зәрур. Жоқарыда атап өтилген топарларды бир нәрсе бирлестиреди – олар өз ұазыйпасын айрықша

жағдайларда орынлайды.

Ал, рәсмий емес топарларда қағыйда хәм тәртиплер болмайды. Буларға ең жақсы мысал, жас өспиримлер топарлары болып табылады. Бул компанияларда биринши орында абырой арттыруы шығады. Жас өспиримлер қатарларына еликлеуге дым жақын, сонлықтан ата-аналарға баласы жақсы орталықта жүрипти, ол жерде абыройға майда урлық, бийзарылық пенен емес, жақсы оқыу хәм басқа да жетискенликлери арқалы ерисіуіге болады деп ойлауына басқа илажы жоқ.

Сондай-ақ, хәр бир топарда формал хәм формал емес коммуникация тармақлары бар. Формал коммуникация тармақта не болып атырғанын анықлайды. Буған мысал болып, бир-бирине есап бериуі шөлкемди келтириу мүмкін. Класста формал коммуникациялық байланыс, оқыушылар арасында емес, ал муғаллим хәм оқыушылар арасында орнатылады. Формал емес коммуникациялық байланыс дегенимиз — бул хәзирги ұақытта болып атырған ұақыялар. Шөлкемлерде адамлар көбинесе «каналдан каналға өтеди» хәм хызметлеслери үстинен формал байланыстан өтип кетеди. Егер бул жағдай тез-тез болып турса, топарда үлкен машқалалар жүзеге келеди. Мысалы, класста оқыушылар муғаллимди тыңлау орнына көбинесе бир-бири менен сөйлесип отырады. Егер формал емес байланыс формал байланыстың алдында турып қалса, коммуникацияның ислеуіне зыян келтиреді. Сонлықтан, хәр бир адам топардың коммуникатив байланысынан ажыралып қалмау әхмийетли. Егер класста бөлекленип қалған (қәлеген себеп бойынша) адам болса, ол ресурслар теңсалмақлылығын жоғалтады. Бундайда неге ол бөлекленгенін билиу хәм жағдайды туурылауға хәрекет етиу керек.

Көбинесе пикирлесетуғын орталықты өзлериміз таңлаймыз: сол адамлар бизди өзине тартады. Кимди өзимізге усайды деп есапласақ, ким бизге жақын болса оның менен топар дүзиуіге шебермиз. Егер бизлер басқа адамлар менен байланыс дүзсек, бул байланысты узайттыруы ойы бизлердің көзқарасларымызға да тәсир жасайды. Басқаша айтқанда, бизлер топардың тәсирине түсеміз. Бул тәсир бурынғы шынығыуымызда өткен исендириу тактикасы менен байланысы жоқ. Себеби, бунда тәсир жасау басқа топар ағзалары менен байланыста жүзеге келеди. Бул байланыс адамның жүрис-турысына санасының түпкири арқалы тәсир етеди. Буны баланс теориясы түсиндирип береді. Онда адамлар қарама-қарсылықты жақтырмайды делинеди. Солай етип, бир адамның пикиринің топарласлары пикири (топардың абыройлы адамларының пикири) менен масласуы топардың пикирин жеке пикирден жоқары қойуға алып келеди.

¹При подборе исходной информации использованы материалы учебника Кэрл Ойстер Социальная психология групп. — СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2004.

Баланс теориясы топар ағзаларында да, топар жолбасшысында да көринеді. Жолбасшы — ол да адам, ол өзінің роли бойынша хәрекет етеді, оннан артық та, кем де емес. Бул болса топардың социаллық машқалаларын орынлау хәм шешиўди өз ишине алады. Топардағы басқалардың роли сыяқлы, жолбасшының роли де биргеликтеги ўазыйпаларды шешиўге қаратылады. Егер ким жолбасшы болғысы келсе, басқалар оның изине ериўге, яки усылай ислеўге мәжүр болыўы ушын хәрекет етиў керек.

Жолбасшы я сырттан сайланады, яки топар оны сайлайды, яки ол биреўге усы рольди атқарыўға руқсат етеді. Жолбасшының ролине киретуғын ўазыйпалардың бири, — топардың өлшемлеринен шықпаў. Топар сырттан келген адамды жолбасшыны өзін көрсетпесе, топардың өлшемлерин қабылламаса хәм усы жолдан жүрмесе жолбасшы деп қабылламайды. Солай етип, ол бир қанша ўақыт топарда жүрип, өз билимин көрсетиўи лазым. Хеш қашан сырттан келип, топарды бағындырыў, сени кушақ ашып күтип алады деп ойлаўға болмайды.

Шынығыўлар темасында илаҳий жолбасшылық туўралы түсиникке ийе болыў керек – тап усы жолбасшылық көплеген бузғыншы топар хәм шөлкемлер, секталар ҳ.т.басқаларға тән. Қудай берген жолбасшылық – бул ўақытша кубылыс: ол апатшылық ўақтында яки топар хәм жәмийетте жаман пикирлер пайда болғанда активлеседи. Сол ўақытта түрли адамды тартатуғын қәсийетке ийе, исендиргиш адам жүзеге шығады.

Илаҳий – өзине қудай илаҳий күш берген деп есаплаўшы, өзине басқаларды сыйындырыўға хәм оның өзгеше мүмкиншиликлерине исендириўши. Бундай жолбасшылық кишкене топарларға да, әсиресе, бирлесиў процесинде өзиниң идеалларын басқалардан табыўшы үлкен топарларға да тән. Бул жағдай көбинесе айрықша жағдайларда жүз береді. Бундай жолбасшыға оны қоллаўшылардың барлық жетискенликлери жазылады, хәтте оның көринип турған кемшилиги де мақтаныўға себепши болады: қашыўы қутылыў жолы, жоғалтыўлары — зәрүр шығын, қәте пикирлеўи — ақыллылық деп қабыл етиледі. Оның қәтеси басқаларға жазылады яки қолайсыз жағдайдан көриледі. Диний яки сиясий орталықта сөйлейтуғын бундай жолбасшының мүмкиншиликлери илаҳийлестиреледі. Илаҳийлик зәрүр социаллық-психологиялық жағдай жүз бергенде пайда болады. Топар психологиясы феномени ретинде: барлық дыққат оны илаҳийлестирип жүрген избасарларына емес, тийкарынан жолбасшыға қаратылады. Басқаша айтқанда, адамлар илаҳий жолбасшы жәмийетте соған зәрүрлик болғанда, соған жараса социаллық жағдай писип жетилискенде пайда болатуғынын да умытады.

Илаҳий жолбасшыны сүүретлеп бериў

ушын Дэвид Корештиң дүзилген бундай жолбасшыларда көбинесе ушырасатуғын белгилериниң дизимин беремиз.

1. Шаққан, адамларды өзине тартыўға шебер.
2. Басқарады хәм «бағындырады».
3. Болып атырған ўақыяларда ең үлкени- өзи.
4. Избасарларының төбесинде турады.
5. Уят, гүна, кеширимди билмейди.
6. Сезимге онша берилмейди.
7. Хеш кимди жақсы көре алмайды.
8. Тәсирлениўге бейимлилик.
9. Қатаңлық көрсетеди, аяўшылығы жоқ.
10. Қызба минезли, өзін-өзи басқарыўы жеткиликсиз.

11. Бурынғы тәжирийбесинде (жас өспиримлик) машқалалары бар.

12. Жуўапкершилик сезбейди, исенимсиз.

13. Тәртипсиз, жынысый байланыста кемшилиги бар.

14. Өмирин тәртипке сала алмайды, биреўдиң арқасынан күн көриўге бейимлескен.

15. Исбилерменликти жән-жақлама билетуғын (сондай-ақ, нызамсыз).

САБАҚТЫҢ МАЗМУНЫ

Информациялық мағлыўмат, сәўбетлесиў: Топар хәм топар динамикасының нызамлары. Жеке адам хәм топардың бирге хәрекет етиўи. 5 минут

«Тийкары информация» бөлиминде информациялық хабарлар ислеў ушын материаллар берилген. Баслаўшы менен аудитория арасындағы бирге ислесиўди сәўбетлесиў жолы менен төмендеги саўалларды берип жолға қойыў:

- Ким болса да өз өмирин қандай да топардан сыртта көз алдына келтире ала ма? Неге?

- Қандай топарда болыўыңыз сизге мақсетлериңизге жетиўге жәрдем бермекте? Зыян берип атыр ма? Сиз классыңызды қандай топарға киргизесиз?

- Топар жолбасшысы дегенимиз не? Топар жолбасшысыз болыўы мүмкин бе? Жолбасшы болып туўыла ма, жолбасшы бола ма? Буның ушын не ислеў керек?

Топар менен ойнаў. 15 минут.

Усынылып атырған ойын жеке адам хәм топардың бирге ислесиўиниң билинер-билинбес айырмашылығын көриўге жәрдем береді. Ойынды өткериўди кешиктирмең.

«Маркерди тап» ойыны бойынша көрсетпелер²

(Е.В.Сидоренко бойынша).

Шынығыўдың мақсети: топар менен бирге ислесиўдиң механизмлери; **басланып атырған манипуляцияны анықлаў ушын жеке**

²Игра позаимствована из издания Сидоренко Е.В. Тренинг влияния и противостояния влиянию. - СПб.: Речь, 2002., при этом несколько видоизменены цели упражнения.

рефлекслерди пайда етиў көнликпелерин ислеп шығыў.

Қатнасыўшылар ушын көрсетпелер.

Хәзир маған үш ықтыярлы керек болады. Үш адам сыртқа, дәлизге шығып күтип турады. Оған шекем бизлер оларға тәсир жасаў сценарийсин репетиция ислеймиз. Соңынан мен оларды шақыраман. Олар бирим-бирим киреди. Олардың ўазыйпасы усы маркерди табыў. Оны усы бөлеминиң ишине жасырамыз. Биринши адам киргенде бул жерде еки топардағы адамларды көреді. Ол маркерди излей баслағанда хәр бир топар оған өзінше түсиндире баслайды. Олардың айтқанына қулақ түрип, маркерди табың. Соңынан екіншиси киреди. Оның да ўазыйпасы усындай – маркерди табыў. Ол да дәслеп маркерди излеўи, соңынан еки топардың түсиндириўин тыңлаўы керек. Үшиншисиниң де ўазыйпасы усындай болады. Әлбетте, хәр биринде маркер түрли жерге жасырылады. Қәне, қандай саўалларыңыз бар?

Үш қатнасыўшы шығып кеткеннен кейин тренер қалған қатнасыўшылардан еки топар дүзеди.

Аудиторияда қалған қатнасыўшыларға көрсетпениң даўамы бериледи.

Шеп тәрептеги топар туўры түсиндиреди, мысалы:

- *Тек сен ғана излеўдиң бағдарын дәрниў таптың...*
- *Сен ғана алдын-ала болжай алыў қабилетин менен мениңше, бағдарды 180 градусқа өзгертиўди анықладың...*

- *Әлбетте, сен хәзир Анатолиге қарап ақыллылық ислеп атырсаң...*

- *Бул енди әжайып жүрис болды – маркерди топардағы қатнасыўшылардың биринен излеў керек хәм тағы басқа.*

Оң тәрептеги топар тек қәте түсиниклерди береді, мысалы:

- *Егер усылай етип излеў бағдарын қәте таңлайтуғын болсаң, әлбетте, сен маркерди таба алмайсаң...*

- *Терезеге жақынлағаның сениң еле қәте жолда екениңди көрсетеди...*

- *Бағдарды туўры таңлағаның хеш нәрсени белгилемейди, еле де жолдан адасыўың мүмкин...*

Гезек пенен сөйлеў керек: шептен бир адам, оң тәрептен бир адам сөйлейди.

Соңынан тренер биринши адамды шақырады хәм ойын басланады.

Хәмме маркерди тапқаннан кейин оған қол шаппатлаў керек. Ойын соңында тренер сырттан келгенлерге төмендеги саўалды береді: «Саған усы команда (шептеги) жәрдем бергенде не ойладың? Ал, саған екінши команда (оң тәрептеги) жәрдем бергенде ше?»

Көбинесе, сырттан киргенлер өзлерине көбирек жаман сөз айтқанлар пайда бергенин айтады, болмаса оларға өзін қоллап-қуўатлаған команданы тыңлаў жағымлы болса да. Ойынды додалаў сырттан келгенлер өзлерине жаман пикир

айтқанлар жәрдеми көбирек болғанын айтады. Себеби, бундай сын пикирлерге олар үйренип кеткен, оны «жақсы көрсетпе» сыпатында қабыл етеди.

Басқарыўшыға қулақ-қағыс.

Бул ойын жүдә қәуипли де болады. Себеби, көбинесе жаман сөз айтатуғын топар өлшемди умытып кетеди хәм жабайы усылларға өтип кетеди. Соңынан олар не ислегенин түсинип, ўақытша «жабайылығы» ушын қыйналып жүреді. Екінши тәрептен, «жақсы сөйлейтуғын» топар өзиниң қорғаўшы ролин алып, туўрыдан-туўры жәрдем беріўге өтеди. Тренерге де оларға гезек берип турыў қыйынласады. Бирден хәмме сөйлей баслайды, соңынан бақырады, жуўапты анық айтады җ.т.б.

Не қылыў керек? Бириншиден, сыртқа бундай қыйыншылықты жеңе алатуғын қатнасыўшыны жиберіў керек. Көбинесе, булар балалар, әсиресе, сезимлерин жылаўлай алатуғынлар. Олар ушын бул ойын және бир ашылыў болады. Екіншиден, ишке үшінши адам кирместен алдын командалардың роллерин өзгертиў керек. Бурын жаман сөз айтқанлар, енди жақсы сөйлеўи керек. Теңсалмақлылықты сақлаў ушын сырттан киретуғынлар үшеў емес, төртеў болыўы керек еди, бирақ, бул шынығыўды созып жибереди. Үшиншиден, тренер барлық ўақыт биресе биринши, биресе екінши командаға жәрдем берип, ойынның теңсалмақлылығын сақлап турыўы керек.

Ойын нәтийжесин додалаў ушын сораўлар.

1. Жақсы сөз бенен айтылғани түсиниклер қалай қабылланды? Ал, жаман сөзлер менен айтылғанлары ше?

2. Егер маркерди табыў емес, ал әхмийетли шешим қабыллаў керек болғанда – «орайлық ойыншы»ның берилип атырған жақсы хәм жаман информацияларға болған көзқарасы қаншалли дәрежеде өзгерер еди?

3. Қалайынша жақсы хәм сын, «жақсылық» хәм «жаманлық»тың алмасып турыўы адамды жолдан алжастырып, басқаша шешимди қабыллаўына алып келиўи мүмкин? Сизиң тәжирийбеңизде бундай болған ба?

4. Топардың тәсир күшинен қарсы турыў ушын не ислеў керек. Не адамға пикирлеўдиң тынықлығын, өзине исенимди сақлаўына жәрдем береді?

5. Өзиңиз басыңыздан кеширген топар болып тәсир жасаўды ядқа алың? Сизге буннан шығып кетиў, адамшылығыңызды сақлап қалыўда не жәрдем берди?

Топар болып ислеў. Ойын нәтийжелерин додалаў. Топар менен бирге ислесиўде жеке адам рефлексиясы. 10 минут.

Ойынның көрсетпесинде белгиленген сораўлардан басқа, аудитория менен төмендеги саўалларды додалаўға болады:

- Сизге не көбирек тәсир етеди – сизге топар

қатнасыушылары көбірек дыққат аударғаны ма, яки сизге сууық қатнасы?

• «Мұхаббат пенен бомбалау» терминің мәнісі не? «Топар болып бойкот жасау» термині не? Кімде усындай топар болып тәсир етиудің орайында болыу тәжіриібесі бар?

• Жолбасшы көзқарасы – жоқарыдағыларды есапқа алғанда оның жақсы хәм жаман тәрәплери неде?

Информациялық хабар, сәубетлесіу:
Топар болып басым жасау, топардың мақсети. Топарлар түрi, басқарыу түрлерi. Жолбасшының мәнісі. 10 минут.

Баслаушы өз бетінше аудиторияны (бұрынғы додалауларға сүйеніп) топар динамикасы хәм жолбасшы туұралы қандай материаллар менен таныстырыу кереклігін белгілейді.

Хәр бириміздің өмірімиз топар менен тығыз байланысly ислесіу деген идеяны өткеріуіміз керек. Тири жанзат сыяқлы хәр бир топар өз нызамлары, өз динамикасына ийе, оларды есапқа алмау мүмкін емес. Барлық топарлар жолбасшыға зәрүрлікті сезбейді, ал жолбасшыларға топар керек. Бұған тек өзине-өзі жолбасшы адам кирмейді.

Жуумақ жасау: қысқаша жуумақ, қатнасыушылардың пикирлері - 5 минут.

Адам топар менен жасауға бейімлескен болса да, гейбир топарлар олардың психологиясына, олардың санасына жаман тәсир жасайды.

Бир адамның санасына топардың тәсир ете алыуына итибар бермеуге болмайды – соңынан психологияңды, өзлігінді қайта тиклеп жүргеннен, гейде тезирек топардан шығып кеткен мақул.

Баслаушы тәсірлері менен ортақласыуды өтиніш етеді: - Жүдә қысқа, шын кеуілден, тек өзіңіз туұралы – не тәсир етті, хайран қалдырды, унады?

ИНФОРМАЦИЯЛЫҚ-ТАРҚАТПА МАТЕРИАЛЛАР **Сананы қадағалаудың тарқалған схемасы.**

Төмендегі берілген схема диний шөлкемлер жолбасшылары тәрәпинен жаңа адептлерді тартыуда, сондай-ақ, қатнасыушылардың психологиясын бузыушы түрлі психологиялық хәм бизнес-тренинглерді шөлкемлестіріу тәрәпинен пайдаланылады. **Бұндай шөлкемлер түрлі-түрлі болса да**, адамлардың санасын қадағалауда бирдей схемалардан пайдаланады. Сананы қадағалаудың өз белгілері менен ажыралып туратуғын төмендегі үш басқышын атап өтиуге болады.

Бирінші басқыш - музлатыу: психологиялық тоқтап қалыу, адамның санасын ең төмен психологиялық жағдайға алып келиу. Бұның бир неше усыллары бар. Ең әпиуайы хәм тийімлі усылы – сананы информация менен толтырыу хәм уақытты қадағалау (шынығыу уақты адам физиологиясы қабыллай алатуғын өлшемнен артып кетеді, яғный 8-10 саат). Бұл

«ишки бүлгіншилиқ»тің пайда болыуына алып келеді. Адам бир өзі қала алмайды, жақсы уйқылау ушын уақты жоқ, ауқатланыу уақты өзгерген. Қатнасыушыларды алдау ушын түрлі гипноз техникаларынан пайдаланылады: астарлы хәм метафоралар, еки мәнилі, дауысты өзгертип сөйлеу, музыка қойыу. Бұл қуралларды пайдаланыудан мақсет – адамның иштен сыныуын, өзлігін жоғалтыуға алып келиу: -Шыны менен усы МЕН усы өзім билгенлер болса?!

Екинші басқыш - өзгеріу: қатнасыушыларға жаңа нәрсені сиңдириу, яғный, өзі туұралы жаңа, «бұрынғыға қарағанда басқаша» қарауға алып келиу. Бұл шынығыу хәм топардағы ушырасыулар уақтында тәсир етиудің мақсетлі бағдарланған түрлі техникалары жәрдемінде исленеді: булар сезім менен суұғарылған шығып сөйлеу, гипноз, шығып сөйлеушінің сөзине психологиялық көрсетпелерді қосыу арқалы иске асырылады. Бұннан тысқары, бұл басқышта адамға тәсир жасау әхмийетлі саналады, булар: басқа қатнасыушылардың пикирлерін тыңлау, информациялық брошюралар, китап, аудио хәм видео жазыуларды таңлап беріу. Улыума алғанда, таңланған барлық дереклер басқарыушы тәрәпинен сызылған «дүнья сүүретін» «дәлиллейді», булар болса қатнасыушыда өзінде жаңа «МЕН» пайда болыуына хызмет етеді.

Үшінші басқыш - музлатыу: консервация, қатнасыушыларда жаңа минез-құлық моделин жаратыу. Бұл басқышта бұрынғыдан бөлініу, «жаңа шаңарақ»қа жақынласыу, анығырағы, бұрынғы еки басқышта бирге болғанлар менен жақынласыу, солай етип, қайтадан «руұхый жақтан тууылыу» жүз береді. Жаңадан-жаңа ушырасыуларға, «психологиялық трансформация» бойынша жаңа тәжіриібе топлауға зәрүрлік тууылады. Тек хақыйқый уақыялар уақтында ғана адамның психологиялық рауажланыуы өз жолы менен жүреді, ал, сырттан санаға «устаз», «жолбасшылар» тәрәпинен қадағалау жасалғанда өзгеріске ушырайды.

Санаға тәсир жасаудың устаз-манипуляторлар жақсы көретуғын «педагогикалық усыллар»ын салыстырыу³.

Төмендегі таблицада, шептегі колонкада усыллары жыйналған, булар болса бузғыншы хәм жеке адамға сыйыныу хәкім сүрген топарларда олардың ағзалары менен избасарларына қолланылады. Оң тәрәптегі колонкада «ески шыдамлы педагоглар» деп аталатуғынлардың жақсы көретуғын усыллары жәмленген. Хәр ким өз ядынан көрсетілген педагогикалық тәсир жасаудың анау яки мынау белгілерін табыуы мүмкін.

³Эта модель разработана Стивом Хассеном, американским специалистом в области антикультурного и антисектантского движения. Известная книга С. Хассена - Хассен С. Освобождение от психологического насилия. - СПб., 2001.

Бұзғыншы құлт (Хассен модели)	Манипулятор көрсетпесі
Харекетти қадағалау	
<p>Жеке адамның физикалық мүмкіншіліктерін тәртіпке салыу: ким менен жасайды, қалай кийинеді, шашын жыйнайды, финанстық зәрурлік.</p> <p>Көп уақыт топар болып дәстүрлерді ислеуге жумсалады.</p> <p>Әхмийетлі шешім қабыллағанда руқсат сорау.</p> <p>Сыйлық хәм жаза.</p> <p>Өзлігін таныуға умтылыу шекленеді, оның орнына топар пикири жоқары қойылады.</p> <p>Қатаң қағыйда хәм көрсетпелер.</p> <p>Бағынышлылық хәм ғәрезлилік.</p>	<p>«Мектеп» формасын кийиуди, шашын жыйнауды талап етиу,</p> <p>Ата-аналарды қәлеген бәне менен шақырыу, қыйын жағдайларды бала менен бирге шешиуди қадаған етиу.</p> <p>Жәмәт пикирине қарсы шыққанында шағым жасау.</p> <p>Усы жәмәт пикири менен мораллық хошаметлеу хәм жазалау да байланыссы.</p> <p>«Оқыушының харекетлери қағыйдасы» деген жазылмаған нәрсени орынлауды қатаң талап етип, «Муғаллим барлық уақытта хақ» дегенді қатаң қағыйданы сиңдириу.</p>
Мағлыұматларды қадағалау	
<p>Өтириктен пайдаланыу; хабарларды өзлерине қабыллау ушын қолайластырып жасырыу яки басқаша етип айтыу.</p> <p>Басқа мағлыұматларды алыу дерлік жоқ етиледі.</p> <p>Мағлыұмат алыуға мүмкіншілік бермеу.</p> <p>Орталықтағылардың харекетлери, ойларын айтып елиу, оларды аңлыу хошаметленеді. «Туұры» мағлыұмат хәм үгит-нәсиятты кең пайдаланыу.</p> <p>Адамды барған сайын алажастырыу ушын «айып» туұралы мағлыұматлардан пайдаланыу.</p>	<p>Мағлыұматлар сол уақытта манипуляторға қолай түрде бериледі: басшыларға - басқа, ата-аналарға - басқа, кәсиплеслерге – үшінші түрлі, оқыушыларға - қәлегенинше.</p> <p>Оқыушы өз ойы яки бир жерден оқығаны бойынша емес, ал Ол (Муғаллим) айтқандай етип жууап бериу.</p> <p>Сөз тасыу, хошаметленеді.</p> <p>Муғаллим айтқан мағлыұмат ғана туұры саналады.</p> <p>Оқыушылардың гүнасы гәпке кирмейтуғынларды манипуляциялау ушын пайдаланылады</p>
Сананы қадағлау	
<p>Топардың доктринасын хақыйқы деп қабылланыуы. Арнаулы «жүкленген» тилден пайдаланыу (клише).</p> <p>«Жақсы» хәм «туұры» пикирлеуди хошаметлеу.</p> <p>Сананы тоқтатыу техникасы, рационализация, ақланыу.</p> <p>Жолбасшы туұралы сорау бериуди қадағалау.</p> <p>Басқаша исенимлерді қадаған етиу.</p>	<p>Класс жәмәетинде «ким биз бенен болмаса – ол бизлерге қарсы» дегенді пайда етиу.</p> <p>Хәмме мақуллайтуғын «жақсы» хәм «туұры» пикирлерді хошаметлеу.</p> <p>Муғаллимнің айыплыны излеуі, оқыушыны ақлауы.</p> <p>Муғаллимнің басқаша көзқарасын додалауды қадаған етиу.</p>
Сезимлерді қадағалау	
<p>Адамның сезимлерін туншықтырыу («жылау уят», «ақмақлар қуанады»)</p> <p>Өзин гүналы сезиуди активлестириу (жүз берип атырған уақыяларда, дәрежеси, тарийхында)</p> <p>Қорқынышты пайдаланыу хәм күшейтиу (сыртқы дүньядан, ауырыудан, тәбийй апатлардан, «душпанлар»дан қорқыу).</p> <p>Сезимлердің жоқарылауы хәм пәсейиуі. Адамның санасына қорқыныш урығын себиу</p>	<p>Өзинің көзқарасын енгизиу, оған оқыушы қандай қатнас жасайды (жасамайды).</p> <p>Өзин айыплы сезиуди активлестириу (болып атырған уақыяларда, жеке өмирінде).</p> <p>Қорқынышты пайдаланыу хәм активлестириу (үлкен өмирден, директордан, ата-аналарынан қорқыу).</p> <p>Сезимлердің жоқарылауы хәм пәсейиуі.</p>

Қулытис – бул психологиялық тәрептен биреуге ғәрезли адам. Ол ҳеш нәрсени өзінше қабыллай алмайды хәм пикирлеуі жәмәеттің, усы анық шөлкемнің «мени» менен бирлесип кетеди. Бул адам өз бетинше шешім қабыллай алмайды, себеби, жәмәт хәм жолбасшы ойынан ғәрезли болады.

**ЖАҒЫМСЫЗ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТӘСІРДЕН
ӨЗИҢДИ ҚАЛАЙ ҚОРҒАҰҒА БОЛАДЫ ЖЕКЕ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОРҒАНЫҰ БОЙЫНША**

КИТАПША

Өзиңиздің өмірдегі мақсет хәм

хәрекетлериңизді толық анықлап алың.

Жақын арада ісleyтуғын жұмысларыңыз хәм мақсетиңизді белгилең. Оларға жетилисиўдың ең тийимли жолы туўралы ойлаң. Өзиңиздің жағдайды жұмсартыў бойынша анық жобаңыз болса, сизге сырттан, сизге тийисли емес нәрсени тығыў мүмкин емес.

Өзиңиздің мақсет, ўазыйпаңызды белгилеп, оларға ерисиў жолларын табың.

Ең тийимлиси – буларды өзиңизге жақын, айтыўға болатуғын адамлар алдында айтың. Бул сизің өмірдегі мақсетиңизді беккемлеп қоймастан, сизің өмірдегі жолыңызды беккемлейтуғын қурал болып табылады. Бул нәрсе қандай да топар ишинде де (мысалы, тренинг ўақтында) ісleyди, сондай-ақ, глобал машқалар ўақтында да ісleyди.

Өзиңиздің сезимлериңизге исениң.

Егер гейде сизге «қолайсыз» саўал берсе, сораң. Егер сезимлериңиз анаў яки мынаў илаждан кетиўди айтып атырған болса, жақсысы усылай іслең. Бизің «қорғаныў системамыз» жаман сигналларды, сананың сырты қабыллаўынан алдына ирке алады. Сол сезимлер сизге пайдалы жағдайды да (ўақыя, адамлар х.т.б), қәтесин де көрсетип береді.

Сын пикирлеўди раўажландырың.

Сын пикирлеў бул сын пикир айтыў дегени емес. Сын пикирде болыў дегени – сизді қызықтырған затты (ўақыя, усыныс х.т.б) түрли ракурста, бир неше көзқараста көрип шығып ең салмақлы, тәрезиге тартылған шешим қабыллаўыңызға жәрдем береді. Бул жағдайда сын пикирлеў анализлеп пикирлеў менен тең.

Ўақыт хәм мүмкиншилик таўып психологиялық тәсир етиў тийкарлары менен танысың.

Буның ушын ҳәзир түрли илимий хәм көпшилик оқыйтуғын усы бағдарға арналған басылымлар бар. Хәтте сиз мақсетли түрде басқа адамларға тәсир жасаў бойынша айтылған оқыўлық китабыңызды ашсаңыз да, сизің мурныңызға «жип тағыў» мүмкин емес.

5-МОДУЛЬ. БУЗҒЫНШЫ ТОПАРЛАР МЕНЕН БАЙЛАНЫС ЖАСАҒАНДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚӘУИПСИЗЛИК

ШЫНЫҒЫҰДЫҢ МАҚСЕТИ

Сизиң ұазыйпаңыз, оқыўшылар шынығыў соңында:

- Алған билимлерин, бузғыншы топарлар менен болатуғын байланысларда сын пикирлеў көнликпелерин бекемлеў.
- Бузғыншы топарлар менен танысып, олар пайдаланатуғын санаға тәсир жасаў механизмлери менен таныстыңыз.
- Өзиңиздиң түсинигиңизди раўажландырыў хәм өзиңизди раўажландырыў түсинип, оларды пайдаланыў жолларын үйрендиңиз.

БУНЫ БИЛИҰ КЕРЕК

- Бузғыншылар – қайғылы, бирақ бүгинги күндеги жәмийеттиң ажыралмас бөлеги.
- Бузғыншыларды рақтың пайда болыўы менен салыстырыўға болады. Оның мақсети – организмди толық түрде сақлаў емес (организм – адамның бир бөлеги), ал өзиниң жасаўы хәм раўажланыў ушын. Жаңа адептлердиң қосылыўы турақлылықты, топардың өсиї хәм гүлlep-жаснаўы ушын керек.
- Бундай топарлардың пайда болыўы оның ағзаларының психологиялық ғәрезлигинен пайда болмайды, ал, адамлардың билип-билмей биреўге «үлкен» хәм «күшли»ге өзиниң өмирин толық тапсырыўға умтылыўынан пайда болады.
- Бузғыншылар – жәмийеттеги жаманлық. Ал, кишкене жаманлық болса өзимиздиң шекленгенимизден, өзимизге көбирек исенгенлигимизден, сондай-ақ көбинесе бизиң психологиямызға тәсир етиў механизмлерин билмегенимиз хәм түсинбегенимизден болады. Ескертилген – гейде қуралланған менен барабар.

ТИЙКАРҒЫ ТҮСИНИКЛЕР:

Бузғыншылар. Көпшилиқ авторлар бул жерде «өзинди-өзиң бузатуғын» дегенниң орнына «бузғыншы» деген терминди пайдаланыў туўры деп есаплайды. Гейде «диний емес жеке адамға сыйныўшылық» деген атама да ушырасады. Соны атап өтиў керек, барлық жеке адамға сыйныўшылық топарлар жақсылыққа ерисиўде диний көзқарас хәм диний идеялардан пайдаланбайды. Көплеген диний мақсетти алдына қоймаған экстремистлик топарлар бар, бирақ олар да өзлериниң ағзаларын өзгертиў жолында усыған жақын механизмлерди пайдаланады.

Топардың жолбасшысы (Гуру). Гуру ағзалар тәрeпинен қудайға теңлестирилген,

үлкен абыройға ийе адам. Гуру ағзалардың түрли умтылысларын қанаатландырады хәм ағзалар тәрeпинен туўры жолға баслаўшы, қыйыншылықтан шығыўдың ең тийимли жолын табыўшы х.т.б деп есапланады.

Топардың адептлери. Бундай қудайлар табыныўшы хәм оның ағзалары бирден адепт деп аталмайды. Оның ағзалары бул бирлеспени бир идея, бир мақсет жолында бирлескен алмастырып болмайтуғын аға хәм қарындаслар жәмийети деп қабыл етеди. Солай етип, бундай қудайлар көпшилиқ ушын үлги боларлық шаңараққа айланады.

Жаңа ағзаларды тартыў. Көплеген бундай топарларға жаңа адамларды тартыў адептлердиң ұазыйпасына киреди. Жаңа адамларды излеў технологиялары бар. Тартыў егер адамды усындай «кутылыў» жолына умтылыў болса жүдә қыйын кешпейди. Бул жерде жәмәеттиң қорғаўына мүтәжлик хәм қудай тәрeпинен берилген күште қатнасыўға деген умтылыўшылықтан пайдаланылады.

Индоктринация жеке адамға яки топарға психологиялық қурал арқалы, пикирин, идеясын, көзқарасын, жүз берип атырған ўақыяларға қатнасын өзгертиў ушын пайдаланылады. Психологиялық басым тәсиринде пайда болған бир пикир дөгерегиндеги пикирлер үлкен әхмийетке ийе болады. Индоктринация нәтийжесинде ағзалар топардан хәр тәрeплеме ғәрезли болып қалады. Индоктринация адамларда жаңа теңликти, жаңа жеке адамды пайда етеди. Бул адам енди басқаша ойлайды, басқаша нәрселерге қызығыўшылық пайда болады.

АУДИТОРИЯНЫ ТАЯРЛАҰ ХӘМ ЗӘРҰР МАТЕРИАЛЛАР

Шынығыўды аудиториядағы столларды қәдимги турысында қойып баслаўға болады. Тахта, флип-чарт, маркер яки фломастерлердиң болыўы материалды жеткерийди аңсатластырады. Тарқатпа материаллардың айрымларын (қәте пикирлерди бийкарлаў хәм т.б.) бағдарламада қатнасыўшыларға таярлап қойған жақсы.

ДӘСЛЕПКИ МАҒЛЫҰМАТ¹

Бундай «қудайлар» антик дәўирде де болған. Олардың адамларға тәсири жоқары. Бундай жағдай әсиресе дәстүрий динлер менен таныс

¹Информация подготовлена с использованием материалов Короленко Ц.П., Дмитриева Н.В. Социодинамическая психиатрия. — Новосибирск, 1999.

емес хәм бундай жерлерде жәннетти көретуғын, өзін бос қойған адамларда жүз береді. Барлық ўақытта өзін адамзаттың қутқарыўшысы деп таныстырып хәм буған исениўшилерди, өзине қосылыўшыларды табатуғын адамлар болған.

Бундай «қудайлар» бурын да, хәзир де жақсы жасаў, бахытлы келешекти, гармоникалық жағдайға жетиўди, ең соңында өлиминен соң руўхының қутқарылыўын ўәде етеди. Гейде дыққат жаңа өмирдиң мазмунын ашыўға қаратылады. Өзинде жаңа мәни излеў процесинде, әсиресе, басқа, бундай мәни жоқ адамлар менен қатнаста, оның санасындағы бослықты басқа информация менен толтырады, бул енди басшы (гуру)ның пикири болып табылады. Бул жерде соңғысы жасалма қудай хызметин атқарады.

Бундай топарлардағылар өзи өмиринде мәни тапқандай, қәуипсиз шараятқа ийе болғандай сезеди. Психологиялық жарақатты басынан өткерген, санасы жарақатланған адамлар ағзалыққа тартыўшылардың жеңил олжасына айланады. Оларда жүрек төриндеги қапашылықты жойыўға деген умтылыўшылық пайда болады. Бундай қармаққа әсиресе бирейден ғәрезиликке бейим, қәлиплеспеген, сын саўал бериўге үйренбеген адамлар аңсат илинеди. Сонлықтан да, бундай топарлардың хәрекетлеринде қатнасыўшы топарды өзиниң руўхын қутқарыўшы деп есаплайды.

Культлар ушын өзиниң басшы екенин көрсетиў тән. Ағзалар оның руўхый хәм диний басшы екенлигин мойынлайды. Ол басым өткереді, олардың өзлигин жоғалтады. Бундай топарлардың көпшилик басшылары өзи жумысын илимий жумыс деп таныстырады да, тийкарғы диний механизмлерди жасырады.

Бундай қубылысларды үйрениўши қәнигелер төмендегилерге дыққат аўдарады, топарларда қатнасыў адамның дүньяда болып атырған ўақыяларға көзқарасын өзгертип, бара-бара тереңлесип, ойлаў дәрежесин төменлетип жибереді. Олар айтып атырған бахытлы келешек инсанның реаллықтан бөлинип, шетлеп қалыўына алып келеди. Санасының бөлекшелениўи, бул болса руўхый жақтан өзгерислерге, хәтте жилли болыўға шекем алып келеди.

Көпшилик адамлар бундай топарға қыйналған ўақытлары кирип қалады. Топарға биригиў, өз ойында қутқарылыў пикирин жәмлеў соған алып келеди, саған қандай да әрманың орынланып атырғандай болады. Адамда пайда болған қорқыныш оларды тоталитар топарлар ушын аңсат олжаға айландырады. Онда болса бул адам өзине тыным бермей атырған пикирлерден қутылады. Адам өзине-өзи топардан керегин алып атырман деп исендиреди.

Жолбасшылар адамларды бағынышлы болыўын қадағалаўға итибар қаратады. Бул урыныў әлбетте, оларға туўрыдан-туўры айтылмайды. Түрли оқыўлар, қутқарылыў усыллары, топар болып диний мәресимлерди атқарыўдың артында жолбасшылардың ойлаған мақсети жасырынған болады. Болып атырған ўақыялар олардың айтқанларының кериси болып шығады.

Мәселен, ўәде етилген «жарыққа шығыў», машқалалары шешилиўи, еркинлик орнына адам өз санасы үстинен қадағалаўға қойыўды, түңилиўди хәм өзлигин жоғалтыўды алады. Бундай бузғыншы шөлкемлер басшылары ағзаларын өзиниң избасарлары, көзсизлик пенен бойсыныўшыларына айландырады.

Бул топардың қәўпи сонда, психологиялық тәрептен тәсир жасаў жасырын жүргизилип, оны ағзалар сезе алмайды. Сонлықтан, олар психологиялық қорғаныў стратегиясынан пайдалана алмайды. Жаңадан келгенлерде хәрекетлерге өзи қосылып атырғандай сезим пайда етеди. Олар өзлерине усынылып атырған түсиник олардың топарға келместен алдыңғы иске аспаған ойлары менен сәйкес келетуғындай көринеди.

Жаңадан келген ағзаларға басқа ағзалар дым жағымлы, хәмме ўақытта жәрдем беретуғындай түйиледи. Улыўма алғанда, жаңа келгенлерди мухаббат пенен «бомбалайды».

Бул машқала хәр тәреплеме изертлеў хәм адамларды культқа кириўден сақлаў хәм оларға жәрдем көрсетиў ушын қәнигели жантасыўды иске асырыўды талап етеди. Халықтың бундай қәуиптен толық хабардарлығы хәм олардың түрли культлар, әсиресе, экстремистлик хәм террористлик шөлкемлер мәнис-мазмунын түсиндириў зәрүрлиги бар.

САБАҚТЫҢ МАЗМУНЫ

Активлестиретуғын сәўбетлесиў. Бағдарлама қатнасыўшыларының бузғыншы хәм басқа да топарлар менен байланысынан топланған тәжирийбелерин сораў. 5 минут

Қатнасыўшыларды активлестиреиў ушын бир неше саўаллар бериў мүмкин:

1. Көшеде сизиң алдыңызға орайға келиўди усыныс еткенлер ушырасты ма? Мүмкин, үйиңизге келген шығар?

2. Бундай қатнас сизде қандай сезим пайда етти?

3. Сизиң пикириңизше, усындай менен шуғылланыўшылардың бир-бирине уқаслығы бар ма?

4. Ким усындай бузғыншы, диний топар қатнасыўшылары менен таныслығы бар? Олардың өз алдына, басқалардан өзгешелиги бар ма?

Адамларды активлестиретуғын сәўбетлесиў ўақтында баха бермей, пикир айтпай, жуўмақ жасамай, тек сораў бериў керек.

Басқарыушы ойын. Импровизация элементтери бар психологиялық «Сөйлес» ойыны. 20 минут

Көшеде мақсетли түрде адамлар менен танысатуғын адам – булар тек диний топарлар ўәкиллери емес, ал, өнимлерин сатыўшы, қамсызландырыў агенттери хәм басқаларды – арнаўлы түрде сәўбетти қалай баслаў, тыңлаўшыны қалай қызықтырыў, сөйлесиўди қалай даўам еттириў, адамды қалай көндириўге оқытады.

Импровизация элементтери бар психологиялық «Сөйлес» ойыны.

Ойынның мақсети: адамларды тартыў усылын билетуғын қатнасыўшыларға буның әхмийетин түсиндириў; психологиялық манипуляция хәм манипуляциялаўға қарсы усулларына қарсы турыў механизми бойынша бурын алған билимлерин беккемлеў.

Ойын өткериў көрсетпеси.

Кейинги ойын сизлердиң психологиялық манипуляцияны терең түсингенлигиңизди билиўге, сизге қолланылып атырған манипуляцияны билиў хәм оған қарсы турыўды үйренгениңизди анықлаўға жәрдем береди. Ойын өткериў ушын маған ықтыярлы адам керек. Олар сәўбетлеси менен байланыста өзиниң мақсети жолында манипуляция усулларын пайдаланыўға таярлығын көремиз.

(Буның ушын жақсысы актерлық шеберликке ийе адамларды таңлаў керек. Себеби шынығыў көп тәрәпинен актерлық импровизацияға қурылған).

Соңынан тийкарғы «актерлар» менен аудитория өз алдына көрсетпелер алады.

«Актерлар» ушын көрсетпелер.

Менде үш тапсырма бар, ҳәр бириңизге биреўден. Сизлерден бир өтиниш, тапсырмалардың бири психологиялық манипуляция усулларын қолланбай ислениўи керек. Қалған екеўи өз қәлеўиңиз бойынша. Ең баслысы – нәтийжеге ерисиў, адамды тапсырма талап еткен нәрсени ислеўге мәжбүрлеўи. Ким қандай тапсырманы, қалайынша ислейди, өзлериңиз шешиң. Мениң билиўим шәрт емес. Сизлер тапсырмаларды бөлисип, оны орынлаўды ойлап атырғаныңызда, мен аудиторияның басқа бөлегине түсиник беремен. 5 минуттан кейин таяр болып, аудиторияға кириң, қәлеўшилерден өзиңизди сынап көриў ушын биреўин таңлап алың. Соны билиң, сизлерге 5 минут ажыратылады.

№1 тапсырма.

Сизлер жақында өзлериңизге унаған қандай да топар, адамды таптыңыз. Оның менен байланысты узайтыў ушын сизде үлкен жоба бар – сизди жақсы қарым-қатнас, басқа адамларды

исендириў, өзиңизди-өзиңиз таныўға жәрдем беретугынын айтады. Шынығыў оқыўдан бос ўақытта (демалыс күни, демалыста) қаланың сыртында өткериледи. Сизге бул шынығыўлар ушын 1-2 достыңызды ертип келиң деди: сонда сизге жаңа жағдайға көнлигиў қыйын болмайды. Шынығыў арнаўлы қайырхонлық фонды қаржысы есабынан өткерилип атырғаны ушын төлем соралмайды. Сизиң ўазыйпаңыз – класстан биреўин таңлап, өзиңиз бенен барыўға көндириўиңиз керек.

№2 тапсырма.

Сиз таныс болмаған қаладасыз – сиз арнаўлы түрде усы адамларды көриўге келдиңиз. Олар туўралы сиз өзиңиздиң интернеттеги танысыңыз арқалы көп еситкенсиз. Ушырасыў кеште болады (хәзир күнниң биринши ярымы), кешке шекем ўақытты өткериўиңиз керек. Сизиң ўазыйпаңыз – ойындағы шеригиңизди танысыўға шақырыў. Минимум тапсырма – жаңа танысыңыз сизиң менен бир қанша ўақия болыўи керек (сиз оның менен қаланы қыдырыўға, кафеге барыўға көндириўиңиз керек); максимум тапсырма – жаңа танысыңызды ушырасыўға бирге барыўға көндириў.

№3 тапсырма.

Сизиң қаланың сыртындағы демалыс орайына алған әжайып жолламаңыз (жоллама сатып алынған, ал жобаңыз өзгерип кеткен) «күйип» кетежақ. Сизиң ўазыйпаңыз – ойындағы шеригиңизди усы жолламаны алыўға көндириў.

Аудиторияның қалған бөлегине көрсетпелер.

Тийкарғы «актерлар» тапсырма туўралы ойлап атырғанда – қайсы бириңиз олардың ҳәр бири менен импровизацияны ислей алатугынын билип алың. Сиз турмыстағыдай ҳәрекет етиўиңиз шәрт емес. Өзиңизге келген биринши ойға исениўге урының – егер оның өтинишин орынлағыңыз келсе, солай ислең; егер қарсылық билдиргиңиз келсе – қыйналмастан қарсылық билдириң. Ең баслысы, сиз соңынан оған қандай сезим тәсиринде усы шешимди қабыл еткениңизди түсиндире алсаңыз болды.

Ким ойында қатнаспай бақлаўшылар ролин атқарып атырғанлардан өтиниш, төмендеги саўаллар жуўап таярлаң:

1. Хәр бир «актер» қандай мақсетти алдына қойды?
2. Исендириўдиң қайсы түри пайдаланды - логикалық, дослық, исенимге қурылған яки алжастырыўшы?
3. Бул «актер»ға мақсетине жетиўге не жәрдем берди, не кесент етти?

Хәр бир тапсырмада «ойыншылар» пайдаланып атырған исендириў усулларын билиў ушын импровизацияның нәтийжелери қандай болыўына қарамастан, ойынды 5

минуттан артық созыуға болмайды. Жоқарыда атап өтилген сауалларды додалау ойынның жуўмағын шығаруға жәрдем береді. Сондай-ақ, оқыушыларда тартуудың психологиялық механизмдери туўралы түсиник пайда етеди.

Ойынның нәтийжелерин додалау аудиторияны психологиялық манипуляцияны анықлай алғаны (демек, өзін улай алғаны) ушын хошаметлеу керек.

Психологиялық манипуляция белгилери ҳәм оның баслы әмелге асыруу принциплерин ойлап көриу ҳәм «ойыншылар» пайдаланып атырған исендириу әҳмийетли саналады.

Көрсетпелер.

Ойын өткергенде ҳәр бир сахна ақырына жеткерилгени әҳмийетке ийе емес. Баслысы қатнасушыларда бирге ислесиуде манипуляциядан пайдаланылатуғын элементлерди «өз көзи» менен көрип, анализлеуинде болып табылады.

Информациялық хабар, бәсеки. Жаллау технологиясы. 5 минут

Бурынғы шынығыулар материалларын, бағдарламада қатнасушылардың тәжирийбелерин ҳәм өткерилген ойындар нәтийжелерин пайдаланып баслаушы аудиторияға «Адамды жаллаудың шама менен алгоритмин» дүзиуді усыныс етеди. Бул шама менен былай болуы мүмкин:

1. Дыққатты өзине тартуушы күлки, азғыртыушы сорау менен жаллау.
2. Күтилмегенде сәўбетке тартуу. Бунда диалог арасында алдын-ала таярланған «хақыйқатлық» қалқып шығады.
3. Сәўбетлести сондай ҳәрекет етиуге ийтермелеу керек (ушырасуға келиу, сатып алыу, сайтқа кириу ғ.т.б.)

Аудиторияның дыққатын соған қаратыу керек, егер «жаллау нышанасы» басқаша қатнас жасаса, жаллаушылар көбинесе өзине исенимди жойтады, көбинесе алдын-ала таярлағанларын да умытып қалады. Егер аудитория да усылай ислеи алса жүдә жақсы болғаны.

Информациялық хабар, сәўбет. Бузғыншы руўханийлер жәмийетте бар қубылыс: оның белгилери, пайда болуу себеплери, оған қарсы туруу усыллары. 5 минут

Шынығыудың бул блогын қураушы материаллар «Тийкарғы түсиниклер», «Дәслепки информация» ҳәм «Информациялық тарқатпа материаллар» болып табылады. Әлбетте, аты аталған матераиллардың барлығын бир шынығыуда қамтып алыу мүмкин емес. Булар баслаушы ушын биринши нәўбетте теманы түсиниуи, сорауларға тийисли жуўапларды бериу ушын керек. Қатнасушыларды руўханийлардың белгилери менен таныстыруу ҳәм көплеген

адамлардың руўханийларға исениуи оларды күшейтетуғынын түсиндириу әҳмийетли саналады.

Артықша ўақыт болса бузғыншы топарлардағы сананы қадағалау усыллары, сондай-ақ, бундай топарларға кирген адамлардың өзлигин жоғалтып, «биоробот»қа айланатуғынын айтып бериу керек.

Сабақтың жуўмақлаушы бөлими. 10 минут.

«Өзиң менен өзиң қалыу», Адам болуу дегени, ал өзиңнің көзқарасыңды барынша қорғауды билиу ғана емес, ал басқа адамларды өзине бағындырып атырғанлардың усыл ҳәм методларын да билиу лазым. Бағдарлама даўамында бизлер билиу, сезиу, қабыллауды ғана емес, ал алынған мағлыуыматты анализлеу, ойлау ҳәм түсиниуди үйрендик. Бундай жеке көзқарас сыртқы тәсирден қорғаныудың тийимли жолы болып табылады.

Басқарушы сабақтан, бағдарламадан алған тәсирлери менен ортақласууды сораиды: не ҳайран қалдырды, ойға талдырды, унады?

Бағдарламаның тийимлигин билиудің жолы ўақыт ажыратуу ҳәм анкета, тест, пикир алысуу өткериу болып табылады.

ИНФОРМАЦИЯЛЫҚ-ТАРҚАТПА МАТЕРИАЛЛАР ҚӘТЕ ТҮСИНИКЛЕРДИ БИЙКАРЛАУ ²

Сананы қадағалауда қолланылатуғын руўханийларға тийисли он қәте

№1 Қәте түсиник: «Сананы ҳеш ким қадағаламайды»

Сананы қадағалау бир адамның екиге бөлингенин бир-биринен ажыратууға байланысly. Сананы қадағалау ҳәмме адамға бирдей тәсир етпейди. Гейпара адептлер өли көзқарасly зомбиге уқсайды, бул енди соңғы жағдайы, бул болса аз уйқылау ҳәм ауқатты аз жеудің кесири. Көбинесе табынуушы адам жақсы раўажланғандай көринсе де, шынында өзіндеги «мен»иниң талап ҳәм уқыбын таңлап алады. Сананы қадағалауды анықлаудың ең тийимли усылы адамның еркин пикирлеуин анықлаушы сораулар бериу.

№2 Қәте түсиник: «Барлығы, болып атырғанлар сананы қадағалаудың тәсири»

Бул жердеги түсиник соннан ибарат: сананы ҳәмме жерде қадағалайды — мысалы, психотерапияда, рекламада, билим бериу ҳәм әскерликте, сонлықтан, олсыз жасау мүмкин емес. Усылай ойлайтуғын болсақ, барлық айырмашылықларды жоғалтып аламыз. Сананы бузыушы қадағалауды дерлик барлық

²Составлено с использованием материалов: Хас-сэн С. Освобождение от психологического насилия: деструктивные культы, контроль сознания, методы помощи. - СПб.: прайм- Еврознак, 2002

социаллық институт хәм шөлкем, сондай-ақ, қәлеген адам пайдаланыуы мүмкин. Институттар (шөлкемлер) хәм социаллық бағдарламалардың тәсирин хәр қашан өз алдына көриу керек. Олардың биразлары унамлы; басқалары — онша қәуипли емес; үшіншиси қәуипли. Тәсир жасау процесі дерлик адамның барлық хәрекетлеринде ушырасса да, руўхый сананы қадағалау — бул өз алдына қубылыс, әлбетте, бузғыншылыққа кириуши.

№3 Қәте түсиник: «Неге мен бир нәрсе ислеуим керек? Ол бахытлысаң дейди!»

Биреудің «бахытлыман» дегенин туўры қабыллау, демек, өз қәлегениңди таптым деген менен барабар. Бундай уйымларда көбинесе бахыт басқаша түсиндириледі. Бирликке ерисиу сананы қадағалаудың қолайсыз методлары арқалы әмелге асырылады. Сыйыныушыларды өзіндеги жаман пикирлерди хәм жеке эмоциясын қуўуға үйретеді. Олар бул жерде қатнасыуының тек жақсы тәрептерин айтыуы керек. Адепт «бахытлыман» десе, оның ушын сыйыныушы адам айтады.

№4 Қәте түсиник: «Ол – ержеткен. Бизлердің араласыуымызға ҳақымыз жоқ»

Өмирде жеке өмирге үлкенлердің яки дослардың араласыуына қарсылық билдириу бар қубылыс. Ҳақыйқатында, ыызамда адам ержеткеннен кейин өз хәрекетине өзлери жуўап береді деген бар. Бирақ, сананы қадағалау адамның салмақлы шешим қабыллауын пәсейтеді. Адам ержеткени, бул оның еле үлкен адамлардай жуўапкершиликти сезине алады дегени емес.

№5 Қәте түсиник: «Ол қәлеген нәрсенине исениуіге ҳақысы бар»

Сананы қадағалау адептлерде сондай түсиник пайда етеді, олар өз ерки менен жүргендей болады, бул енди қәте түсиник. Егер қадағаланыушы орталықтағы адам топар тәрепинен психологиялық тәсирге ушыраса, олар манипуляция объектине айланады хәм басқа исеним системасын қабыллайды.

№6 Қәте түсиник: «Ол ҳеш бир уйымға кирмейди, жүдә ақыллы»

Сананы қадағалаушы диний топарлар, қандай ақыллы, билимли адамларды өзине тартса, соншелли раўажланады. Адам қаншелли дәретиушилик санаға ийе болса, манипуляцияға тартылуға соншелли бейим болады. Ҳақыйқатында, уқыплы адамларда диний жолбасшыға қарағанда топар хәм оның доктринасы туўралы түрли ойлар пайда болады. Уқыплы адепт топардың исеним системасын өзиниң жеке ойларын арқалы өз жолына салады.

№7 Қәте түсиник: «Ол жүдә ҳалсиз ямаса аңсат жуўапларды излейди. Оған

хәрекетлерин басқаратуғын адам керек»

Адамлар көбинесе қайғылы уақыяны басынан кеширгенди себеп тауып жаманлай баслайды. Айыпты биреудің мойнына қойу өз өмирин қадағалауды қәте түсиниу болып, өзін жәбир көргеннен қорғағандай көреді. Солай да, адамлар бузғыншылар саналы түрде қосылады деген қәте түсиник. Көпшилик адамлар булар қандай мақсетте өзине тартып атырғанын билместен қосылып қалады.

№8 Қәте түсиник: «Оған қай жерде болса, сол жер жақсы»

Гейде шаңарақ, дослар, хәтте психолог пенен психотерапевтлер адамға тартылмастан бурынғы жерге қарағанда топарда қалғаны жақсы деп қәте ойлайды. Егер адам ишкиликке, наркотикке берилиуді, физикалық зорлыққа ушыраудан қутылатуғын болса буның менен келисиуіге болатуғын еді. Бирақ, көпшилик уйымлар усыны әмелде қолланады. Диний шөлкемлер жарақатланған кеуиллерди аз да болса жумсартуы мүмкин, бирақ онда қатнасу машқалалардан қутылуға алып келмейді. Керисинше, ыызамлы жәрдем орнын сананы қадағалау менен алмастырады. Сананы бузғыншы қадағалаудың өзи психологиялық зорлықтың бир түри.

№9 Қәте түсиник: «Ол таяр болғанда өзи кетеди»

Бул көзқарастың мәниси соннан ибарат, шөлкем ағзасының таңлау еркинлиги бар, ол өз ерки менен кетиуі мүмкин. Ондай болмайды! Қорқынышты жеңиудің ең баслы басқышларынан бири олардағы қорқынышты жоғалту болып табылады. Сондай ислеу керек, адамды тезирек ҳақыйқый өмирге қайтарыу зәрүр. Себеби, адам қанша көп топарда қалса, оның өзине соншелли жаман тәсир көрсетиледи. Адеп диний топардағылар менен менен, ал қаншелли көп шаңарағы, дослары менен байланыс жасаса, қутылуға мүмкиншилиги артады.

№10 Қәте түсиник: «Бизлер үмитимизди үздик»

Егер хәммесин қолланып болған болса, адамлар қыйын жағдайда қалады: оның менен сөйлесип көрген, пайдасы болмаған; қутқаруға урынған ғ.т.б. Шаңарақ пенен дослар жаңа исенимди табыуына урыну керек, сонда жақыны бул жолдан қайтады. Үмит сизди ушлап турады хәм бул сизди қутқару процесине бағдарлайды. Жәрдемлесиу системасын ислеу шығын. Буған басқаларды, яғнай өз жақынларын усындайдан қутқарғанларды қосың.

ГЕЙПАРА БУЗҒЫНШЫ ДИНИЙ ШӨЛКЕМЛЕРДИҢ ӨЗИНИҢ АДЕПТЛЕРИНИҢ САНАСЫН ҚАДАҒАЛАҰДА ҚОЛЛАНАТУҒЫН ТЕХНИКАЛАРЫ³

Пикирлеуді қадағалау үшін шараят

Маргарет Т. Сингер модели бойынша сананы қадағалаудың алты усылы бар.

– Адамның уақтың алуы, әсіресе ойлау үшін уақыт қалдырмау.

– Жаңа адамда жәрдемге мүтәжликті пайда етіу. Бир уақыттың өзінде жаңаша, жолбасшы қалеген хәрекет етіу моделлерин сиңдириу.

– Жаңа адамның бурынғы көзқарасын жоқ етіу үшін хошаметлеу, жазалау хәм әмелий хәрекетлерден пайдаланыу. Адамның өзгерген санасынан пайдаланыу.

– Жолбасшы қалеген көзқарасты қәлиплестириу үшін турмыслық тәжирийбеден, сыйлық, жазалаудан пайдаланыу.

– Турақлы қадағаланатуғын система жаратыу. Онда ким топардың көзқарасынан басқаша пикирде болса, онда тууылғаннан баслап өлшемнен шығу бардай көрсетиу.

– Жаңа адамларды өзине-өзи баха бере алмаитуғын, көре алмаитуғын жағдайға алып келиу (шөлкем басшысы сананы реформалау бағдарламасын олардың разылығысыз әмелге асыра алмайды).

Гейпара бузғыншы диний шөлкемлерде өлериниң адептерин өз алдына «биоробот»ларға айландырыу мүмкиншиликлери",

Жолбасшының барлық буйрықларын орынлау, оған шын берилген хәм шөлкем үшін жанын беріуге де таяр болуға таярлау төмендегише әмелге асырылады:

1. Санаға жаман тәсир жасау, гейпара бузғыншы диний шөлкемлердің көплеген адептериниң психологиясының бузылуына алып келеди. Бул болса психологиясы өзгерген адамлардың акцияларда аусыз, жауыз болуына алып келеди.

2. Ким жасауға хақысы бар (адептер), кимниң хақысы жоқ («сыртқы дүнья») деген анық шегараны белгилеу. Бул болса «Мақсет курбанлықты кеширеди» деген принципке алып келеди. Адептердің сыртқы орталыққа жек көриушилиги, адамлардың байлықларын топардағы пикирден төмен санауы гейпара

бузғыншы диний шөлкем адептериниң өзиниң мақсетине жетиу үшін адепт емеслерди курбан етиуге таярлығына алып келеди.

3. Гейпара бузғыншы диний шөлкемлерде адептерден шөлкемниң мақсети үшін қалеген жынаятты, соның ишинде адам өлтириу де алып таслау дәстүрге енген.

4. Интернализация (ислеуге мәжбүрлеу) адептер бузғыншы диний шөлкемлердің жолбасшыларына толық бағынуы, адептерге ойлауға хәм шөлкем тууралы жаман пикирде болуы қадаған етиу.

5. Бузғыншы диний шөлкемлердің адептериниң санасында «бөлшеклену» принципин пайда етиу. Ислеген жынаяты үшін айыпты мойынға алмау хәм өзлериниң хәрекеттерин ақлау, буны «тууры мақсетте» иследим деген түсиник пайда етиу, солай етип адептти өзін-өзін өлтириуге шекем апару мүмкиншилигин береді. Сондай диний шөлкемлердің доктриналары бар, онда бул дүньяны алдамшылығы (яғнай адам өлтирсе, бул олай емеслиги, хақыйқатында хеш нәрсе болмағаны, себеби руухы еле тири) уқтырылады.

6. Пикирлердің бузылуы: психологиялық тәсирден кейин адам басқаша адамға айланады. Оның үстине, шөлкемнен тысқарыдағы адепттиң барлық байланыслары үзиледи.

7. Гейпара бузғыншы диний шөлкемлерде арнаулы наркотиклердің пайдаланылуы. Бундай наркотиклер адамларға мың жыллардан берли белгили.

³С использованием информации из: Волков Е. Н. Экспертно-справочная информация о феномене скрытого психологического насилия, выражающегося в целенаправленном установлении отдельным лицом или группой лиц незаконного контроля над сознанием и жизнью других личностей без их добровольного и осознанного согласия. - Нижний Новгород, 1996

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ТЕРМИН ХӘМ ТҮСИНИКЛЕР

Экстремизм – жеке физикалық тәрептер, үлкен хәм кишкене социаллық топарлар, жәмийетлик-сиясий шөлкемлер, хәрекетлер җ.т.басқа радикал сиясий, миллий, диний хәм басқаша көзқарас, пикирдегилер. Олар руқсатсыз социаллық, жәмийетлик хәрекет пенен шуғылланып, алдына хәрекеттеги конституциялық дүзимди, жәмийеттеги қәлиплескен орталықты (миллетлераралық, динлераралық хәм басқаларды) өзгертиўди алдына мақсет етип қояды.

Экстремизм идеологиясы – радикал хәм басқаша көзқарасқа ийе система болып, мәмлекеттеги, жәмийеттеги сиясий, диний, социаллық көзқарасларды конституциялық дүзимди, демократиялық раўажланыўды ңызамсыз түрде бузыўға қаратылған система болып табылады.

Экстремизм – идеология, сиясат, дин, миллийлик көзқарасы бойынша радикализмнен дөреген; радикал көзқарасқа ийе, жынайый хәрекет.

Зорлаўшы экстремизм – идеологиялық, диний яки сиясий мақсетлерге ерисиў ушын зорлықты пайдаланыў.

Терроризм – қәлеген сиясий мақсет ушын пуқараларға зорлықтың ең жаман түринен пайдаланыў. Ол экстремизмнен дөреген хәм мәмлекетке қарсылықтың ең жаман формасы саналады.

Радикализация – барған сайын экстремистлик идеологияға алып барытуғын социаллық хәм психологиялық процесс. Онда жәмийетте өзгертиў ушын жеке адамға қатаң өзгерислерди ислеў кереклиги сиңдириледі. Радикализация дегени адам зорлық ислеўин аңлатпайды. Бирақ, ол қашан идеологиялық, сиясий яки социаллық өзгерислер ушын террор хәм зорлық керек деп билсе, адам экстремистке айланады.

Радикалласыў – бул социаллық хәм психологиялық процесс болып, оған тартылған адам соншелли төмен кетеди, хәтте зорлық ислеўге де таяр болады.

Тартыў – билетура биреўди тартыў, жаллаў яки шәртнама бойынша ислеўге шақырыў, сондай-ақ, ықтыярлыларды материаллық хошаметлеў есесине террористлик яки экстремистлик хәрекетлерге тартыў. Тартыў кандидатларды излеўден басланады, соңынан олардың психологиясына тәсир өткериледи

(қорқытыў, алжастырыў, ўәде бериў). Мақсети террористлик шөлкем яки экстремистлик хәрекет жолында пайдаланыў. Соңы шәртнама дүзиў менен жуўмақланады.

Буған физикалық яки психологиялық тәсир арқалы бир ямаса бир неше жынаятларды ислеўге тартыў, сондай-ақ, террористлик яки экстремистлик хәрекетлерде қатнасыўға мәжбүрлеў. Жаллаў шәрти жазба түрде (шәртнама түринде) яки аўызша болыўы мүмкин.

Реабилитация – лат. re - және, habilis - қолайлы, ийкемлестирилген. Адамды жәмийеттеги орнына тиклеў; жақсы форма яки жасаў ушын қолай жағдайға келтириў.

Психологиялық зорлық – биле тура адамды яки бир топар адамларды олардың қәлемеген хәрекетлерге мәжбүрлеў; жеке адамның яки социаллық топардың психологиялық шегарасын бузыў. Бул олардың руқсатысыз, социаллық хәм психологиялық жақтан қәуипсизлиги тәмийинленбей әмелге асырылады. Сондай-ақ, жеке адамның яки бир топар адамларды социаллық, психологиялық, физикалық яки материаллық зыянға алып келетуғын ңызамлы мәплери бузатуғын хәрекет.

Манипуляция – бул психологиялық тәсир жасаўдың түри. Оны қолланыў бир адамда өзіндеги бар түсиниктен басқа түсиникти сиңдириўге хызмет етеди.

Психологиялық самбо – метафора, психологиялық зорлықтың алдын алыў бойынша техникалар болып, өзін-өзи қорғаўға жәрдем береді.

Манипуляцияны жоғалтыў техникасы – манипуляцияға ушыраған адамның ислейтуғын бир қанша хәрекетлери жыйнағы. Бул техника биринши басқышта манипуляция ислеўшиге жағдайды толық қадағалаўына мүмкиншилик бермейди, ал гейпара жағдайларда өзи де тәсир жасаў қуралына айланыўы мүмкин.

Культ – бул топар өзине физикалық хәм психологиялық, экономикалық қол қатылмайды деп исендиреди. Солай етип, олар жәмийетшилик хәм пуқаралар ушын қәуипке айланады.

Хассен С. «Секталарға хәм сананы қадағалаўға қарсы турыў» китабында руўханийлердиң төрт түрин белгилеген: диний, сиясий, психотерапиялық хәм коммерциялық.

Сиясий культтардың мысалы ретінде сиясий пикирлері басқаша террористтик, авторитар шөлкемлерді алады. Тийкарғы бағдар ретінде олардың жабықтығын хәм дүньяны «мен хәм олар» деп бөлиўин алады.

Бузғыншы диний хәрекет (лат. – бузыўшы) – диний нықапқа ийе жеке адамды, жәмийетти бузыўшы хәрекет болып, ыызамға, мәмлекетшиликке қарсы, хеш қандай жақсы пикирге ийе емес хәрекет. Бузғыншы диний хәрекет дәстүрий миллет мәдениетти, социаллық өлшемлер, адамлардың қызығыўлығына қарсы; олар ағзаларына жасырын психолоогиялық зорлық өткреді, әдеп-икрамлылыққа қарсы турады; адамлардың өмири хәм денсаўлығына қәўип туўдырады.

Бузғыншы диний бирлеспе – бул авторитар шөлкем болып, бағдары түрлише болыўы мүмкин, адамның руўхый, психологиялық хәм физикалық жағдайын бузыўшы, сондай-ақ, дәстүр хәм өлшемлерди, бар социаллық структураларды, мәдениетти, тәртипти хәм жәмийетти бузыўшы болыўы мүмкин. Буларда жасырын психологиялық зорлық пайдаланылады, булар олардың жолбасшы яки бир топар адамлар (басшылар) дың өзиниң мақсетлериинде ыызамсыз түрде сананы, хәрекетти қадағалайды, буның ушын олардың еркине, руқсатына қарамайды. Бундағы мақсет сол – ыызамға қайшы келетуғын, тәбийий емес жолбасшының доктринасына бойсындырыў. Соңғылар оларға берилген, олардан ғәрезли адептлердиң арқасында байыўға хәм ыызамсыз басшылыққа умтылады.

Бузғыншы тәсир жасаў – destruktio – бузыў, бир нәрсениң структурасын бузыў – ашық яки жасырын түрде биреўдиң қызығыўшылығын басқаның қызығыўшылығына бағындырыў.

Психологиялық манипуляция – бул жасырын түрде басқа адамлардың хәрекет, минез-құлқы үстинен олардың «хәлсиз» жерлеринен пайдаланып басқарыўды қолға алыў.

(Социаллық) Психологиялық жарақат (психаға жарақатлаў жеткерий, психологиялық зыян) – Қәлеген узақ даўам еткен унамсыз социал-психологиялық тәрептен бир адамның екінши адамға тәсир жасаўы. Психаны жарақатлаўға бақа бергенде оның дәрежесин (елеспесизден баслап көринип турғанға шекем) хәм тийкарғы жарақатланған жерди (эмоцианаль, коммуникатив) анықлаў зәрүр.

(Социаллық) Психологиялық езиў (психо езиў) – бир адам (топар) тәрепинен басқа адамға өзиниң социал-психологиялық мүмкиншилигин пайдаланыў; бир адам яки топар мақсети ушын социаллық хәм экономикалық тәрептен басқадан пайдаланыў.

(Социаллық) Психологиялық (психоагрессия) – бул биле тура адамның намысына тийиў, қорқытыў, онда мәжбүрлик сезимин оятыў, адамды езиў хәм буны түсинбеген, буның кейнин ойламаған басқа адам яки топарға басқа да психологиялық, физикалық хәм материаллық зыян жеткерийге арналған социаллық-психологиялық тәсир жасаў.

(Социаллық) Психологиялық зорлық (психозорлық) – бул билқастан бир адам яки топарды олардың ойында болмаған, олардың психологиялық шегарасын бузатуғын жаман хәрекетке баслаўшы социаллық-психологиялық тәсир жасаў. Бул олардың руқсатысыз, олардың социаллық хәм психологиялық қәўипсизлиги тәмийинленбестен исленеди. Оның ақыбетинде адамның (топардың) барлық ыызамлы мәплери бузылады, ақыр-ақыбетинде оның социаллық, психологиялық, физикалық яки материаллық зыян көрийине алып келеди.

Сын көзқарас барлық нәрсени санасынан өткерип, баҳалаў, барлық нәрсени дурыс деп қабылламаў; хәрекетлерин туўры баҳалай алыў, өзиниң қәте-кемшиликлерин таба алыў, басқалардың пикир хәм ойларын сын көзқараста көре алыў.

«Жалланған адам – радикал шөлкемнің қатардағы ағзасы.

Радикализм – адамды машқаланы тез хәм радикал жол менен шешиўге таярлаў. Сиясий радикализм дегенимизде көбинесе – жәмийетлик дүзимди күш пенен ийелеў, шақырыў, қәлиплескен идеологияны жек көрий; ал гейде – ерси сиясий әмелиятти түсиниў. Радикаллардың табысқа ерисиўи гейпара жағдайларда болыўы мүмкин. Жәмийетте басқаша пикирдегилер пайда болады ямаса көбейеди (егер бундайлар болмаса, ойлап табылады).

Адепт – берилген, қандай да устаздың избасары.

«Қарыйдар» – қолайлы болыў хәм әдеплилик жүзесинен «реабилитациясын өтеп атырған экстремисттик яки террористтик топар ағзасы» термини менен алмастырылды.

ДЕРЕКЛЕР ДИЗИМИ

1. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная (том 2). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015.
2. Волков Е.Н. Консультирование жертв интенсивного манипулирования психикой: основные принципы, особенности практики // Журнал практического психолога. - М.: Фолиум, 1997. - № 1. - С. 102-109.
3. Щеглов А.В., Право и политика, № 5, 2000.
4. Stahelski, Anthony. Terrorists Are Made, Not Born: Creating Terrorists Using Social Psychological Conditioning. Journal of Homeland Security, March 2004. © Е. Н. Волков, перевод на русский язык и комментарии, 2007
5. Джиамбалво К. Консультирование о выходе: Семейное воздействие. Как помогать близким, попавшим в деструктивный культ. — Нижний Новгород, 1995.
6. Чалдини Р. Психология влияния. — СПб.: Питер, 1999-2004.
7. Хассен С. Освобождение от психологического насилия: контроль сознания, деструктивные культы, методы помощи. — СПб.: “прайм-Еврознак”, 2001-2003.
8. Специальный выпуск “Журнала практического психолога” (2000, № 1-2) “Психология деструктивных культов: профилактика и терапия культовых травм”. См. на сайте: <http://evolkov.net>
9. Пратканис Э., Аронсон Э. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения — повседневное использование и злоупотребление. — СПб.: “прайм-Еврознак”, 2002-2003.
10. Специальный выпуск “Журнала практического психолога” (2002, № 6) “Практическая психология per se” с большой дискуссией о манипулировании на примере деятельности Н. Козлова и со статьей о критериях психологического насилия и психологической агрессии. См. на сайте: <http://evolkov.net>
11. Специальный выпуск “Журнала практического психолога” (2004, № 6) «Психология деструктивных культов: анализ проблемы и конкретных случаев».
12. Лифтон Р. Технологии «промывки мозгов»: Психология тоталитаризма. — СПб.: прайм-Еврознак, 2005.
13. Исцеление от рая: реабилитация и самопомощь при социальной зависимости / Под науч. ред. Е. Н. Волкова. — СПб.: Речь, 2008.
14. Специальный выпуск “Журнала практического психолога” (2008, № 4) “Психологическая безопасность”.
15. Справочник по работе с заключенными из числа воинствующих экстремистов и предупреждению порождающей насилие радикализации в тюрьмах. – Управление ООН по наркотикам и преступности, Вена, 2017.
16. О рассмотрении судами уголовных дел об экстремизме и терроризме, 2014 год // Официальный сайт Генеральной прокуратуры РК - <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/stati/o-rassmotrenii-sudami-ugolovnyh-del-ob-ekstremizme-i-terrorizme>
17. Роберт Д. Хаэр. «Лишённые совести. Пугающий мир психопатов». Вильямс, 2007

РЕАБИЛИТАЦИЯ ТЕМАСЫ БОЙЫНША САЙТЛАР ҲӘМ БЛОГЛАР:

Сайт Евгения Волкова - <http://evolkov.net/>

Центра апологетических исследований сайты ҳәм силтемеси - www.apologetika.ru

Форум «Открытое Сознание» - www.sektam.net/forum/

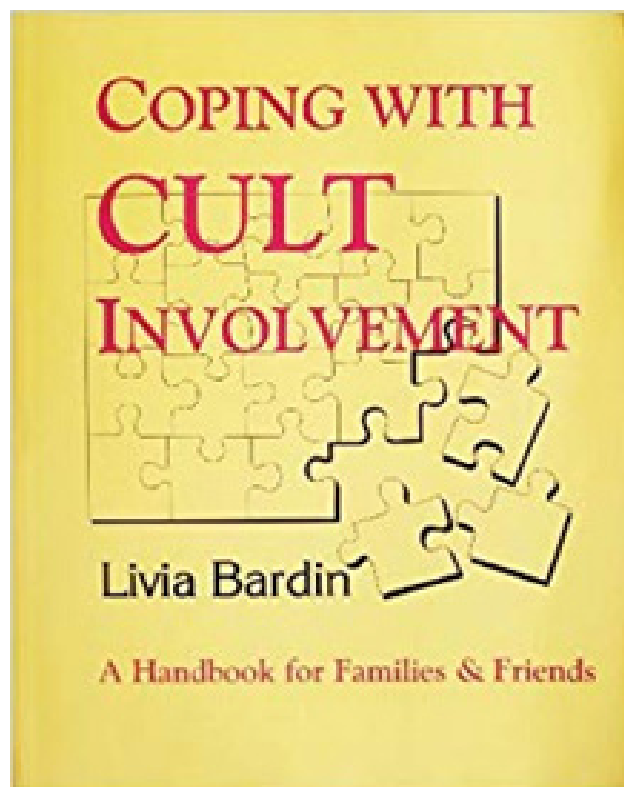
Инглис тилиндеги сайт «CultNEWS101» - www.CultNEWS101.com/

Инглис тилиндеги сайт «ICSA» - www.icsahome.com/

ОҚЫҰДЫ УСЫНЫС ЕТЕМЕН:

«Освобождение от психологического насилия». Стивен Хассен.

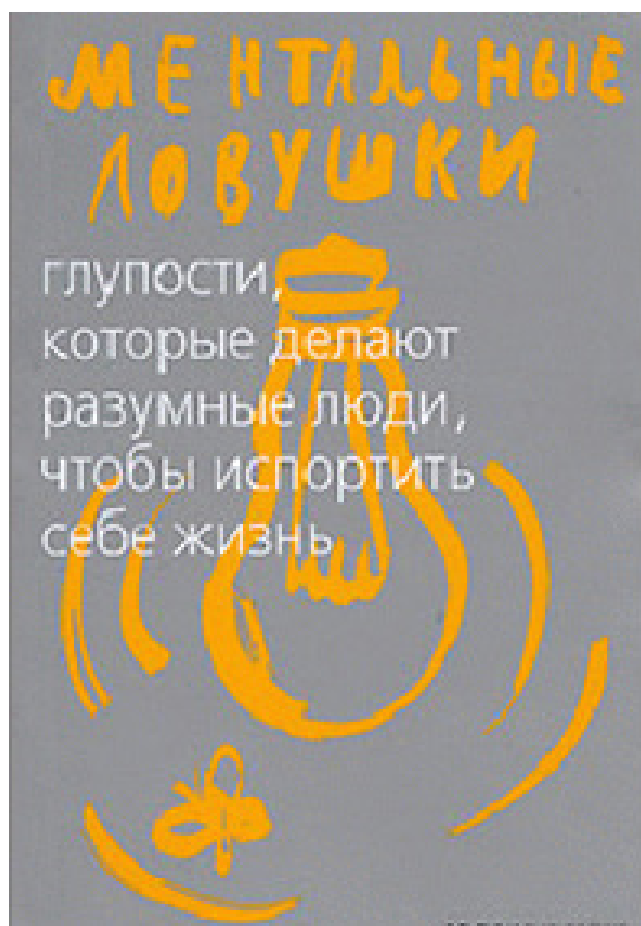
«Coping With Cult Involvement: A Handbook for Families and Friends». Livia Bardin.

«Исцеление от «рая»: реабилитация и самопомощь при социальной зависимости». Евгений Волков.

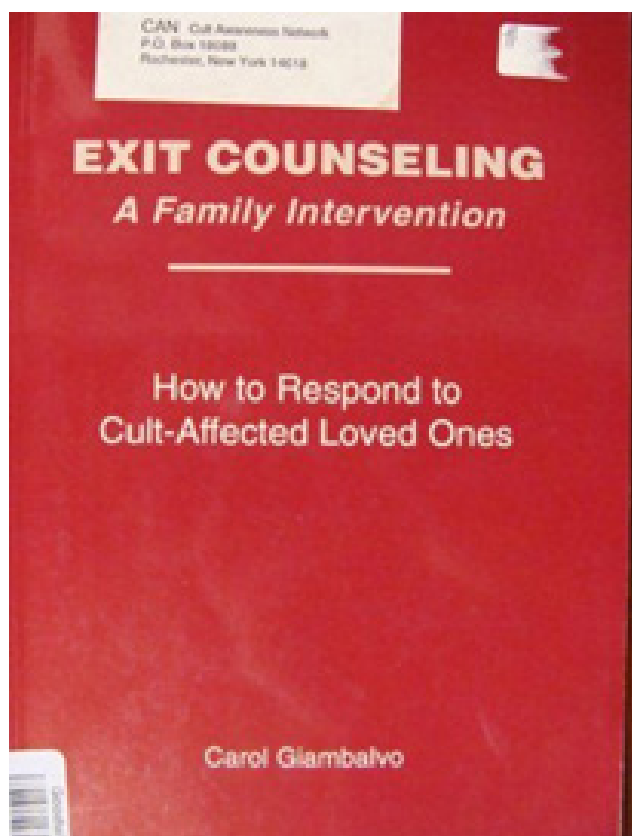
«Психология оценки и принятия решений». Скотт Плаус.

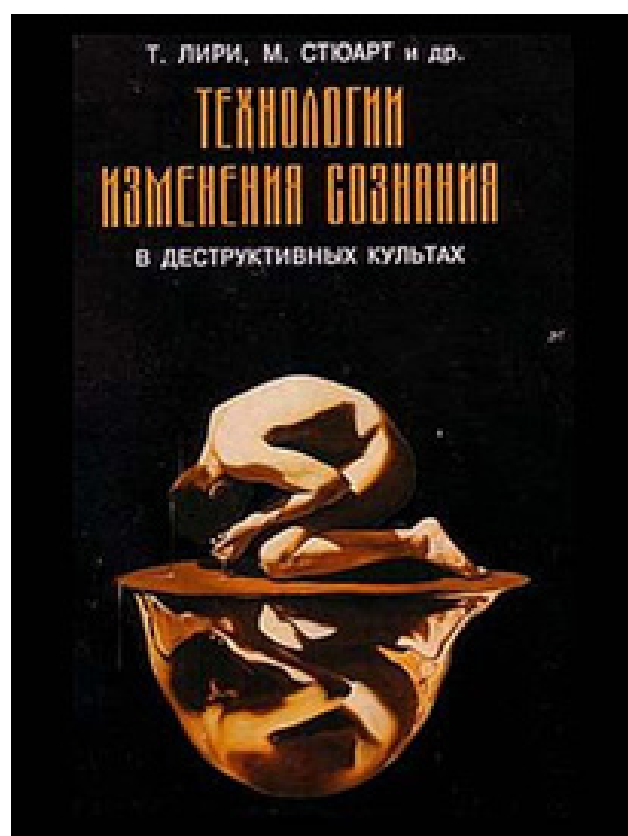
«Ментальные ловушки». Андре Кукла.

Технология «Промывки мозгов». Р.Д. Лифтон.

«Exit Counseling. A Family Intervention How to Respond to Cult-Affected Loved Ones». Carol Giambalvo.

«Технологии изменения сознания в деструктивных культах». Т. Лири, М. Стюарт и др.

